

T.C.
Kocaeli Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Çokkültürlü Yurttaşlık Bağlamında Türkiye’de Mikro Dinsel
Cemaatlerin Kimlik Problemi

Yüksek Lisans Tezi

Mustafa Ali Minarlı

ANABİLİM DALI: Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi

PROGRAMI: Siyaset ve Sosyal Bilimler

Kocaeli, 2012

T.C.
Kocaeli Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Çokkültürlü Yurttaşlık Bağlamında Türkiye'de Mikro Dinsel
Cemaatlerin Kimlik Problemi

Yüksek Lisans Tezi

Mustafa Ali Minarlı

ANABİLİM DALI: Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
PROGRAMI: Siyaset ve Sosyal Bilimler

DANIŞMAN: Prof. Dr. Yılmaz Bingöl

Kocaeli, 2012

Mustafa Ali MİNARLI tarafından hazırlanan Çokkültürlü Yurttaşlık Bağlamında Türkiye’de Mikro Dinsel Cemaatlerin Kimlik Problemi adlı bu çalışma jürimizce Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyelerinin Ünvanı, Adı-Soyadı ve Kurumu

İmzası

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Yılmaz BİNGÖL

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Güven BAKIREZER

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Yücel DEMİRER

Sınav Tarihi: 30 / 01 / 2012

Enstitü Yönetim Kurulunun Onay Tarihi ve Karar No: 08 / 02 / 2012 / 03

ÖNSÖZ

Bu çalışmada toplumsal varoluşu barışçılaştırma yönünde uygulanan demokratik siyasalar demetini imleyen çokkültürlü yurttaşlığın Türkiye'deki mikro dinselikler bağlamında yansımaları incelenmiştir. Etnik, dinsel ve çeşitli düşünsel tercihlere dayanan farklılıkların devlet iktidarınca ahlakileştirilen kimliksel kodlama karşısında ayırım görmeksizin dışlanması sonucu özgün kimliklerini gizlemek zorunda kalan insanların mağduriyeti çalışmanın yapılma amacını oluşturmaktadır.

Yüksek lisans eğitimim ve söz konusu araştırma boyunca başta Sn. Yılmaz BİNGÖL olmak üzere desteklerini üzerimden eksik etmeyen Sn. Emre BAĞCE, Sn. Güven BAKIREZER, Sn. Yücel DEMİRER hocalarıma, kuzenim Firdevs Fulya KARAKAYA'ya, annem ve babama, kardeşlerim Salih Emre MİNARLI, Sabahattin Kerem MİNARLI, Merve ZEKİ, Dilek TARAĞCI ve kadim dostum Rabia YARIŞ'a teşekkürü bir borç bilirim.

Mustafa Ali MİNARLI

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	I
İÇİNDEKİLER	II - III
ÖZET	IV
ABSTRACT	V
1. GİRİŞ	1
A. ÇALIŞMANIN KONUSU	14
B. ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ	18
C. ÇALIŞMANIN AMACI	20
D. ÇALIŞMANIN KAPSAMI	22
2. KÜLTÜR	23
A. KÜLTÜR KAVRAMININ ETİMOLOJİK VE SEMANTİK KÖKLERİ	25
B. KÜLTÜR TANIMLARI	29
C. KÜLTÜRÜN DİNAMİKLERİ	36
D. KÜLTÜRÜ ETKİLEYEN İÇSEL DİNAMİKLER	37
E. KÜLTÜRÜ ETKİLEYEN DIŞSAL DİNAMİKLER	46
F. KÜLTÜRÜN ÖZELLİKLERİ	53
3. KİMLİK	58
A. KİŞİSEL KİMLİK	63
B. SOSYAL KİMLİK	65
C. ÜST KİMLİK-ALT KİMLİK	67
4. ÇOKKÜLTÜRLÜ YURTTAŞLIK	71

A. WILL KYMLICKA: Çokkültürcülüğe Liberal Bir Bakış	82
B. CHARLES TAYLOR: Çokkültürlülük Bağlamında Cemaatvari Bir Duruş	87
C. BHIKHU PAREKH: Özgün Bir Teori Girişimi	92
D.ABD, KANADA VE FRANSA'DA ÇOKKÜLTÜRLÜ YURTTAŞLIK UYGULAMALARI	98
5. TÜRKİYE'DEKİ MİKRO DİNSEL FORMLAR VE ONLARIN KİMLİKSEL PROBLEMLERİ	103
A. TÜRKİYE'DE LAİKLİĞİN KİMLİKSEL BİR ARAÇ OLARAK GELİŞİMİ	104
B. TÜRKİYE'DE MİKRO KÜLTÜREL DİNSEL CEMAATLERİN SORUNLARI	113
C. MİKRO DİNSEL KİMLİKLERİN TEPKİLERİ	123
D. MİKRO DİNSEL CEMAAT ÜYELERİYLE YAPILAN GÖRÜŞMELER	127
6. SONUÇ	131
7. EKLER	136
EK-1 ANKET SORULARI	136
EK-2 ANKET SONUÇLARI	139
KAYNAKÇA	147
ÖZGEÇMİŞ	152

ÖZET

Bu çalışma Türkiye'deki mikro dinsel cemaatlerin, çokkültürlü yurttaşlık bağlamında, karşılaştığı kimlik problemlerini inceleme amacıyla hazırlanmıştır. Araştırma “mikro dinsel kimlikler ülke üzerinde baskın bulunan kimlik kodlaması karşısında hangi sorunlarla karşılaşmaktadır?” problemine dayanmaktadır. Bu bağlamda, Aleviler, Museviler, Gregoryen Ermeniler, Ortodoks Rumlar ve İslami tarikatların mensupları çalışmanın ilgi alanını oluşturmaktadır. Araştırmanın yöntemi ise pozitivist metodoloji doğrultusunda mikro dinsel kimlik temsilcileriyle yapılan görüşmeler paralelinde elde edilen gözlemlere dayanmaktadır.

Çalışmaya kültür ve kimlik konularının betimlenmesiyle başlanmış, ardından araştırmanın kavramsal altyapısını oluşturan çokkültürlü yurttaşlık olgusu üzerinde durulmuştur. Çokkültürlü yurttaşlığın, liberal demokratik ülkelerdeki örneklerinin ele alınarak incelenmesinden sonra Türkiye'deki mikro dinsel formların günümüzde karşılaştığı kimlik problemleri tarihsel bir perspektifle ele alınmıştır. Bu bağlamda, Türkiye'de modernleşme ve uluslaşma süreçleriyle birlikte meydana gelen kimliksel dönüşümden de bahsedilmiş, laiklik ilkesinin resmi yorumlanması ortaya konmaya çalışılmıştır.

Çalışmada mikro dinsel kimliklerin içerisinde bulunan sosyo-politik ortam paralelinde karşılaştığı zorluklar ve bu zorluklar karşısında vermiş olduğu tepkiler incelenmeye çalışılmıştır. Son olarak, araştırmada, yapılan çalışmanın genel özelliklerinin ve elde edilen bulguların tespitine yer verilmiştir.

ABSTRACT

The aim of this theses is a research on the identity problems of micro religious group members in Turkey in the context of micro religious communities. The research is based on the question of what the problems of micro religious group members in the face of dominant identity codes are? In this regard, the study focusses on the identity issue of Alevis, Jews, Gregorian Armenians, Greek Orthodox and classical İslamic communities. The research methods of the thesis are essentially interviews with the representatives of these religious communities and observations, both of which belong to the field of positivist methodology.

This thesis starts by describing culture and identity issues and afterwards emphasizes on the phenomenon of multicultural citizenship, which constitutes this thesis' conceptual substructure. After analysing multicultural citizenship examples in liberal democratic countries, current identity problems of micro religious forms(?) in Turkey will be considered from a historical perspective. Concordantly, this thesis refers to the transformation of identities after Turkey's process of modernization and nationalisation trying to interpret the principle of secularism and its interpretation by the state.

In this research, the problems of micro religious identities in Turkey's social - political environment and their reactions towards these difficulties are examined. Finally, the general characteristics and purpose of this research will be clarified.

1. GİRİŞ

Kimlik, tarih boyunca bireysel duruş ve toplumsal yaşamın ana belirleyicilerinden biri olmuştur. Kişiler ve sosyal organizasyonlar kimi zaman (8.-15. yüzyıl) İber Yarımadası'nda Endülüslerin derin bir kültürel düzeye ve bir arada yaşama ethosuna ulaşma sürecinde görüldüğü gibi barışçıl kimliksel etkileşimler yaşamış, kimi zaman (20.yüzyıl) ise farklılıklara karşı Orta Avrupa'nın toplama kamplarında gerçekleştirilen Yahudi Soykırımı'nın belirli bir gruba yönelik kimliksel nefretin en uç biçimini oluşturmuşluğunda görüldüğü üzere büyük toplumsal kırımlara yol açacak kadar keskinleşmiştir.

Kimlik gerilimleri yüzünden yeryüzünün farklı coğrafyalarında farklı toplumsal gruplara mensup insanlar bazı dönemlerde aleni, bazı dönemlerde ise gizli ancak etkin müdahalelerle kitlesel baskılara maruz kalmış, işaretçisi/taşıyıcısı olduğu manevi dinamikleri gerçekleştirememiştir. Kimliksel çatışmaların ardında her ne kadar, birçok sosyo-kültürel, ekonomik ve politik faktör rol almış olsa da asıl itibarıyla bu çatışmaların anlam evrenini kültürel süreçler belirlemiştir.

İnsanın kişisel varoluşunun temsilcisi olan kimliğin anlam evrenini belirleyen kültürel süreçler etkileyicisi olduğu kişi ve toplumsal ünitelerin varoluşuna kazanmış ve önsel (a priori)¹ olarak benimsenerek dış dünyayı anlamlandırmasını sağlayan vurguların önemli bir parçasını teşkil etmiştir.

Sosyal ve siyasal tarihin baskın etkenlerinden biri olan kimlik üzerine yapılan vurgu, farklı zaman dilimlerinde değişik özellikler arz etmiştir. Yeni bir üretim ilişkisi modeli öngören kapitalistleşmenin, hızlı bilimsel ve teknolojik gelişmenin ve devlet aygıtının yoğun merkezileşmesinin görülmediği modern öncesi çağlarda başlıca kimliksel kodlama üyesi bulunulan din, yaşanılan yer ve ona ait cemaatsel süreçler çerçevesinde belirlenmiştir. Bu durum, "on yedinci yüzyılda Avrupa'da başlayan ve sonraları neredeyse bütün dünyayı etkisi altına alan toplumsal yaşam ve

---

¹ Belirli bir topluluğun içerisine doğan kişinin parçası bulunduğu grubun tinsel süreçlerini içselleştirme biçimi ve bu formasyona anlam yüklemesinin kavranması bağlamında millet/milliyetçilik literatüründeki primordialist (ilkçi) yaklaşımın önermeleri önemli bir açılım sağlamaktadır. Detaylı bilgi için bkz: Umut Özkırmı, *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış*, İkinci Baskı, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2008, s. 81-94.

örgütlenme biçimlerine işaret eden”² modern zamanlara gelindiğinde ise kişilerin ve toplulukların içine doğulan cemaatin genel özellikleriyle bezendiği ve sıradüzensel şeref ilkesinin baskın bir rol oynadığı geleneksel kimlik kodlamasından yerini temel insani aynılığı göz önünde bulunduran soyut sözleşme kuramlarının biçimlendirdiği “hayali cemaatlere”³ bırakmıştır. “Sir Henry Maine’nin ünlü formülüyle statüden sözleşmeye”⁴ uzanan ve insanlık tarihinde belirli bir zaman dilimine damgasını vuran değişim yaşanmış, hiyerarşik kategorizasyonların etkisi azalmaya başlamıştır.

“Hz. İbrahim’in tanrısının yerine ilerlemenin tanrısının koyulmasının”⁵ en açık örneğini oluşturduğu yeniçağın düşünsel dizgesindeki kırılma sonucu modern toplumlar yaşamış oldukları köklü değişime kadar “şeylere” bakış açısının temelini değişim göstermiştir. Vahiyssel bilginin yerine Kartezyen paradigmanın epistemolojik yasalarının “iç hipotetik tutarlılıklarıyla”⁶ “görüneni” esas alan pozitif bilgisini koyarak akıl ve duyguyu ayırmış ve böylece dinsellikten uzak, yeni toplumsal kendiliklerin ortaya çıkmasına fırsat vermiştir. Dini kurumlar etkisini yitirmiş, hayatın anlamlandırılmasında seküler bakış açıları egemen olmuştur. Bu bağlamda içerisinde bulunulan maddi ve sosyo-politik dönüşüme paralel olarak insani kimliğin anlam evrenini belirleyen dinamikler değişim göstermiştir. Bu kopuş, “insani bir ölçüye”⁷ kıyasla yavaş ama kapitalistleşme ile diyalektik bir ilişki içerisinde meydana gelmiştir

Kapitalistleşme ortaya çıktığı coğrafyanın kimliğe dair geleneksel algısını değiştirmiş ve modern toplumsal kendiliklerin ortaya çıkışının maddi temelini oluşturmuştur. Bu bağlamda kapitalist gelişim meydana geldiği coğrafyalardaki, üst yapıyı dönüştürmüş ve temas ettiği toplumsallıkların süregelen algısının içeriğini

² Anthony Giddens, *Modernliğin Sonuçları*, Üçüncü Basım, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2004, s. 11.

³ Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler*, İkinci Basım, Metis Yayınları, İstanbul, 1995.

⁴ Ernest Gellner, *Milliyetçiliğe Bakmak*, Birinci Basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s. 7.

⁵ Ernest Gellner, *age*, s. 20.

⁶ Hannah Arendt, *Şiddet Üzerine*, Birinci Basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.

⁷ Dış dünyanın insani niteliklerle ölçülmesi/değerlendirilmesini ifade eden durum. Antropomorfik ve prakseomorfik ölçüler konusunda Zygmunt Bauman’ın şu sözleri oldukça aydınlatıcıdır:... Modernitenin gelip çatmasına kadar insanlar dünyayı bedenleriyle (ayak, karış, avuç, kol), ürünlerini kendi yaptıkları eşyalarla (sepet, kova), tarlalarını etkinlikleriyle (örneğin, tarlalarını “Morgen” lara, yani bir insanın şafaktan alacakaranlığa kadar belleyebileceği büyüklükte parçalara bölerek) ölçüyorlardı... Detaylı bilgi için bkz: Zygmunt Bauman, *Küreselleşme Toplumsal Sonuçları*, İkinci Baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2006, s. 36.

değiştirmiştir. Parçalı, dağınık bir yapı arz eden ve “linguistik etkileşimin”⁸ oldukça sınırlı olduğu toplumsallıklar sermaye gerekliliği dâhilinde standardize edilerek yeni bir toplumsal bağın oluşumunu işaretlemiştir.⁹

Din ve statü temelli toplumsal organizasyondan kimi zamanlarda “ulusun ve vatanseverliğin tapınılması gereken bir din olduğu”¹⁰ şeklindeki anlayışlara bürünebilecek kadar uç noktalara varan günümüz toplumsal örgütlenmesini önemli bir şekilde biçimlendiren kimliksel kırılmanın politik alana karşılık gelen aşaması 1648 Westphalia Barışı’nın simgesi olduğu süreçtir. “Dinsel savaşlarının sonuncusu ve ulusal savaşların başlangıcı”¹¹ olan mezhepler çatışması sonrasında bu süreç yenedünya düzeninin işaretçisi olmuştur. Teritoryal çapta verili politik yapının temellerini sarsılmış, “bağımsız, egemen ve belirli bir toprak parçasına dayanan devletlerden oluşan”¹² bir sistem öngörülmüştür. Westphalia düzeni, aynı zamanda, devletin “tebaasının” kimliğine dair geleneksel politikalarında radikal bir dönüşümün başlangıç noktasını oluşturmuştur. İç içe geçmiş ikili yörüngeye sahip olan bu dönüşüm bir yandan tabiiyete dair var olan sistemi çökertip vatandaşlık nosyonunu ortaya çıkartırken bir yandan da toplumsal biraradallığın kimliksel temelini dönüşüme uğratmıştır: Tebaadan haklar temelinde betimlenen yurttaşlığa, dinsel tanımlarıdan milli kimliğe evrilen yol belirginleşmiştir.

Bilimsel bilginin yükselişinin ve kapitalist yayılmanın neden olduğu yeni toplumsal kendiliklerin gelişimini ortaya çıkaran Westphalia sonrası sürecin kavranmasında, bu anlaşmanın ardında yatan sosyo politik tarihselliğin doğası büyük önem arz etmektedir.

---

⁸ Günümüz toplumsal kimliklerinin ayırt edici niteliklerinin başında gelen dil olgusunun modern öncesi zamanlardaki ortak bir temel yoksunluğu bağlamında etkileyici bir örnek olarak bkz: Milena Doytcheva, *Çokkültürlülük*, Birinci basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

⁹ Kapitalizm ve modern dünyanın baskın kimlik kodu milli kimliğin tarihsel ilişkisi bağlamında şu eserlere bakılabilir: Ernest Gellner, *Milletçiliğe Bakmak*, Birinci Basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998 ve Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler*, İkinci Basım, Metis Yayınları, İstanbul, 1995.

¹⁰ Jules Michelet’in milliyetçiliğin tapınılması gereken bir din olduğu şeklindeki önermesi için bkz: Umut Özkırmı, *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış*, İkinci Baskı, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2008, s. 44.

¹¹ Ralph H. Bowen, “Thirty Year’s War”, *Encyclopedia International*, Cilt 18, s. 92-93.

¹² Richard Falk, *Küreselleşme ve Din: İnsani Küresel Yönetişim*, Birinci basım, Küre Yayınları, İstanbul, 2003, s. 16.

Katolik ve Protestanlık arasında süregelen savaşlar toleransa dayanan bir sosyal organizasyon ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Özellikle liberal düşünce ve içerisindeki tolerans kavramının gelişimine büyük etkilerde bulunan Westphalia öncesi düzen(sizlik) ileriki yıllarda gerçekleşecek olan kırılışın haberini vermekteydi; Alman prenslikleri arasındaki dinsel bölünmüşlük, Katolik Fransa'nın Habsburglara karşı Protestan prenslikleri destekleyişi, Kuzey ülkelerinin dinsel bölünmüşlüğü perçinlemesi, otuz yıl savaşları ve sonucunda kıtlık, salgın hastalıklar, kitlesel ölümler... Böylelikle, dinsel çatışmaların neden olduğu problemler mevcut sistemin yürütülemezliğinin kanıtlanmış, kimliğin süregelen toplumsal algılanışının farklı bir boyuta evrilmesine yol açmıştır. Sonuçta belirli tür toplumsallıklara bağlılıktan –dinsel, mezhepsel, cemaatsel, ticari,- toprağa dayanan modern devlet aygıtının ürettiği tinselliğe geçilmiştir.

Kimlik kodlamasındaki bu dönüşüm, insanlık tarihinin son iki yüz yılına damgasını vuran bir durumun ortaya çıkışını sağlamıştır. Bu durum geleneksel devlet aygıtının temellerini değiştirerek siyasal organizasyonun doğasına eşit vatandaşlık temelinde çoğunlukla etnisiteye dair kültürel süreçlerle betimlenen spesifik niteliklere sahip bir meşruiyet ünitesi eklemiştir.

Modern devletin baskın politik meşruiyet birimi milli kimliğin ortaya çıkışının işaretçisi olduğu bu olgusalılık yenedünya düzeninin gereklerine işaret etmiş ve milliyetçilikle girdiği ilişki bağlamında bir yandan tezahür edişini toplumsallaşırken diğer yanda küreselleşmiştir.¹³

---

¹³ Siyasal bilimler literatürünün önemli bir araştırma sahası olan milliyetçilik/milli kimlik olgusunun ortaya çıkışı bağlamında bir çok teorik yaklaşım bulunmaktadır. Çalışmaların, Anthony D. Smith, John Armstrong gibi düşünürlerin temsilciliğini yaptığı, bazıları milli kimliğin milliyetçilikten önce geldiğini savunurken –etno sembolist yaklaşım-, John Breuilly, Eric J. Hobsbawm, Benedict Anderson gibi düşünürlerin temsilciliğini yaptığı bazıları ise –modernist yaklaşım- milli kimliğin milliyetçilik tarafından meydana getirildiğini belirtir. Bununla beraber ulusal bilinç ve modern milliyetçiliğin doğuşu bakımından ünlü düşünür Hans Kohn'un vurguladığı tarihsellikler anlamlıdır. Kohn ulusal bilinç ve milliyetçiliğin doğuşunda yerel dillerin, Herder örneğinde görüldüğü üzere, on sekizinci yüzyıldan itibaren önem kazanmasını ve Fransız İhtilali'nin taşımış olduğu tarihselliğe göndermede bulunmaktadır. Detaylı bilgi için bkz: Hans Kohn, "Nationalism", *Encyclopedia International*, by Grolier of Canada Limited, 1968, s. 442-443.

“Perikles’in meşhur söylevinin”¹⁴ modern bir tekrarı olan Fransız Devrimi’nin eşitlik, özgürlük, kardeşlik ilkelerinin yayılışının temasa geçtiği toplumsallıklar “tek boyutlu insan”¹⁵ dönüşümü işaretlemiştir. Toplumlar aynılaştırmış, kişi içine doğduğu yerel/cemaatsel birimin çerperinden soyutlanıp bireyleştirmiştir.

Tarihsel süreç içerisinde daha önce hiç olmadığı kadar hegemonik bir tekleşme yaşayan devlet karşısında bireyleşen ve “gemeinschaft” in birincil ilişkilere yaslanan samimi doğasından sıyrılıp “gesellschaft”ın ikincil ilişkilerle betimlenen resmi atmosferine¹⁶ yönelerek aynı ölçüde yalnızlaşan kişiler yeni bir bağlılık kanalına sevk edilmiştir. Modern öncesi dönemde birçok toplulukta bulunan kavimsel özellikler yurttaşlığının konsolide edilmesinin gerekleri bağlamında “sui generis” bir forma dönüşmüştür. Bu form, modernitenin küresel yayılım gösteren bağlılık kanalını oluşturmuştur: “Artık “eşit” “bireyler” aynı kimlikli bağlılığa üye olmanın haklı gururunu yaşıyor, ülkesinin belki de adını bile bilmediği bir bölgedeki şahıslarla duygudaşlık kurarak onlar için canını vermekten kaçınmayacak bir hissiyata bürünüyor.”¹⁷ Böylelikle Westphalia Barışı ve Fransız İhtilali’nin kırılma noktalarını teşkil ettiği milli kimlik, egemen taşıyıcılarının etkisiyle beslenen helezonik ilişkisiyle “ulusçuluğun doğum çağı, dinsel düşüncelerin günbatımında hiyerarşik hanedan mülklerinin meşruiyetini aşındırarak derin ve yatay bir yoldaşlık kurmuştur.”¹⁸ Bu bağlamda, kişiler ve toplumların temel politik güdüleyicisi dinsel etkisini yitirmiş, milli bilinç önem kazanmıştır.

Geleneksel düzenden modern toplumsal örgütlenmeye geçiş imparatorlukların sonunu getirmiş, ulus devlet aygıtının inşasına yol açmış ve milli devlet hızlı bir gelişme sağlayarak yayılım göstermiştir. Avusturya-Macaristan ve

¹⁴ Mehmet Ali Ağaoğulları, *Kent Devletinden İmparatorluğa*, Dördüncü Basım, İmge Kitabevi, Ankara, 2004, s. 110-114.

¹⁵ Herbert Marcuse, *Tek Boyutlu İnsan*, Üçüncü Basım, İdea Yayınları, İstanbul, 1997.

¹⁶ Modernitenin insan ilişkilerindeki dönüşümünün tasviri bağlamında bir klasik olma niteliğini teşkil eden Ferdinand Tönnies’in gemeinschaft- gesellschaft kavramsallaştırması için bkz: Ferdinand Tönnies, *Gemeinschaft Gessellschaft*, içinden Ahmet Doğan, “Şehir ve Cemiyet”, İz Yayıncılık, İstanbul, 2000.

¹⁷ ... Ulus hayal edilmiş bir siyasal topluluktur... Hayal edilmiştir çünkü en küçük ulusun üyeleri bile diğer üyeleri tanımayacak, onlarla tanışmayacak, çoğu hakkında hiçbir şey işitmeyecektir ama yine de her birinin zihninde toplumlarının hayali yaşamaya devam edecektir... Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler*, İkinci Basım, Metis Yayınları, İstanbul, 1995, s. 20.

¹⁸ Benedict Anderson, age. s. 25.

Osmanlı İmparatorluğu gibi örneklerin gösterdiği üzere ülkelerin halkları, yeniçağın baskın ideolojik/doktriner akımı ulusçuluğun etkisiyle uzun yıllardır parçası bulunduğu devletlerin yıkılışını hazırlayan ortamı beslemiş ve aynı zamanda çöküşün ardından çoğunlukta bulunduğu coğrafyalarda kendi milli devletlerini kurmuştur.

Eşit ve özgür bireylerden oluşan ulus devlet, temsilcisi olduğu yeni politik değerler –eşitlik, özgürlük, yurttaşlık, millilik- ile etkileşim yaşayarak bir yandan bu değerlerden beslenmiş, diğer yandan bu değerlerin “ideolojik aygıtlarıyla”¹⁹ pekişimini sağlamıştır. Böylelikle toplumlar milliyetçilik ile girmiş olduğu eşitsiz ilişki bağlamında içerisinde aynılaştırmıştır. Millileşen dinsel kurumlar, modern okul sistemi, genelleştirilmiş askerlik, bürokrasi gibi ideolojik aygıtlarıyla modern devlet, belirli kimliksel tercihlere dayanan bir ahlakiliği yeniden ve yeniden üreterek ülkesel sınırlarında etkin kılmış ve barındırdığı toplumsal yapıları söz konusu ahlakilik bağlamında şekillendirmiştir Böylelikle, öncesindeki zamanlardan büyük bir kopuşa denk gelerek doğa, insan ve toplum üzerinde tahakküm kuran modernitenin politik ifadesi çağdaş devlet kimi anlarda görünür, kimi anlarda ise “fark edilemeyecek kadar küçük ancak etkin”²⁰ mekanizmalarla içerdiği farklı toplumsallıkları tekçi bir anlam evrenine sokmuştur.

“Etno-sembolik süreçler temelinde”²¹ “geleneği icat ederek”²² hakimiyet alanındaki kimlikleri tekilleştiren modern devlet geçmişin parçalı, dağınık toplumsallıklarından kaynaklanan güç odaklarını büyük ölçüde etkisiz kılmıştır.

Fransız İhtilali ardındaki süreçte “edebi metinlerdeki romantik süslemelerle bezeli soyut konumundan”²³ çıkarak etkin bir toplumsal bağlılık kanalının oluşumuna yol açan milliyetçilik olgusunun bilimsel, teknolojik, ekonomik ve

¹⁹ Louis Althusser, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, İkinci Basım, İthaki Yayınları, İstanbul, 2006.

²⁰ Modern zamanların toplumsal biçimlendiricisi disiplin süreçlerinin etkileyici bir ifadesi bağlamında bkz: Michel Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, Üçüncü Basım, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2006.

²¹ Milliyetçilik Kuramlarında Etno sembolik olarak sınıflandırılacak bir yaklaşım sergileyen eser için bkz: Anthony D. Smith, *Milli Kimlik*, İkinci Basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.

²² Eric Hobsbawm, *Geleneğin İcadı*, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008.

²³ Milli bilincin doğuşunda romantik düşünürlerin oynadığı rolü Hans Kohn Alman yazar Johann Gottfried von Herder bağlamında şöyle betimlemektedir: “...Alman yazar Johann Gottfried von Herder anadilin gizemli bir kalitesinin olduğunu bahşedenlerin ilkiydi ve manevi ve entellektüel hayatın azami değerleri olduğunu beyan etmiştir...” Hans Kohn, “Nationalism”, *Encyclopedia International*, by Grolier of Canada Limited, 1968.

demografik gelişmelerle daha önce hiç olmadığı kadar dramatik bir büyüme yaşayan devlet ile sembiyotik ilişkisinin temelinde, modernitenin radikal bir kopuşa tekabül ederek “yeni” olanı, işaretlemesi durumu önemli bir yer işgal etmektedir. Buna göre öncesindeki dönemlerden “zaman ve uzama dair tarihsel insani tahayyülü çatırdatıp söz konusu iki kavrayış arasındaki etkileşimi alaşağı edecek kadar”²⁴ ayrıklaşılan ve belirginleşen modernitenin, yeni üretim ilişkisi, epistemolojik yaklaşım ve insani bağlılık düzeneklerini kapsamı politik organizasyonun doğasını biçimlendirmiştir. Devletin üzerinde yükseldiği tabanı modernliğin etkisiyle kaybetmesi yeni bir temel gerektirmiştir. Geçmişin sıradüzensel şeref ilkesiyle bezeli yapısının çözülüşünün karşılık geldiği bu durum sonucunda insani aynılık dahilinde eşit vatandaşlık fenomeni ortaya çıkararak toplumsal örgütlenmenin merkezi birimini oluşturmuştur. Bu noktada milliyetçilik devreye girmiş, modern öncesi toplumsal düzeneklerin çözülüşünü hızlandırarak modern devletin toplumsal altyapısını oluşturacak kimliğe dair yeni bir kültürel alan üretmiştir. Bu yeni kültürel alanda feodal toplulukların ayrık din kardeşliğinin yerine şehirleşen dünyanın kültürel süreçleriyle bezeli bir tinselliğin hakim olduğu yurttaşlık kodlaması gelişmiştir. Modernliğin “yerinden çıkarma düzenekleriyle”²⁵ büyük bir çözülüş sergileyen birincil toplumsal bağlılıkları vatandaşlık nosyonu dahilinde çağdaş devletin “kimliğe dair ideolojik seçimleriyle”²⁶ birleşerek yeni bir karakter kazanmıştır. Artık modern devletin toplumsal temeli aynı dili konuşan, aynı efsaneleri paylaşan, aynı ruha ve hedeflere sahip ulustur. “Kendisiyle özdeşleşmenin ölümle gelen sonluluğu galebe çalmanın ve kişisel bir ölümsüzlük boyutu kazanmanın en emin yolu olduğu ulusal kimliğin”²⁷ ideolojik/doktriner bir araç özelliği sergileyen milliyetçilik tarafından oluşturulması sonucu tekilleşen kimlikler yeni bir anlam evrenine bürünmüş böylelikle sosyo-politik ortamın doğası modern devletin gereksinimleriyle uyum sağlamıştır.

Ulus devletin tek tipleştirici karakteriyle aynılaştıran toplumsallıklar “içerisinde bulunduğu zaman boyutunun sefalet giderici nimetleriyle”²⁸ “şehir

²⁴ Anthony Giddens, age. s. 25.

²⁵ Giddens, age. s. 28-35.

²⁶ Bikhu Parekh, *Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek Kültürel Çeşitlilik Ve Siyasi Teori*, Birinci Basım, Phoenix Yayınları, Ankara, 2002, s. 229-247.

²⁷ Anthony D. Smith, age, s. 247.

²⁸ Modernitenin doğasının kavranmasının derin bir analizi için bkz: Herbert Marcuse, *Tek Boyutlu İnsan*, Üçüncü Basım, İdea Yayınları, İstanbul, 1997.

havasının özgürleştirdiği”²⁹ mekanlarda yaşam alanı bularak öncesindeki dönemlere göre büyük bir maddi ilerleme gerçekleştirmiştir. Bilimsel ve teknolojik gelişmelerle tarımsal üretim artmış, salgın hastalıklar ve çocuk ölümlerinin azaltılması sonucu demografik bir büyüme sağlanmış, barınma problemi mimari yapılaşmanın pratik çözümleriyle iyileşme göstermiştir. Bununla beraber gerçekleşen ilerlemenin bedeli insanoğlunun varoluşundan beri hiç karşılaşmadığı doğal, toplumsal ve insani yıkımlar olmuştur. İktisadi rasyonalitenin tezahürü araçsal akıl doğayı, emeği ve insanı metalaştırmış, hiyerarşik kategorizasyonlardan kurtuluşun simgesel yapısı milliyetçilik fenomeni kimliksel farklılıkları keskinleştirmiştir. İnsani tahayyül sınırlayıcı bir seküler imana teslim edilmiş, ideolojiler kutuplaşan dünyanın katı sınırlarının nükleer yarışının işaretçisi olmuştur. Böylelikle şeyleşen varlıklar yeryüzünün kalıcı çevresel hasarlar almasına yol açmıştır. Toplumsal üniteler “nazizm ve faşizmin gösterdiği üzere bazı tarihsel köşe başlarında deformize olan ulusçuluğun”³⁰ kitleleri teslim alan gücüyle milyonlarca insanın ölümüne neden olacak kadar radikal bir karaktere bürünmüş,³¹ dünyayı birkaç kez yok edecek yeterlilikte nükleer silah üretimine sebep olmuştur

Modern toplumsal sistemin oluşumunun başlıca etkenlerinden biri olan milliyetçilik insanlar arasında kategorik ayrımları ortadan kaldırıp, eşit vatandaşlık olgusunu geliştirerek demokratik yapılanmayı güçlendirici etkilerde bulunmak ve buna karşılık “modernliğin karanlık yüzü”³² denebilecek büyük kitlesel tükenişlere yol açacak kadar keskinleşmiştir. Bu keskinlik, yeryüzünün farklı bölgelerinde işgal, iktisadi büyüme arzusu ve toplumsal ilerleme kaygısı gibi çeşitli şekillerde tezahür etmiştir.

Dönüşüm süreci ilk olarak modern formasyonların ortaya çıktığı Avrupa coğrafyasında tezahür etmiş, daha sonra ise çağdaş batı kültürünün temas ettiği

---

²⁹ Modernliğin gelişiminde şehrin etkisinin etkileyici bir tasviri bağlamında bkz: Max Weber, *Şehir*, Dokuzuncu Basım, Yarı Yayınları, İstanbul, 2010.

³⁰ Milliyetçiliğin yirminci yüzyılın ilk yarısında, geç sanayileşen Alman ve İtalyan toplumlarındaki yansımalarının radikal karakterinin belirli bir deformasyonu niteliği iddiası için bkz: Hannah Arendt, *Totalitarizmin Kaynakları-2 emperyalizm*, Birinci Basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.

³¹... İçinde bulunduğumuz yüzyılda (yirminci yüzyıl) şimdiye kadar yüz milyondan fazla insan çatışmalarda ölmüştür; genel nüfus artışını göz önünde bulundursak bile bu sayı ondokuzuncu yüzyıldaki dünya nüfusundan fazladır... Anthony Giddens, age, s. 19.

³² Age.

toplumsallıklara sirayet etmiştir. Her ne kadar sahip olduğu sosyo-ekonomik, siyasal yapı bağlamında farklı teritoryalarda farklı niteliklere arz edebilse de ulusçuluk etkin olduğu toplumsal yapıların ortak bir anlam evrenine bürünmesini sağlayarak yeni, evrensel bir bağlılık kanalının oluşumuna yol açmıştır. Fransa ve İngiltere'nin ürettiği kültürel atmosferin “civic” bir milliyetçilik temelindeki linguistik, duygusal ve kimliksel sonuçlarının jenaolojik bir kendini tanımlayışa yaslanan Almanya ve Japonya'daki karşılığı bu durumu özetlemektedir. Bahsedilen ülkelerin halklarının hepsi de kimliksel bir homojenleşme yaşamış, böylelikle günümüzün İngiliz, Fransız, Alman, Japon ve diğer insanları/milletleri ortaya çıkmıştır.

Bundan yaklaşık iki yüz yıl önce kendisine başlıca kimliksel algılamasına yönelik göndermelerde bulunan sorulara kuvvetle muhtemel yaşanan küçük coğrafi birim, üyesi bulunulan cemaat veya dinsel grup dahilinde cevap veren insan toplulukları baskın kimliksel kodlamasını büyük oranda değiştirerek yeni, hayal edilmiş bir yapı olan “ulus”a bağlılık çerçevesinde tanımlamıştır. Kimliğe dair anlamsal kayışın içselleştirilmesi oranında geleneksel kendilik tanımlayışları çoğunlukla gücünü azaltmış, kişilerin birincil kimlik vurgusu millileşmiştir. İnsanlar geçmişin derinliklerinden gelen ve geleceğe giden yolların en güvenilir olduğuna inanılan milletle otantik bir bağlılık kurarak kendini öncelikle ulusal aidiyet açısından tanımlamıştır. Geçmişin çoğul toplumsallıklarının homojenleştiği bu süreç sonucunda birçok kültürel yapı ortadan kaybolmaya yüz tutmuştur

Modern ulus devlette grup farkına dayalı hakların görmezden gelinmesi sonucu görünürlüğünü kaybeden cemaatsel kimlik bağları uzun yıllar boyunca sosyal teorinin dışında bırakılmıştır. Kişiler geçmişte bilişsel sınırlarını belirleyen topluluksal üniteyle olan bağlarından kopartılarak “ontolojik bağımsızlıklarını gerçekleştirme amacındaki atomize olmuş ahlaki yapılar”³³ şeklinde tanınmıştır. Bununla beraber, evrimci pozitivist felsefenin geleceğe dair iyimser vurgusunun otoriter yapısı insani kendini tanımlayış biçimlerini kısıtlamış, modern ideolojilerin iki büyük kutbunun başlıca temsilcilerinin –John Stuart Mill, Karl Marx-

³³ Liberal felsefenin baskın insan kavrayışı hakkındaki Kantiyen görüş için bkz: Nejat Bozkurt, “Katkısız Aklın Eleştirisi”, “Pratik Aklın Eleştirisi”, “Yargı Gücünün Eleştirisi”, “Ahlak Metafiziğini Temellendirme”, “Sürekli Barış Üstüne Felsefi Bir Deneme”, Fikir Mimarileri-2 Kant, İkinci basım, Say Yayınları, İstanbul, 2008.

önergelerinde görüldüğü üzere farklı toplumsal kimliklerin asimilasyonuna imkan vermiştir. Dolayısıyla, çeşitli dönüşümlere maruz kalsa da, geleneksel kimlik formları, özellikle mikro kültürel dinsel bağlamında, kendini yeniden ve yeniden gerçekleştirecek bir ortamdan kopartılmıştır. Çeşitli kültürel cemaatlere aidiyet hisseden kişiler içerisinde bulunduğu politik yapının hegemonik kimlik kodlamaları bağlamında bir özgür olmayan bir durumla baş başa kalmıştır.

Farklı dinsel, sosyalist bloğun baskın taşıyıcısı Sovyetler Birliği'nde görüldüğü üzere bazı ülkelerde devlet müdahalesiyle, Batı bloğunun Fransa, İngiltere gibi örneklerinde görüldüğü üzere bazı ülkelerde ise iyi niyetli ihmal -görmezden gelme- politikalarıyla dışlanmıştır. Bu bağlamda çeşitli mikro kültürel ünitelere mensup insanlar kamusal alana giriş imkanından mahrum kalmış ve kamusal alanla bağlantısını yitirmiştir. Bu durum farklı kimliklerin “düşündüklerinden farklı bir dille konuşmasına”³⁴ neden olmuştur.

Böylelikle, farklı kimlikler büyük bir yabancılaşma yaşamış, kendiliğiyle olan bağlarını zayıflatmıştır.³⁵ Yabancılaşma olgusunun neden olduğu problemlerle birlikte modern yaşamda kendini gerçekleştirmeye çalışan mikro kültürel toplumsallıkların taşıyıcısı kimlikler Anton Zijderveld'in çağdaş hayatın doğasının sonuçlarını nitelenmek amacıyla kullandığı “şizofrenik toplumun” tıpkı diğer çoğunluklar gibi bir parçasını teşkil etmiştir³⁶ ve patolojik bir durumun işaretçisi olmuştur.

Modernliğin doğasını betimleyen bilimsel bilgiye dayanan epistemoloji, ulus devlet, verim/kar temelli ekonomik sistem, laik eskatolojiler gibi kurumlarla biçim kazanan çağdaş hayatın ideolojik kutupların dönüştürücü eğilimleri paralelinde ürettiği anlam evreni, bununla beraber, Anglo-saxon siyasal ikliminin hüküm sürdüğü coğrafyalarda politik felsefe ve parçası demokrasi kuramı kimlik politikalarına yönelik üzerindeki pozitivist etkiden sıyrılarak mevcut monist algısını

---

³⁴ Bikhu Parekh, age, s. 410.

³⁵ Parekh, age, s. 411-413.

³⁶ Anton C. Zijderveld, *Soyut toplum*, İkinci Basım, Pınar Yayınları, İstanbul, 2001.

aşmış, uzun yıllar boyunca iyi niyetli ihmal politikalarına maruz kalmış kimlikler kamusal alanda çeşitli biçimlerde temsil imkanına sahip olmuştur.

Ortaya çıkış itibariyle yirminci yüzyılın ikinci yarısında, Afro-Amerikanların öncülük ettiği ırkçılık karşıtı politikalar sonucunda farklılıkların, süregelen eşitsizliğin giderilmesi, temsil ettiği değerlerin tanınması, kamusal destek alması yönünde siyasalar izleme gibi nitelikler arz eden çokkültürlü yurttaşlık adı verilen kimlik politikaları kimi düşünürlerce geç modern kimilerince post-modern, kimilerince de ikinci modern olarak tanımlanan zamanlarda mikro kültürel kimliklerin kamusal temsiline imkan tanıyan bir durumu işaretlemiştir.³⁷ “Sıfat olarak ilk kez 1941 yılında İngilizce’de eski milliyetçiliklerin bir anlam ifade etmediği önyargısız ve bağısız bireylerden oluşan kozmopolit bir toplumu nitelemek için kullanılan, isim olarak da 1970’li yılların başında Avustralya ve Kanada’da bu toplumların bir özelliği olan kültürel çeşitliliği teşvik eden devlet politikaları için kullanılan”³⁸ çokkültürlülük kavramı heterojen toplumlara sahip ülkelerde ulus devletin tekçi yapısına dair süregelen katı algıyı yumuşatmıştır, Böylelikle farklılıkları görünür kılmıştır. Küreselleşme sürecinin sermaye, teknoloji ve insan hareketliliğinin hızını maksimize etmesiyle etnisite, din, kültür temelli cemaatler çerçevesinde betimlenen ve buna ilaveten farklı cinsel eğilimler, yeşiller, küreselleşme karşıtları, feministler gibi postmodern oluşumlar birçok toplumun politik evreninin tartışma ve çatışma alanını oluşturmuştur. Görünürleşen mikro kültürel tikelliklerin siyasal, toplumsal ve kültürel taleplerini mevcut yapısıyla karşılayabilmekten yoksun modern ulus devlet, bu bağlamda, verili karakteristiğini değiştirme yönünde adımlar atmıştır; ulusal azınlıkların kendi kimlikleriyle kamusal alanda tanınması, özyönetim haklarını kazanması, farklı ahlaklıkların temsilcisi inanç gruplarının kültürel serbestiyetleri, kamusal eğitimin farklı kimlikler yönünde çoğullaşması. Böylelikle günümüzün gelişmiş birçok batılı toplumu, her ne kadar onlarca kimlik temelli siyasal tartışma/çatışma boyutunu barındırsa da, otokratik rejimlerin hüküm sürdüğü coğrafyalara nazaran farklılıkların kendini gerçekleştirmesine olanak tanıyan bir duruşu niteleyen çokkültürlülük bağlamında

³⁷ Çokkültürlü yurttaşlık olgusunun Amerikan toplumu bağlamında ortaya çıkışı hakkında başını Afro-Amerikanların başını çektiği ırkçılık karşıtı hareketin rolü hakkında bkz: Will Kymlicka, *Çokkültürlü Yurttaşlık: Azınlık Haklarının Liberal Teorisi*, Birinci Baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998.

³⁸ Milena Doytcheva, *Çokkültürlülük*, Birinci basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 15.

daha özgür bir yapı teşkil etmiştir. Bu yapı mikro kültürel tikelliklerin kişisel temsiline olanak tanımıştır.

Kültürel tikellikler modernliğin tarihsel akrabalıklar paralelinde oluşan ortak bir etnisiteye bağlılığa duyulan inanç, kullanılan dil ve adetler gibi iletişim kanallarının aynılığı bağlamında şekillenen baskın kodlaması milli kimlik içerisinde dilsel, kültürel ve yönetsel hak taleplerinde bulunmuştur. İspanya'da Bask ve Katalanların, ABD, Avustralya, Kanada'da ilgili toprakların yerlisi Kızılderililerin, Türkiye'de Kürtlerin, Rusya'da Çeçenlerin, Çin'de Tibetliler ve Doğu Türkistanlıların içerisinde buldukları hegemonik sosyo-politik atmosferle şiddete varan bir ilişkilerinde görüldüğü üzere ulusal azınlıklar ABD ve Sovyetler Birliği'nin temsilciliğini yaptığı ideolojik karşıtlığın temel çatışma noktasını oluşturan Soğuk Savaş'ın sonrasında siyasal alanın ana gündemini meşgul ederek kimi bölgelerde ayrılıkçı, kimi bölgelerde ise kültürel tanınma talepli hareketler sergilemiştir. Kimliksel tartışma/çatışmalar sonucunda politik yapılar istikrarsızlaşmış, binlerce insanın sakatlanmasına, yaşamını yitirmesine yol açan toplumsal mağduriyetler yaşanmıştır.

Kimi anlarda şiddete bürünerek büyük toplumsal kayıplara yol açabilen bir potansiyel arz eden Soğuk Savaş sonrası siyasal sistemin merkezi, kimlik, böylelikle, ulusallık önceliğinde temellenen içtimai ve kişisel tikellik taleplerini meşrulaştıran bir alanın oluşumunu işaretlemiştir.

Kimliğin millilik algısı bağlamında örülmüşlüğü'nün kamusal alanda öncelik teşkil eden doğası, bununla beraber, farklı tinselliklerin temsiline doğru genişleme göstermiştir. Sovyetler Birliği'nin yıkılması sonucunda liberal dünyanın altyapısal sistemi kapitalizme karşı ideolojik tehdidin ortadan kalkmasıyla uygulamaya konan neo-liberal politikaların neden olduğu dinsel canlanış,³⁹ sermaye ve enformasyon hareketlerinin yayılımının zaman ve mekandan ayrışması/bağımsızlaşmasını

---

³⁹ Richard Falk, age. s. 25-39.

Vurgulayan küreselleşme sürecinin⁴⁰ yol açtığı diyalog ve sosyal mobilizasyon ortamı paralelinde uzun yıllar boyunca laik eskatolojilerin görmezden geldiği mikro kültürel dinsellikler güç kazanarak daha çok insana ulaşma imkanı bulmuş, böylelikle periferik konumlanışından uzaklaşmıştır. Ana akım dinsel anlayışlardan kişi sayısı, arz ettiği kültürel süreçler ve diğer nitelikler bağlamında farklılık teşkil eden mikro dinsellikler çoğunlukla Anglo-saxon ve Hıristiyan unsurları barındıran coğrafyalarda Amish, Mormon, Evangelist gibi oluşumların, Müslüman coğrafyalarda İslamik tarikatların canlanışının işaretlediği üzere çeşitli nedenlerle “küçük” kalan tikellikler dinsel yükselişin mikro kültürel alana tekabül eden kurumsal yüzünü oluşturmuştur.

Tikelliklerin temsil kabiliyeti arttıkça farklı dinsel anlayışların taşıyıcısı olduğu simgesel süreçler görünürleşerek kamusal gündemi meşgul etmiştir. Özellikle kolonyal geçmiş, ekonomik ve insani gelişmişlik bağlamında dünyanın birçok bölgesinden göç alan Batı ülkelerinde yoğun tartışmalara neden olan dinsel simgelerin kişisel sergilenişi çokkültürlülük tartışmalarının ana eksenini oluşturmuştur.

İşte bu çalışmada, yukarıdaki satırlarda giriş yapılan, çokkültürlü yurttaşlık olgusunun, mikro dinsel cemaatler bağlamında, imparatorluk bakiyesi çok etnili ve dinli toplumsal bir yapı arz eden Türkiye'nin mevcut politik iklimine yansımaları tarihsel bir perspektifle incelenecektir. İslami bir ideolojiyle beslenen eşitsiz bir teokrasiler federasyonunun görece özerk yapısından modern ulus devlete geçiş sonucu gerçekleştirilen laikleşme hamleleri ve kültüre dair tekçi (monist) politikalar karşısında Aleviler, klasik İslami tarikat mensupları, Gregoryen Ermeniler, Museviler, Ortodoks Rumlar gibi farklı dinsel cemaat üyelerinin geçmişten

---

⁴⁰ Küreselleşme sürecinin etkileri bağlamında Zygmunt Bauman'ın betimlemeleri zaman ve mekanın değişen doğasını göstermesi açısından önem arz etmektedir: “...*Hareket kabiliyetinin tüm teknik faktörleri arasında enformasyon nakli özellikle büyük bir rol oynamıştır; bu öyle bir ulaşım türüdür ki, fiziksel bedenlerin hareketini gerektirmez, gerektirse de bu hareket yalnızca küçük ve tali bir önem taşır. Teknik araçlar mütemediyen ve kararlı bir biçimde geliştirilmiş, bu da enformasyonun kendi bedensel taşıyıcılarından bağımsız olarak yol almasını sağlamıştır... Zamansal ve mekansal mesafelerin teknoloji vasıtasıyla sıfırlanması, insanlık durumunu homojenleştirmekten çok kutuplaştırma eğilimindedir... Eğer “ötekilik” ile baş etmek pahalıya patlayan bir güç kullanımı ya da yorucu müzakereler gerektiriyorsa, sermaye her zaman daha sakin yerlere taşınabilir...*”, Zygmunt Bauman, *Küreselleşme Toplumsal Sonuçları*, İkinci Baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2006, s. 14-26.

günümüze kimlik problemleri yaşadığı görülmektedir. Devlet iktidarınca üretilen baskın kimlik kodlamasının dışında kalan bu yapılar kültürel süreçlerini özgürce gerçekleştirip, kimliklerini sürdürebilecek sosyo-politik bir ortamdan yoksun bulunmaktadır. Farklılıklar, yasal-hukuki engeller ve sosyo-psikolojik problemler ekseninde tanımlanabilecek bir sorunlar demetiyle karşılaşmakta, her ne kadar farklı inançlara sahip olsa da kimliklerini gerçekleştirme bağlamında benzer sıkıntılar yaşamaktadır. İkinci sınıf yurttaşlıkta, yok sayılmaya, nefret söyleminden kimi anlarda şiddet nesnesi olmaya kadar varan bu sorunlar Türkiye politik iklimini kimliğe dair dışlayıcı yapısı göstermektedir. Bu bağlamda mikro dinseliklerin çokkültürcülük açısından içerisinde bulunduğu sınırlı özgürlük ortamı ve bu ortam karşısında konumlanışlarının, tepkilerinin tespiti önem taşımaktadır. Araştırma, bahsi geçen sorunların detaylı bir incelemesi ve Türkiye'deki baskın kimlik kodlamasının çokkültürcülük bağlamında yol açtığı problemlere odaklanmaktadır.

A. ÇALIŞMANIN KONUSU

Bu çalışmanın konusunu çokkültürlü bir yapı teşkil eden Türkiye toplumundaki baskın kimlik söyleminin dışında kalan dinsel cemaat mensupları oluşturmaktadır. Araştırmanın konusunu oluşturan dinsel ünitelerin biri klasik İslami tarikatlardır. Türkiye toplumundaki geniş ilişki ağları ve bu bağlamda yüksek maddi olanaklara sahip bulunan birçok cemaatleşmiş tarikat uzantıları mevcut olsa da bahsi geçen yapılardan uzakta kalan ve bir birikim olarak yüzyıllardır süregelen tasavvufi geleneğin sürdürmekten başka kaygısı olmayan klasik tarikat yapıları da bulunmaktadır. Çoğunlukla sosyo-ekonomik ve entelektüel anlamda belirli bir birikime sahip insanların mensubu olduğu bu yapılar yasal-hukuki engeller ve sosyo-psikolojik problemler bağlamında şekillenen mevcut politik atmosfer nedeniyle özgün kültürel değerlerini gerçekleştirmede zorluklar yaşamaktadır.

Doğu Hıristiyanlığı'nın tarihsel merkezi Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi mensupları araştırmanın konusunu oluşturan gayrimüslim ünitelerdendir. Anadolu coğrafyasının otokton halklarından olan Ortodoks Rumlar Türkiye-Yunanistan ilişkileri ve cumhuriyet ideolojisinin uluslaşma gelişimlerinin etkisiyle sayıca

oldukça azalarak günümüzde 2000 kişi civarında kalmıştır.⁴¹ Ortodoks Rumlar her ne kadar Lozan Antlaşmasıyla tanımlanan azınlık statüsü paralelinde belirli haklara sahip olsa da uluslararası gündemi de meşgul eden problemler yaşamaktadır.

“Büyük çoğunlukla Gregoryen Ortodoks olan az miktarda Katolik ve Protestan da içeren Ermeniler”⁴² çalışmanın üzerine odaklandığı bir diğer gayrimüslim cemaati oluşturmaktadır. Sayıları, Baskın Oran’ın ifadesiyle, 55000 ile 60000 arasında olan Ermeni cemaati Rum Ortodoks cemaatinde gözlenen sorunlara paralel sıkıntılar yaşamakta, toplumsal kelime dağarcığına da giren çeşitli nefret söylemlerinin (Ermeni dölü gibi) nesnesi olmaktadır.

Araştırmada ele alınan gayrimüslim cemaatlerin sonuncusu ise Musevi cemaatidir. Çoğunluğu 15. Yüzyıl sonunda İspanya ya da Portekiz’den kaçarak Osmanlı Devleti’ne sığınan kişilerden oluşan cemaat diğer gayrimüslim cemaatlerde görülen problemlere benzer sorunlar yaşamakla beraber, özellikle son yıllarda Türkiye toplumunda rastlanan yabancı düşmanlığının mağduru olmaktadır.

Araştırmanın konusunu oluşturan gayrimüslim cemaatler hakkında belirtilmesi gereken bir nokta bahsi geçen yapıların –Musevi cemaati hariç- yalnızca dini üniteler olmadığıdır. Ermenilik de, Ortodoks Rumluk da dinsel olduğu kadar ulusal referanslar taşıyan kimliklerdir. Ancak çalışmanın belirli sınırlara sahip olması dolayısıyla bahsi geçen üniteler yalnızca sahip olduğu dinsel yön açısından ele alınmaktadır.

Son olarak, çalışmanın konusunu oluşturan diğer bir dinsel ünite Aleviliktir. Mensuplarının bazılarının kültürlerinin/inançlarının İslam’dan ayrı bir yapı olduğu, bazılarının da İslam’ın özü olduğu şeklinde görüşler barındıran Alevilik tarih boyunca süregelen -periferik- çevresel konumlanışına paralel olarak bir tanınma sorunu yaşamaktadır.

---

⁴¹ Baskın Oran, *Türkiye’de Azınlıklar, Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İçtihat, Uygulama, İletişim Yayınları*, Altıncı Baskı, İstanbul, 2010, s. 51.

⁴² Oran, *age*, s. 50.

Osmanlı Devleti tebaasını oluşturan ana unsurlar Yahudilik, Ortodoksluk, Gregoryen Ermenilik, Müslümanlık gibi formların üyeleri millet sistemi bağlamında kimliklerini, her ne kadar bir hiyerarşi söz konusu olsa da, gerçekleştirme hakkına sahipti. Ancak, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ve uluslaşma süreciyle birlikte bu ünitelerin sahip olduğu özgün kimliğe dair haklar ve özgürlüklerden geriye gidış yaşanmıştır. Bu yeni sosyo-politik atmosferin doğasının tasviri araştırmanın genel içeriğini özetlemektedir. Bu bağlamda Türkiye'deki verili sosyo-politik atmosferin çokkültürlülük olgusu altında farklı kültürlerin temsilini kısıtlayan doğasının betimlenmesi amacıyla çalışma çeşitli bölümlere ayrılacaktır.

İncelemede, ilk olarak, insani varoluşu anlamlandıran bir yapı arz ederek kişinin dışındaki dünyayı algılamasında ve bu dünya içerisindeki konumlanışında etkin olan kültür olgusu ele alınacaktır. Amin Maoluf'un ifadesiyle "ölümcül nitelikleri haiz bir yapı sergileyen kültür"⁴³, Bozkurt Güvenç'in belirttiği üzere" insan topluluklarını gezegen üzerindeki diğer canlılardan farklı kılan birikimsel bir sürecin ürünü" olarak içine doğulan ünitenin anlamsal çevresini oluşturmuştur. İnsanlar içine doğulan sosyo-politik atmosferde, çoğunlukla bilinçsiz bir biçimde, kimliklenmiştir.

Bu bağlamda çalışmada kültür olgusunun betimlenmesinin ardından kültürel süreçlerin oluşumunu yoğunca şekillendirdiği kimlik olgusu ele alınacaktır. Kişinin kendiliğinin temsilcisi olan ve dış dünyayı anlamlandırmasını sağlayarak temel konumlanışı biçimlendiren kimliğin doğası betimlenmeye çalışılacak, insani varoluş açısından hayati bir nitelik arz ettiği gösterilecektir.

Kimlik ve kültür olgularına değinilmesinden sonra araştırma yönünü çoğunlukla liberal demokrasilerin kamusal gündemini meşgul ederek çeşitli tartışmalar ve söz konusu tartışmalar bağlamında birtakım siyasaların ortaya çıkışına neden olan çokkültürlülük kavramına doğru çevirecektir.

---

⁴³ Amin Maoluf, *Ölümcül Kimlikler*, Yirmidokuzuncu Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009.

Çokkültürlü yurttaşlık olgusunun çözümlenmesi sürecinde öncelikle bu nosyonun etimolojik yapısı vurgulanacak, daha sonra ise tarihsel gelişimi anlatılacaktır. Çokkültürlülüğün ortaya çıkışını imleyen tarihsel dinamiklerin farklı toplumlarda farklı çoğulculuk biçimlerine yol açan seyrinin betimlenmesinin ardından çalışmada bu olgunun ardında yatan felsefi önermeler Will Kymlicka, Charles Taylor ve Bikhu Parekh'in eserleri bazında incelenecektir. Geniş bir literatüre sahip olan çokkültürlülüğün felsefi arkaplanının çözümlenmesinde bahsedilen düşünürlerin seçilmesinin nedeni bu yazarların çokkültürlülüğü dolaylı ya da dolaysız olarak ilgilendiren cemaatçilik, liberal yaklaşım gibi felsefi konular yerine doğrudan çokkültürlülüğe yönelik eserler vermiş olmasıdır.

Çalışmanın sonraki aşaması çokkültürlülük uygulamalarının gösterilmesi olacaktır. Bu bağlamda ABD, Kanada, Fransa ve diğer liberal demokrasilerin içerdiği topluluksal farklılıkların görünme çabaları ve ilgili ülkelerin bu çabalara ne çeşit cevaplar ürettiği tartışılacaktır. Çokkültürlülük pratiklerinin ABD, Kanada ve Fransa nezdinde açıklanması bu ülkelerin ihtiva ettiği toplumsal farklılıkların incelenen olgunun kavramsal ve uygulamısal genişliğiyle örtüşmesinden kaynaklanmaktadır. Ele alınan ülkeler dışında İngiltere, Hollanda, Almanya gibi diğer birçok liberal demokrasinin, her ne kadar çoğulcu yapılar arz etse de, ayrı başlıklar halinde açıklanmamasının nedeni araştırmanın belirli sınırlar dahilinde tutulma gayesine dayanmaktadır.

Kültür, kimlik ve araştırmanın bağlamsal yapısını oluşturan çokkültürlü yurttaşlık gibi genel kavramların betimlenmesinin ardından çalışma tezini öne sürecektir. Çalışmanın bu aşamasında sahip olduğu imparatorluk mirası dolayısıyla çok etnili, çok dinli bir durum teşkil eden günümüz Türkiye'sinin toplumsal yapısı analiz edilecektir. Bu bağlamda tarih içinde oldukça geniş coğrafyalarda hakimiyet gösteren Osmanlı İmparatorluğu'nun ihtiva ettiği farklı kültürlerle yönelik politikalarından başlayarak kronolojik olarak günümüz Türkiye Cumhuriyeti'ne kadar kültürel farklılıklara yönelik politikalar nedensellik ilkesi dahilinde açıklanacaktır.

Çalışmanın bir sonraki aşaması “görünmezler” diyebileceğimiz, uzun yıllar boyunca kimliklerini ifade etmekten çekinmiş mikro dinseliliklerin çoğunlukla devlet iktidarı tarafından üretilen kimliksel kodlama karşısındaki durumlarını özetlemek olacaktır. Bu bağlamda, günümüzün sosyo-politik güç odaklarının çeşitli noktalarını vurgulayan dinselilikle bezeli popüler cemaatlerinin aksine, tarihsel süreç içerisinde geleneksel kültürel dinamiklerini korumayı başaramamış, çoğunlukla kendi kimliklerini gerçekleştirmekten başka amaçları olmadığı düşünülen klasik tarikat formlarına intisab etmiş kişilerin durumu incelenecektir. Daha sonra, her ne kadar Ortodoks Rum Kilisesi’nin mensupları, Aleviler, Ermeni Kilisesi üyeleri gibi her geçen gün yeniden ve yeniden üretilen baskın ahlakilikle uyuşamayan topluluksal formlar analiz edilecektir.

Çalışmanın temel tezi sonuç bölümünde özetlenecektir.

B. ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ

Bu araştırma çoğunlukla günümüz sosyal bilimlerine egemen olan pozitivist metodolojiden yararlanmakla birlikte kimi zaman realist yaklaşım bağlamında hareket eden bir gidişat izlemektedir. Buna göre, incelemenin yönetsel yapısını arz etmek bağlamında araştırmada kullanılan bilimsel bilgi metodolojilerinin kısa bir tanımını yerinde olacaktır.

Araştırmanın genel içeriğine epistemolojik anlayış olan pozitivist bilim felsefesi “dışsal dünyaya ilişkin kestirimci (predictive) ve açıklayıcı bilgi elde etme girişimine”⁴⁴ dayanır. Bu metodolojik yaklaşımda “gözlem ve deney emin ve kesin ampirik bilginin tek kaynağıdır”.⁴⁵ Pozitivist yaklaşıma göre “duyu deneyimleri ile bize ifşa edilmiş olan olayların arkasındaki veya ötesindeki elde etmeye çalışmak, bu olayları her nasılsa zorunlu kılmış olan fakat gözlenemeyen özlerin, mekanizmaların veya doğaların bilgisini vermek bilimin amacı değildir”.⁴⁶

⁴⁴ Russel Keat, John Urry, *Bilim Olarak Sosyal Teori*, İkinci Basım, İmge Kitabevi, Ankara, 2001, s. 15.

⁴⁵ Keat, Urry, age, s. 16.

⁴⁶ Age.

Realist metodoloji “bilimin ampirik temelli rasyonel ve objektif bir girişim olduğu”⁴⁷ bağlamında pozitivist anlayışla hemfikir olmakla birlikte çeşitli alanlarda pozitivist yaklaşımdan ayrılmaktadır. Buna göre, realist için bilimin birincil görevi açıklama yapmaktır. Olayları açıklamak demek, pozitivistin tersine, bunların sadece iyi kurulmuş düzenliliklerin örneği olduğunu göstermek demek değildir. Onun yerine altta yatan yapıların ve mekanizmaların bilgisini elde ederek olayların arkasındaki zorunlu bağlantıları keşfetmektir.⁴⁸

Özetle, pozitivist metodoloji doğadaki gözlenebilir/denenebilir şeylerin düzenlilikleriyle ilgilenirken, realist yaklaşım doğadaki düzenliliklerin altında yatan mekanizmalarla nedensel olarak ilgilenmektedir.⁴⁹

Yukarıdaki tanımlardan hareketle bu çalışma, Türkiye’deki mikro dinsel formaların arz ettiği düzenliliklerin verili tekçi ahlakilikle girmiş olduğu ilişkinin gözlem temelindeki bir incelemesine dayanmaktadır. Bu bağlamda, araştırmada farklı toplumsal formların üyeleriyle çeşitli görüşmeler yapılarak onların kimliksel konumlanışları, maruz kaldığı problemler ve kendiliklerini gerçekleştirme sürecindeki hak talepleri/kamusal istekleri ortaya konmuştur.

Çalışmanın yöntemsel yapısını güçlendirme ve bilimsel bir temele dayandırma amacıyla ampirik girişimlerde bulunulmuş, mikro dinsel formaların çokkültürlü yurttaşlık bağlamında teşkil ettiği sorunsallık derinleştirilmeye çalışılmıştır. Mikro kültürel yapıların üyelerine yönelik farklı cemaatlere mensup yüzonyedi kişiyle bir anket çalışması yapılmıştır.

Çeşitli tarikatlar üyeleri, Aleviler, Museviler, Ortodoks ve Ermeni Kilisesi mensuplarıyla yapılan görüşmeler paralelinde hazırlanan ankette ilgili toplumsal ünitelerin üyelerinin kimliksel konumlanışları ve bu bağlamda çokkültürlülüğe bakış açıları çözümlenmeye çalışılmıştır. Özellikle tarikatların hukuki bir temelden yoksun oluşu ve olumsuz durumlara yol açabilecek diğer problemler nedeniyle katılımcıların isimlerinin deşifre edilmediği ankette, temel kişisel/toplumsal statülerine ek olarak

---

⁴⁷ Age.

⁴⁸ Age.

⁴⁹ Age, s. 17.

ülke içerisindeki hegemonik kimliksel kodlamadan dinsel anlayış açısından farklılık taşıyan insanlara maddi durumu, kendini nasıl tanımladığı ve çokkültürlülüğe yönelik politikaları destekleyip, desteklemediğini ortaya çıkaran sorular yöneltilmiştir. Söz konusu anketin ele alınan konunun genişliği bağlamında yetersizlikler içerdiği açıktır. Buna rağmen anket, Türkiye toplumundaki mikro dinsel olarak tanımlanabilecek cemaatlerin temel sıkıntılarını gösterme açısından bir ön çalışma niteliği taşımaktadır. Dolayısıyla söz konusu anket tezin ana kısmında yer almayıp, ek bölümünde sunulmuştur. Ancak, öne sürülen tezi destekler nitelikte olduğundan bu çalışmada anketi uygulama sürecinde edinilen gözlemlerden yararlanılmıştır.

C. ÇALIŞMANIN AMACI

Mikro dinsel kimlik sahipleriyle temasa geçerek onların ifade ettiği kimliğe dair duruşları anlamaya yönelik hazırlanan anketi uygulama sürecinde çeşitli zorluklarla karşılaşmıştır.

Yaşanılan zorlukların ilki incelemeye konu olan toplumsal birimlerin üyeleriyle iletişim kurma noktasında yaşanmıştır. Söz konusu cemaatlerle görüşmek için İstanbul'un Fatih İlçe'sindeki cemaat merkezlerine gidildiğinde, incelemenin içinde bulunduğu zamansallığın denk geldiği Hrant Dink ve çeşitli din adamları cinayetlerinin oluşturduğu olumsuz atmosferin de etkisiyle, insanların, bir yabancıyla karşılaşılınca ortaya çıkan dolaysız endişeyle birlikte yüzlerinde bir korku ifadesi gözlenmiştir. Bunun üzerine görüşmeler ilgili kişilerle ortak arkadaşlar aracılığıyla gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Çalışma sırasında, söz konusu kişilerin görüşme yönündeki girişimlere karşı mesafeli tavrı ve bu paralelde anketin yapılma sürecinde göstermiş olduğu çekinceler de dikkate değer bir durum sergilemiştir.

Çalışmanın konusunu oluşturan dinsel kimliklerin çokkültürlülüğe bakışlarını betimleme amacıyla hazırlanan anketin uygulanma sürecinde karşılaşılan zorlukların ikincisini de ilgili kişilerin anketi yapmaya ikna edilme süreci oluşturmuştur. Buna göre, anket çalışmasında, yukarıda bahsedildiği üzere, öncelikle çeşitli dinsel cemaatlerin merkezlerine gidilerek ilgili kişilere yapılan araştırmadan bahsedilmiş ve

bu bağlamda kendilerine ankete katılma yönünde ricada bulunulmuştur. Ancak, özellikle bazı gayri-Müslim cemaatlerin üst düzey olduğu düşünülen yetkililerince dile getirilen “siz nerede yaşadığınızı sanıyorsunuz? Size nasıl güveneceğim?” şeklindeki ifadelerin ortaya koyduğu üzere anketlerin yapılması konusunda çoğunlukla olumsuz cevaplar alınmıştır. Anketin yapılması konusunda uzun yıllardır tanınan bir Alevi dostun yapılan ricaya vermiş olduğu tepki oldukça anlamlı gözükmektedir: “Beni bu işlere ne olur karıştırma...”

Yapılan görüşmelerde, yukarıdaki cümlelerde görüldüğü üzere, mikro dinsel cemaat mensupları kişisel ilişkileri aşan bir kapalılık göstermiştir. Avrupa Birliği’ne üyelik sürecinde gerçekleştirilmeye çalışılan demokratikleşme hamlelerine rağmen görüşülen kişiler kendilerini özgürce ifade etmekten kaçınmıştır. Kişiler içerisinde bulunan bu politik atmosferin toplumsal tabana yayıldığından şüphe etmektedir. Dolayısıyla, Türkiye’de çokkültürlü yurttaşlık bağlamında atılan adımların oldukça sınırlı bir çerçeveye ilişkin olduğu anlaşılmaktadır. Anti-demokratik bir rejimde yaşadığını düşünen bu kişiler, yaşadığı toplumun kolektif haklar açısından gelişkin bir seviyede olduğuna inanmamaktadır.

İşbu çalışmanın amacı, yukarıdaki satırlardan hareketle, ülke içerisindeki etkin kimliksel anlayışların üye sayısı, anlayış farkı, yaşayış biçimi dolayısıyla uzağında kalmış insanların teşkil ettiği sorunsallığı çokkültürlü yurttaşlık bağlamında incelemektir. Araştırmanın temel problemi devlet iktidarınca üretilen kimliksel söylemin dışında kalan mikro dinsel ünite mensuplarının yaşadığı sorunlardır. Bu bağlamda, çalışma, “mikro dinsel kimliklerin ülke üzerinde baskın bulunan kimlik kodlaması karşısında ne gibi sorunlarla karşılaşmaktadır?” sorusuna dayanmaktadır. Çalışmanın odaklandığı zaman boyutu, çoğunlukla, mikro dinsel cemaatlerin günümüz problemleriyle ilgili olmakla birlikte, cumhuriyet rejiminin tesisinden günümüze değin uzanan tarihselliği kapsamaktadır.

D. ÇALIŞMANIN KAPSAMI

Bu araştırmanın kapsamı mikro dinsel kimlikler olarak kavramsallaştırılan tarikat mensupları, Aleviler, Ortodokslar, Ermeniler ve Museviler ile sınırlanmıştır. Çalışmanın üzerine dayandığı kuramsal zemin, çoğunlukla liberal felsefenin birlik/çokluk, adil/iyi gibi temel felsefi/pratik problemlere bir çeşit cevap niteliği taşıyan çokkültürlülük olgusundan oluşmaktadır. Araştırmanın dayandığı teorik yapı bağlamında betimlemeye çalıştığı sorunsallık ise Türkiye'deki hakim kimlik kodlamasından çeşitli özellikleriyle farklılık teşkil ettiği düşünülen ve bu bağlamda "mikro" olarak nitelendirilen dinsel cemaatlere odaklanmaktadır. Çalışmanın sınırlarının dışına taşılmaması amacıyla oldukça geniş bir literatüre sahip çokkültürlü yurttaşlık genel hatlarıyla tasvir edilecek, ortak problemlere sahip olduğu düşünülen dinsel üniteler belirli cemaatler bağlamında incelenecektir.

2. KÜLTÜR

Ontolojik karakteri itibariyle bilişsel bir yapı olan ve tarihsel süreç içerisinde kendini/doğayı dönüştürmeye dair elde ettiği “kazanımları” birikimsel bir şekilde aktararak varoluş üzerinde büyük bir etki kuran insanoğlunun uygarlaş(tır)ım potansiyelinin etkili bir yönünü kültür oluşturmaktadır. Birçok düşünür tarafından hakkında belirli bir ortak tanıma varılamayan ve kavramsal belirsizliğini kanıtlar şeklinde insanlar tarafından onlarca değişik anlamı imleyecek şekilde kullanılan kültür, insani biraradallığın baskın pekiştiriciliğini teşkil etmektedir. Kişiler ve toplumlar kendilerini kültürle anlamlandırmakta, hayata dair konumlanışlarını kültürle tayin etmektedirler.

Kültür birçok sosyal, politik, ekonomik ve insani durumu belirli tinsellikler paralelinde biçimlendirerek anlam kurucu bir sistem oluşturmaktadır. Toplumsal kültür, siyasal kültür, iktisadi kültür vb. gibi bölümlerle içtimai formasyonun en derinlerine kadar sızan kültür sayesinde insanlar içerisinde bulunduğu evreni anlamlandırmakta, bu sayede kendiliklerini emin kılarak kişisel varoluşunu istikrarlaştırmaktadır. Böylelikle anlamlandırıcı bir yapı teşkil eden kültür, kişinin içine doğduğu toplumsal ünitenin yemek yeme biçiminden alışveriş tarzına, iktisadi ahlakından, evlilik seremonisine kadar birçok süreci şekillendirerek manevi atmosferini oluşturmakta, kitleler tarafından çoğunlukla dolaysızca içselleştirilen bir potansiyel arz etmektedir.

Marx’ın ifadesiyle “doğanın yarattıklarına karşı insanoğlunun yarattığı her şey” önermesiyle tanımlanabilen kültür Bozkurt Güvenç’in de belirttiği üzere insanoğlunu gezegendeki diğer canlılardan ayırarak onun yaşam üzerindeki farkını ve üstünlüğünü ortaya koyan bir nitelik taşımaktadır.⁵⁰ İnsanoğlu, tarih içerisinde, maddi ve manevi süreçlerle güdülenen gözlem, deneme yanılma gibi tecrübeler sonucu sağladığı birikimi kuşaktan kuşağa aktararak diğer canlı türlerinin ihtiva ettiği özelliklerden farklılaşmış bir yapıya sahip olma potansiyeliyle paralelinde doğa üzerinde büyük bir dönüştürücü potansiyele sahip olmuştur. Birikimsel sürecin elde ettiği potansiyelin kimi tarihsel dönemeçlerde -modernlik- varlığı kavranışına dair

⁵⁰ Bozkurt Güvenç, *İnsan ve Kültür*, Onuncu Basım, Boyut Yayınları, İstanbul, 2010, s. 95.

süregelen algının kırılması sonucu açığa çıkarak aksiyona dökülmesiyle yeryüzü insanlığın etkisi altına girmiştir.⁵¹ Bu bağlamda doğa koşullarından kaynaklanan zorlukların üstesinden gelinmiş, gezegen üzerinde ve altında keşfedilmemiş yer kalmamış, boş, yaban hayatın hüküm sürdüğü düzlüklerin şehirlere dönüşmesi, ormanların, akarsuların ve göllerin kimi zaman fiziksel değişime tabi tutulması, kimi zaman da ortadan kaldırılması, diğer canlıların evcilleştirilip insani kullanıma hazır hale getirilmesi gibi hususlarda görüldüğü üzere toplumlar ayak bastığı birçok yeri maddi ve manevi bir biçimde değiştirmişlerdir.

İnsanoğlunun gezegendeki kendinin dışındaki diğer formlara üstünlük kurmasını sağlayarak soyunu güvenilir bir zemine oturtmasını pekiştiren kültür, aynı zamanda, kişisel varoluşu istikrarlaştırıcı bir karakter sergilemektedir. Kişiler, çoğunlukla, içine doğduğu topluluksal ünitenin kendine has (“sui generis”) tinselliğiyle karşılaşmakta, başta konuşulan dil olmak üzere birçok kültürel süreci içselleştirerek kendini ve dünyayı anlamlandırmaktadır. Küçük bir azınlığı doğumla başlayan öğrenme sürecinin düşünsel arka planını oluşturan kültürel dinamikleri informatik kaynakların çoğulluğu, kişisel zevk ve toplumsal zorunluluklar bağlamında sorgulayıp farklı tinsel duyularını benimsese de çoğunlukla farkındasız biçimde bürünülen kültürel dinamikler zamanla değişebilen koşullara gösterilen uyumla birlikte doğumdan ölüme kadar kişisel konumlanışın merkezi biçimlendiricilerinden birini teşkil etmektedir: Yaşamının büyük kısmını bilişsel bir kapalı devre olarak tanımlanabilecek topluluksal ünitenin kültürel atmosferi dahilinde geçiren bir kişinin içine doğduğu topluluktan uzun süreli bir ayrılık yaşadığında karşılaşmış olduğu farklı hayatlar, farklı düşünceler ve farklı tinsel duyular karşısında tecrübe edebileceği psikolojik şok, “doktriner gerilim”⁵² ve meydana gelebilecek kültürel başkalaşım gibi örneklerin olumlu ve olumsuz sonuçlarının özetleyeceği üzere insani kimliği şekillendiren kültürel atmosferin merkezi düşünselliği (ratio) büyük önem taşımaktadır. Kişiler ve toplumlar kendini ve evreni içerisinde buldukları kültürel alanın etkin düşünselliği bağlamında görmekte/anlamakta, hayatı bu düşünsellik açısından tanımaktadır. Dolayısıyla, kişi,

⁵¹ Doğanın, modern zamanlarda, insanlık tarihinde hiç olmadığı kadar büyük ve köklü dönüşüme uğramasını sağlayan düşünsel kavrayışın kırılışında şu fikir oldukça önemli bir rol oynamış gözükmektedir: Bilgi güçtür (modern öncesi zamanlardaki bilgi erdemdir düsturunun aksine).

⁵² Şennur Özdemir, *Müsiad: Anadolu Sermayesinin Dönüşümü Ve Türk Modernleşmesinin Derinleşmesi*, Birinci basım, Vadi Yayınları, Ankara, 2006, s. 41.

herhangi bir kültürel değişimle karşılaştığında olumlu ve olumsuz çeşitli psikolojik reaksiyonlar sergilemektedir.

Özetle, kültür, insanlığını bir tür olarak yeryüzündeki canlılardan ayırarak onun vahşi doğa üzerinde üstünlük kurup belirli bir yaşam alanına sahip olmasını sağlayan ve türü oluşturan ferdler olarak her bir insanın kişiliğini yoğunca etkileyerek psikolojik normların sınırlarını belirleyip, bireysel varoluşu istikrarlaştırıcı bir nitelik sergilemektedir.

Kültürün bir tür ve türü oluşturan insani yapıların her biri üzerindeki genel etkilerinin betimlendiği bir girişten sonra bu nosyonun nasıl bir kavranışa sahip olduğu ve kavramsal sınırları dahilinde ne tür bir yapısallık arz ettiğinin tasvir edilmesi önem taşımaktadır. Bu bağlamda kültür kavramının etimolojik ve semantik köklerine değinilecek, bu kavramın farklı düşünürlerce yapılan tanımlarından bahsedilip, insani kimlik üzerindeki etkisi vurgulanacaktır.

A. KÜLTÜR KAVRAMININ ETİMOLOJİK VE SEMANTİK KÖKLERİ

“İnsan türünün hayatta kalma becerisinin altında yatan neden olan”⁵³ kültür “genel olarak sosyal bilimlerin özel olarak da sosyolojinin en ilginç, tartışmalı, geniş kullanımlı ve belirsiz kavramlarından biri olagelmıştır”.⁵⁴ Geniş halk kitleleri ve birçok düşünür tarafından bazen “kültürlü bir insan” ifadesindeki gibi entelektüel birikime, bazen “halk kültürü, kurum kültürü, elit kültürü, vb.” gibi vurgularda kültürel bransa (altkültür), bazen de “farklı kültürler” deyişindeki gibi toplumsal üniteye dair göndermelerde bulunularak kullanılan kültür hakkında, kullanım çeşitliliğine paralel olarak, belirli bir ortak tanıma varılamamıştır. “Muazzam genişlikte kullanım alanına sahip olan”⁵⁵ kültür hakkında Amerikalı antropologlar Kroeber ve Kluckhohn’un yayınladıkları antolojide yüz atmış dört farklı tanıma değinmiştir.⁵⁶ Kültür hakkındaki tanımsal çeşitliliğe, aynı şekilde, ünlü kültür kuramcısı Raymond Williams da değinmiş ve o da terim hakkında yüz atmış dört

⁵³ İmran Özhan, “Farklılaşmanın Özel Görünümleri Olarak Çokkültürlülük ve Çokkültürcülük,” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006), s. 15.

⁵⁴ Gökalp, age, s. 100.

⁵⁵ Age.

⁵⁶ Bozkurt Güvenç, age, s. 94.

farklı tanımın olduğunu belirterek İngiliz dilinin en karmaşık iki üç kelimesinden birinin kültür olduğunu vurgulamıştır.⁵⁷

Hakkında onlarca değişik tanım ve kavranışa sahip olan kültür, bununla beraber, etimolojik ve semantik olarak belirli bir tarihselliği barındırmaktadır. Kavramın ontolojik yapısına dair önemli bir ipucu veren bu tarihsellik, her ne kadar tanım bolluğuna dayanan bir yapıyı ifade etse de, kültürün belirli ortak özellikleri işaretlemesini sağlamaktadır.

Kültür kavramının ontolojik tarihselliğini imleyen faktörlerden ilki sözcüğün etimolojik yapısıdır. Oldukça uzun bir geçmişe sahip olan sözcük Kroeber ve Kluckhohn'un 1952 yılında yayınladıkları derlemede belirttiği üzere "cultura" kelimesinden gelmektedir. Sözcüğün içerisinden çıktığı dil Latince olup, terim bu dilde "colere" ekip biçmek, "cultura" ekin manasına gelen bir durumu işaretlemektedir. Yapısal olarak içinden çıktığı dildeki durumunu koruyarak farklı dillerdeki seslendirilme biçimine uygun bir biçimde yazılan "cultura" sözcüğü günümüzde dünyanın birçok toplumunun anlam dağarcığına girmiş bulunmaktadır. Bazı dillerde "culture" –İngilizce-, bazı dillerde "cultura" –Fransızca-, bazı dillerde ise "kultur" –Almanca- şeklinde yazılan kelime çoğunlukla aynı anlamsal alanı işaretleyen bir yapı arz etmiştir.

Kavramın ontolojik yapısını oluşturan bir diğer faktör olan semantik tarihsellik, sözcüğün anlamsal yapısını modern zamanlara gelinceye kadar koruduğunu göstermektedir. Tarımsal bir durum ve aksiyonu vurgulayan manaya sahip olan "culture" sözcüğü mevcut anlamını on yedinci yüzyıla gelinceye kadar sürdürmüştür. Bununla beraber, sözcük, ilk kez ünlü filozof Voltaire tarafından etimolojik anlamının dışında kullanılmıştır. Voltaire kelimeyi, Güvenç'in ifadesiyle, "insan zekasının oluşumu, gelişimi, geliştirilmesi ve yüceltilmesi anlamında kullanmıştır"⁵⁸ Kültür sözcüğü buradan Alman diline geçmiş ve 1793 tarihli bir Almanca sözlüğünde "cultur" olarak yer almıştır. Kültür sözcüğü bir terim ve bir kavram olarak Almanca'dan İngilizce, İspanyolca ve Slav dillerine geçmiştir. İlk

---

⁵⁷ Gökalp, age, s. 100.

⁵⁸ Bozkurt Güvenç, age, s. 95.

bilimsel kültür tanımını veren İngiliz antropolog Tylor'un kültür kavramını Almanca'dan aldığı, özellikle de *İnsanın Genel Kültür Tarihi* adlı on ciltlik eserde kültür sözcüğünü uygarlık ve evrim anlamında kullanan etnolog G. Klemm'den etkilendiği kanısı oldukça yaygın bulunmaktadır.⁵⁹

Kültür sözcüğünün kullanımının tarihsel seyri, yine Güvenç'in sözleriyle, on yedinci yüzyılda Voltaire tarafından kullanılmasıyla yaşamış olduğu anlamsal kırılmayı on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısı ve yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde tekrar ederek yeni bir değişim göstermiştir. Buna göre, tarımsal süreçlere dair antik anlamını Voltaire'nin insan zekası hakkında belirtmiş olduğu zamana kadar sürdüren kültür on dokuz ve yirminci yüzyıl arasındaki periyotta yerine İngilizce ve Fransızca'da uygarlık -civilisation- sözcüğünün kullanıldığı bir hal almıştır. Kuvvetle muhtemel İngiltere ve Fransa'nın diğer toplumlar karşısındaki gelişmişliğini, ileri pozisyonunu vurgulamak amacıyla kullanmış olduğu sözcük, kültür kelimesinin yerine tercih edilmiştir. Bununla beraber, İngiliz ve Fransızların "kültür" ün anlamını ikame ettirdikleri uygarlık sözcüğünün karşılığı olarak modernleşme sürecine Manş Denizi'ne kıyıdaş iki ülkeden daha geç başlayan toplumlar kültür kelimesini kullanmaya devam etmiştir.⁶⁰

Politik birleşmesini ve endüstriyel gelişimini İngiliz ve Fransızlardan daha geç bir zamanda tamamlayan Almanlar kültür sözcüğünü, belki de içerisinde buldukları sosyo-politik tarihselliğe denk gelecek bir şekilde, toplumsal farklılıklarını vurgulamak amacıyla daha rahatça kullanmıştır. Ayrıca, "kültür" ün etnologlar arasında Batılı olmayan, ancak vahşi de olmayan barışçı toplumlar için de kullanım göstermesi kelimeye yüklenen siyasal anlamı işaretlemesi bağlamında dikkate değer bir durum sergilemektedir.

Özetle, on sekizinci yüzyıla kadar çoğunlukla tarımla ilgili olan, toprağı ıslah etme, ürün ekme/yetiştirme gibi anlamlara gelen kültür sözcüğünün on yedinci yüzyılın sonunda toplumsal yaşamda gözlenen gözlenen gelişmeler/değişmelerle birlikte dönüşmeye başlayan anlam ve içeriği Aydınlanma Düşüncesi'nin etkisiyle

---

⁵⁹ Age.

⁶⁰ Age.

sosyal davranış ve değer biçimlerini içeren bir manaya bürünen seyir izlemiştir.⁶¹ Kültürün, tarihsel süreç içerisinde, yaşamış olduğu anlam kaymalarında modernliğin düşünsel temelinde oldukça büyük bir payı olan Aydınlanma felsefesinin önemli bir rolü vardır.

Buna göre, bahsedildiği üzere, yüzyıllar boyunca tarımla ilgili durumları ifade eden sözcük, Aydınlanma düşüncesinin “tıpkı bitkiler ve toprak gibi insanların ve toplumların da biçimlendirilip yönlendirilebileceği ve yönlendirilmesi gerektiği fikri”⁶² ile anlamsal bir değişikliğe uğrayarak günümüz dillerinde kullanıldığında ifade edilmek istenen çok geniş bir alana karşılık gelen manaların tinsel temelini oluşturmuştur.

Günümüz toplumlarının anlam dağarcığında geniş bir yelpazeye denk gelen kullanım alanına sahip kültür sözcüğünün Aydınlanmayla yaşadığı manaya ilişkin dönüşüm sürecinde, terimin dönemin düşünürlerince kullanım şeklinin tasviri önemli gözükmektedir. Buna göre, kültür Voltaire tarafından “aklım bazı fakültelerinin amaca elverişli düşünsel çalışma ve pratiklerle geliştirilmesi” yönünde bir anlama bürünürken, Marx’da “doğanın yarattıklarına karşılık insanoğlunun yarattığı her şeydir” ifadesindeki anlamı işaretliyordu.⁶³ Bu bağlamda Aydınlanma Çağı’nın ve modernliğin aynı zamanda büyük kuramlar –grand theories- dönemi olması nedeniyle insan zihninin en yüksek soyutlama birmine denk gelen felsefenin karakteristiğinin düşünsel bir süreç olan kültürü –düşünürden düşünüre değişebilen- dizgesel değişikliklere uğratması olası gözükmektedir.

Bununla beraber, her ne kadar farklı tanım ve kavrayışlara yaslanan bir yapıya sahip olsa da, kültürün gözlenebilir kullanımları belirli ortaklaşmaları ifade etmektedir. Bu kullanımlar Bozkurt Güvenç’in belirttiği üzere;

- 1- Bir toplumun ya da bütün toplumların birikimli uygarlığı
- 2- Belli bir toplumun kendisi
- 3- Bir dizi sosyal sürecin bileşkesi

---

⁶¹ Gökalp, age.

⁶² Gökalp, age.

⁶³ Güvenç, age, s. 95.

4- Bir insan ve toplum kuramı
şeklinde yaygınca görülmektedir⁶⁴

Kültürün dile getirilen kullanımlarına ilişkin John W. Bennett de şu tipolojiyi yapmaktadır.

- 1- Edebiyat, sanat ve felsefe gibi yüksek medeniyetin ürünleri olarak
- 2- Antropolog ve diğer bilim insanlarıncı insanlık varoluşu ve tarihinin ayırt edici niteliklerini tanımlamak olarak

Bu tipolojide, Bennett, ilk kullanımın var olan ya da sahibi olunan kültürün uygar ve uygar olmayan, eğitilmiş ve eğitimsiz ayırt etmek için, ikinci kullanımın ise insanları diğer canlı türlerinden ayırt etmek amacıyla vurgulandığını belirtmektedir.⁶⁵

B. KÜLTÜR TANIMLARI

Hakkında onlarca değişik kullanım bulunan kültür terimi, kullanım çeşitliliğine paralel olarak, birçok farklı tanımları da içermektedir. Çok geniş bir skalaya oturan bu tanımlar tıpkı kullanım çoğulluğu sonucu ortaya çıkan ortaklaşmalar gibi belirli benzerlikler göstermektedir. Bazı tanımlar kültürü, verili bir toplumsal formasyonun kendine has tinselliği olarak tanımlarken, bazı açıklamalar da uygarlık seviyesinin yüksekliğine ilişkin göndermeler dahilinde ele almaktadır. Bununla beraber, kültüre dair kavramsallaştırmalar ne kadar çeşitli ve spektrumun uzak noktalarına oturmuş olsa da tanımlamaların hepsinde ortak bir nokta olarak kültürün insana dairliği bulunmaktadır.

Her kültür insan toplumlarının bir ürünü olup, dünyanın birçok farklı yerinde, ikliminde bulunan insanların duygularını, düşüncelerini, gündelik pratiklerini ve hayat karşı konumlanışlarını yansıtır, biçimlendirir. Bu bağlamda kültür, farklı bakış açılarından ve farklı noktalardan kavranabilir. Bazı bakış açılarından kültür, sosyal

⁶⁴ Güvenç, age, s. 94.

⁶⁵ John W. Bennett, "Culture", Encyclopedia International, Cilt 5, s. 358.

bir miras olarak görülebilirken, bazı bakış açılarından hayat biçimi, çevreye uyum ya da etnik/dinsel topluluk şeklinde tanımlanabilir.

Kültür bilimcisi Bozkurt Güvenç'in kavramsallaştırmasıyla kültür, bu bağlamda, belirli ortak referans noktalarından tanımlanabilmektedir. Yazarın belirttiği üzere kavram, çeşitli başlıklar altında çeşitli düşünürlerce ifade edilen tanımlar içermektedir. Buna göre, kültüre dair kavramsallaştırmalardan ilki teriminin "sosyal miras, töre ve gelenek birliği" olarak açıklanmasıdır. Birçok insanın temsil ettiği statü, kimliksel konumlanış bağlamında az ya da çok değer verdiği/vurguladığı gelenekler, geçmişten gelen anlam sistemleri, davranış kalıpları kültürel yapı şeklinde algılanıp, içselleştirilir. İçine doğulan topluluksal ünitelerin başka kültürel gruplarla bazı noktalarda benzerlik gösteren, bazı açılardan ise ayrışıp, kendine has'lığını imleyen tinsel atmosferi önsel (a priori) bir biçimde öğrenilerek kişinin toplumsal davranış kalıplarını etkiler. Yemek yeme biçiminden, yakınının kaybetmiş bir insana yaklaşım şekline kadar gündelik hayatın en derinlerine sızan davranışlarla kişi varoluşunu gerçekleştirmeye çalışır. İşte bu bakış açısından kavranan kültür, Sapir'in ifadesiyle " varlığımızın yapısını belirleyen, sosyal süreçlerle öğrendiğimiz uygulama ve inançların, maddi ve manevi öğelerin birliğidir"⁶⁶

Kültür, başka bir bakış açısına göre bir hayat yolu, biçimi şeklinde görülebilmektedir. Buna göre, çoğu insan, genellikle, hakim kültürel yapıdan dil, din, gündelik pratik ve diğer bağlamlardan farklılık teşkil eden tinsel süreçlere sahip topluluklarla çeşitli vesilelerle iletişim kurulduğunda farkına vardığı bu durumla kendi yaşamının, yaşadığının dışında da farklı hayatların, yaşam tarzlarının mevcut bulunduğunu öğrenir. Bu sayede kendiliğinin içinde bulunduğu tinsel atmosferin ve başka insanların yaşadığı anlam evreninin bir bütün olarak kültürü, kültürel hayat işaretlediğini çözümleyerek yeryüzündeki insani çoğullukları kültür penceresinden görür. İşte bu bakış açısına göre kültür, Linton'un ifadesiyle "bir toplumun tüm hayat biçimi" ve Marguet'in belirttiği üzere "bir grubun yaşam biçimi" şeklinde tanımlanmaktadır.⁶⁷

---

⁶⁶ Güvenç, age, s. 99.

⁶⁷ Age.

İnsanların bulunduğu anlamsal alanlarda gerçekleştirilen aksiyonları çözümleyip, kişisel tutumunu açığa çıkarması, kültürün bir başka tanımına göndermede bulunmaktadır. Buna göre, kişilerin kendiliği dışındaki evreni çözümleme gayreti dikkat çekici bir şekilde toplumsal alanda fertler tarafından icra edilen eylemlerin ardında yatan anlamaları analiz etmeye yönelir. “Karşıdaki kişinin şu sözü söylemesinin nedeni nedir?” “Şu dinsel topluluğun bu tarz bir sosyal konumlanışı işaretlemesinin altında yatan anlam neyle ilgilidir ?” gibi sorular bağlamında ortaya çıkan insanların belirli değerler, idealler ve anlam sistemleri dahilinde aksiyonda bulunduğu gerçeği kültürün, aynı zamanda, manevi bir atlas, bir değer kılavuzu olduğunu vurgular. Bu kavrayışa göre, kültür, Sorokin’in etkileyici ifadesiyle “ sosyo-kültürel evrendeki açık seçik eylemlerin ve araçların ortaya koyduğu ve nesnelleştirdiği anlamlar, değerler ve kurallar, bunların etkileşim ve ilişkileri, bütünleşmiş ve bütünleşmemiş gruplarıdır.”⁶⁸

İnsanoğlunu gezegen üzerindeki diğer canlılardan, bahsedildiği üzere, ayırıp, onun varoluşsal özellikleri paralelinde doğasında hayvanlar gibi ayıt edici fiziksel nitelikler bulunmamasına rağmen kendine soyunu sürdürebilecek bir yaşam alanı açmasını ve yeryüzünü tahakkümü altına almasını sağlayan faktör olan kültür insan türünün uyum gücünü imlemektedir. Darwin’e atfedilen “ne çok akıllılar, ne de çok aptallar, doğada varlığını sürdürenler uyum sağlayanlardır.” Şeklindeki meşhur ifadenin desteklediği üzere insanlığın yeryüzüne hakim olmasını sağlayan kültürün uyum sağlama niteliği “at kadar hızlı koşamayan ya da kaplan gibi avlanamayan”⁶⁹ türün hayatta kalma becerisinin altında yatan faktörü açıklamaktadır. Buna göre kültürün doğal ve sosyal çevreye uyum sağlama karakteri terimin bir başka tanımını vurgulamaktadır. Çevreye uyum olarak kültür, Sumner ve Keller’in ifadesiyle, “insanların yaşam koşullarına uyumlarının toplamıdır.”⁷⁰

Kültür, toplumsal yaşamı bir çok yönden etkileyen bir eğitim süreci olarak da tanımlanabilir. Sosyal hayata dair çeşitli süreçlerin oluşumunu diyalektik bir şekilde hem etkileyen hem de etkilenen bir yapıya sahip kültürle insanlar anlayışlarını paralelleştirmekte, kişisel kimliklerini biçimlendirmektedir. Bu bağlamda doğumdan

⁶⁸ Age.

⁶⁹ İmran Özhan, age, s. 15.

⁷⁰ Güvenç, age, s. 99.

ölüme kadar içerisinde bulunan toplumsal yapının kültürü içselleştirilmektedir. Gündelik yaşam pratikleri, töreler, gelenekler kişiler tarafından neredeyse bir ömür uzunluğunda denilebilecek öğrenme süreciyle benimsenir. Böylelikle, kişi, yemeğe belirli seremonilerle başlanması, defin edilen cenazeye yakınlarca toprak atılması, ibadet edilen yerde sessiz olunması gibi bulunduğu anlam evreni paralelinde belirli kalıplara evrilir.

Görüldüğü gibi kültürel süreçler bir eğitim süreci bağlamından da kavranabilmektedir. Kişiler doğumdan ölüme kadar hayatları boyunca sosyal sisteme uyum sağlama amacıyla yüzyıllardır süren insani birikimin ürünü olan kültürü öğrenirler. Buna göre kültür, Tozzer'in ifadesiyle, "toplumsal olarak öğrenilen ve aynı yoldan yeni kuşaklara aşıl原因 davranış örüntüleri ya da kalıntılar"⁷¹ şeklinde tanımlanabilmekte, böylelikle eğitsel bir sürece göndermede bulunmaktadır.

Kültür eğitsel bir süreç olarak kavranabilmesinin yanında kişisel bir psikoloji olarak da tanımlanabilir. Kavramın eğitsel bir sürece denk gelmesiyle uyumlu olarak ortaya çıkan bu durumla bireyler kişisel varoluşunu içerisinde bulunduğu tinsel atmosferin etkisiyle oluşturduğu psikolojik sınırlar dahilinde gerçekleştirir. Özellikle bazı bakış açılarından kişinin içindeki tanrısallığın yansıması olarak tanımlanan vicdan, bazı anlayışlara göre de insanın içindeki iyi huylar biçiminde ifade edilen hissiyatın gelişimini etkileyen psikolojik yörüngenin dinselikle kurduğu yakın ilişki bağlamında oluşan bu durumla kişiler yaşamdaki temel hareketlerini, duruşlarını güdülemektedir. Bu sayede belirli kültürel anlam kalıplarının verdiği doğruluk duygusuyla bireysel psikolojik yapı kişisel güveni pekiştirerek ferdi savruluların önüne geçmektedir. Dolayısıyla, insani varoluş istikrar kazanmakta ve Benedict'in belirtmesiyle "kültürün ekrana yansıtılmış bireysel psikoloji"⁷² olmağını işaretlemektedir.

Bahsedilen tanımlara ek olarak literatürde kültür olgusuna oluşumu ve kökeni yönünden yaklaşan tanımlamalar da bulunmaktadır. Bu tanımlamalarda kültür, ortaya çıkışını etkileyen faktörler bağlamında açıklanmakta, çoğunlukla insan,

---

⁷¹ Age.

⁷² Age.

toplum ve ikisinin ilişkisine göndermede bulunularak ele alınmaktadır. Bu kavrayışa göre kültür, Winston'un ifadesiyle, "sosyal etkileşimin ürünü", Herskovits'in cümlesiyle, "yaşam çevremizin insan yapısı olan kesimi" ve Marx'ın belirttiği üzere, "doğanın yarattıklarına karşı insanoğlunun yarattığı her şeydir" şeklinde kavranabilir.⁷³

Kültür, aynı zamanda, yukarıda bahsedilenler paralelinde, Wissler'in de ifade ettiği gibi, "belli bir düşünceler sistemi ya da bütünü olarak"⁷⁴ tanımlanabilmektedir. Her kültür toplumsal hayatın derinlerine kadar sızarak o toplum içerisinde yaşayan insanların, kurumların anlam evrenini belirlemektedir. Bu süreç içerisinde kişisel/sosyal organizasyon kültürel kalıplar dahilinde biçimlenmekte, kültürel yapıya uyumlu bir karakter arz etmektedir. Haftalık tatil gününün, Arap toplumlarında görüldüğü üzere, hangisi olacağından, İngiliz örneğinde görüldüğü üzere genel seçimlerin hangi gün yapılacağına, kamusal alanda hangi kıyafetler ve davranış kalıplarıyla hareket edileceğine kadar belirlenimlerde bulunan kültür çeşitli anlam sistemlerini barındırmaktadır. Bu anlam demeti de düşünsel kalıplara dayanmaktadır. Böylelikle, kültürün, birbiriyle ilişkili ya da ilişkisiz çeşitli anlam ünitelerini oluşturan düşünceler bütününden gelişmiş olması durumu kavramın yapısını imleyen diğer faktörlerle birlikte, aynı zamanda, uzun yıllar içinde oluşan gelenekle evrilmiş bir fikri arka plana sahip olduğunu göstermektedir.

Kültürün düşünceler sistemi olmağının yanı sıra simgesel bir süreci imlemesi farklı bir tipolojiye kapı açmaktadır. Buna göre, belirli anlam demetlerine sahip kültür, bu anlamları işaretleyen imgeleri kullanır. Kavramsal bir yapı olan "anlam" ın insan zihninde çağırışım yapıp, düşünsel sürece konu olması için onun bir sesle ifade edilmesinin -kelime- dışında, taşıdığı manaları imleyecek düzeneklere ihtiyaç duyar. İşte bu anlamları yüksek düzeyde soyut durumdan zihinsel /akli sürece katılabilecek bir seviyeye indirme işlemi simgeler aracılığıyla yapılır. Denilebilirki simge kişinin evrendeki soyut oluşları anlamada kullanılan bir düzenektir. Dolayısıyla toplumsal hayattaki çeşitli nedenlerle oluşmuş düşünceler demetinin ortaya çıkardığı anlamların taşıyıcılığını yapan kültür de simgesel bir düzenek

---

⁷³ Age.

⁷⁴ Age.

işlevini görmekte, kişilerin sosyal evrendeki manaları kavramasını sağlamaktadır. Bu bağlamda, “kültür, maddi öğelerin, davranışların, düşünce ve duyguların, simgelerden oluşan sembollere dayalı bir örgütlenmedir.”⁷⁵

Kültürün ne olduğu, doğasının hangi faktörlerden oluştuğu yönünde yapılan açıklamaların belirli tipler temeline oturtulmasıyla beraber, kavramın ilgili sınıflandırmalar haricinde bilimsel literatürün önde gelen insanlarınca yapılan tanımlamaların tasviri de önem taşımaktadır. Buna göre kültür kuramında yer etmiş kişilerin önermeleri yukarıda sınıfsal temeller üzerine oturtulan tanımları pekiştirir bir nitelik teşkil etmektedir.

Kültürün tanımına yönelik bahsedilecek ilk betimleme ünlü kültür kuramcısı Edward Burnett Tylor’dan gelecektir. Kültür konusuna eğilen çalışmalarda kendine ilk sıralarda yer bulan Tylor’un tanımına göre kültür, İmren Özhan’ın aktardığı üzere, “bilgi, inanç, sanat, ahlak, hukuk, örf ve adetlerden, insanın toplumun bir üyesi olarak elde ettiği bütün yeteneklerden oluşmuş karmaşık bir bütündür”⁷⁶ İnsanoğlunun yaşamını çevreleyen tinsel atmosfere genişçe denk gelmesiyle Marx’ın kültürü betimlerken ifade ettiği “insanoğlunun yarattığı her şey” tanımına oldukça benzer bu kavramsallaştırmayla Tylor kültürün hayatın içine girmişliğinin ne kadar da derin olduğunu vurgulamakta, terimin neredeyse yaşama dair her şeyle ilgili olduğunu belirtir gözükmektedir.

Kavramın bir başka düşünür Gittler tarafından yapılan tanımı ise kültürü “insanın yarattığı hayat tarzı, yaşam biçimi”⁷⁷ şeklinde kavrar. Bu tanımdan hareketle çeşitli baskın ön kabullerin biçimlendirdiği belirli tarzlarla yaşam sürdüren grupların spesifik süreçleri kültür kavramına göndermede bulunmakta, kültürü bir nevi istemli seçimler ya da zorunlu kabuller sonucu kabul edilen/dayatılan bir yapı olarak görmektedir.

Linton, eğitsel süreç sınıflandırmasına uygun olarak, kültürü “öğrenilmiş tavır ve hareketlerin ve bunların sonuçlarının dış şekli” ifadesiyle tanımlamaktadır.

---

⁷⁵ Age.

⁷⁶ İmran Özhan, age, s. 21.

⁷⁷ Age.

Allport ise kültürü, Dönmezer'in ifadesiyle, "yaşam problemlerinin hazır cevapları" olarak betimleyerek kavramı hayatta karşılaşılan zorlukların çözüm yolu anlamına gelecek bir kavrayış sunmuştur. Buna göre ilgili tanım kişilerin önüne çıkan engelleri kültürün yardımıyla, kuvvetle muhtemel, geçmişten edinilen tecrübeler bağlamında ortaya çıkan çözüm yollarıyla aşır, sorunların üstesinden gelineceğine dair bir inancı taşımaktadır. Bireylerin geçmişten gelen çözüm önerileriyle problemleri aşacağı yönündeki bu kültürel tanım içerdiği vurgularla töre ve geleneklere yoğunca bir referansta bulunduğu gözükmektedir.

Töre ve geleneklere yapılan göndermelere paralelinde ifade edilen açıklamalar açısından Horton ve Hunt'un kültür tanımı da anlamlı bir örnek oluşturmaktadır. Bu kavrayışa göre kültür, "insanların hayat tecrübelerinden çıkarttığı kuralların, usullerin, bunları destekleyen fikir ve değerlerin çıkarılıp, geliştirilmesi şeklindedir." Turhan tarafından yapılan kültür tanımı da şöyledir: "kültür, bir cemiyetin sahip olduğu maddi ve manevi kıymetlerden teşekkül eden öyle bir bütündür ki, cemiyet içinde mevcut her nevi bilgiyi, alakaları, itiyatları, kıymet ölçülerini, umumi atitut, görüş ve zihniyet ile her nevi davranış şekillerini içine alır."⁷⁸

Son olarak Sorokin kültürü şu şekilde tanımlamaktadır: "Kültür birbirleriyle etkileşen ya da birbirlerinin davranışlarını belirleyen iki veya daha fazla bireyin bilinçli, bilinçsiz eylemleriyle yaratılan ve biçimlenen her şeydir."⁷⁹

Özetle, kavramın kendisinin çeşitliliğine, net bir zemine oturamayışına paralel olarak, birçok farklı tanıma sahip kültür kavramsal bir genişlik arz etmektedir. Geniş bir yelpazeye yayılan bir yapı gösteren terim, bununla beraber, belirli nitelikleri işaretlemekte, belirli konular dahilinde ortaklaşmalar göstererek toplumsal gerçekliğin etkili bir faktörü olmaktadır. Bazı bakış açılarından toplumsal yaşama dair her şeyi kuşatıcı bir nitelik sergilerken, bazı bakış açılarından simgesel bir süreç, bazı yaklaşımlara göre ise tarih içinde süregelen gelenek ve törelerle yoğrulmuş etkin çözümler barındıran bir ünite olarak kavranmaktadır.

---

⁷⁸ Age.

⁷⁹ Age, s. 22.

Her ne kadar, kavram, uzun bir spektruma tanımsal bir yayılış göstermiş olsa da diğer canlılardan sahip olduğu nitelikler açısından ayrılan insanoğlunu ve onun iletişimsel yeteneği bağlamında oluşturduğu toplumsallığı imlemesi dolayısıyla kendine has bir yapı sergileyerek biricikleşmektedir. Kültürün imlemiş olduğu insan ve topluma haslık niteliği kavramın gerçeklik ile olan ilişkisine dair önemli ipuçları barındırmaktadır. Bu bağlamda, sosyal realite ile derin bir diyalektiğe sahip kültür bir yandan toplumsallığı biçimlendirirken bir yandan da biçimlendirdiği toplumsallık tarafından biçimlenen/dönüşen/gelişen bir görüngü arz etmektedir.

C. KÜLTÜRÜN DİNAMİKLERİ

Toplumsal yaşamın en derinlerine kadar sızarak onu oluşturan fertlerin psikolojik güdülenmesini biçimlendirip, kişisel varoluşu istikrara kavuşturan etkilerde bulunan kültür toplumsal gerçekliği imleyen anlam evrenini şekillendirmektedir. İnsanlar ve toplumlar kendiliklerini biçimlendiren bu anlam evrenine girerek fiziksel özelliklerinin yani bedensel bir bütünlük içerisinde çeşitli uzuvlardan oluşmuşluğunun yanında yalnızca fiziksel bir yapı olmadıklarının, aynı zamanda, beraberce yaşadıkları diğer insanlarca anlamsal bir alan oluşturduğu gerçeğini yaşar. Bu süreç, Hobbes'ın insan zihninin dünyaya geldiği anda boş bir levhadan ibaret olduğu şeklindeki alegorisinin –tabula rasa- kristalize ettiği kuramsal yaklaşıma uygun bir yönde, içine doğulan insani ünitenin karmaşık anlam örüntüleriyle karşılaşılmasıyla başlamaktadır. Boş bir levhayı imleyen bebeğin annesiyle yaşamsal beslenme gereği temelinde oluşturduğu ilişkinin dışında etrafını oluşturan çevreyi, kişileri ve kendisini tanımaya başlayarak belirli bir oranda farkındalığa sahip olmasıyla devam eden süreç, bebeğin fiziksel ve psikolojik gelişimine paralel bir biçimde devam eder ve bilinç adı verilen kavramsal seviye/durumun kendini iyice belli etmesiyle olgunlaşır. Bilinçlenme sürecinde, belki de insan ömrünün her biriminin başka bir anına denk geldiği, etkin bir rol oynayan farkındalık yeteneği ferdin dış dünyayı keşfetmesiyle, kendiliğinin dışındaki anlamsal alanı tanınmasıyla, yani dışsallıkla kurulan ilişki bağlamında ortaya çıkmakta, bilinci kurmaktadır. Böylelikle süregelen bilinçsel kurulum, toplumsallaşmayla gerçekleşmekte, ferdin insanlaşmasını sağlamaktadır.

Sosyalleştikçe bilinçlenen ve dolayısıyla insanlaşan fert içinde bulunduğu anlam örüntülerini çözümlenerek atfetme yeteneği kazanır ve o da gelişip, atfettiklerini çeşitli biçimlerde ifade olanağına sahip olduktan sonra kendiliğinin önemli bir kısmını oluşturan tinselliğe kendinden bir şey katar.

İşte Anton C. Zijderveld'in kavramsallaştırmasıyla "homo internus" ve "homo externus" olmak üzere iki şubeyi barındıran insanın "homo duplex" bir varlık oluşunun gösterdiği üzere anlam demetleriyle örülü bir doğaya sahip kültür de, bu bağlamda, fiziki bir yapıdan oluşan ferdin insanlaşmasını sağlayan sosyalizasyon dinamiklerini biçimlendiren ve aynı zamanda toplumsallaşmayla insanlaşan ferdin atfetme melekesiyle biçimlenen bir yapı arz etmektedir.⁸⁰ Dolayısıyla diyalektik bir karakteri haiz kültür bir fert olarak insan ve toplum ilişkisi açısından kendini yeniden ve yeniden üretmektedir.

Kültürü üreten temel "teorik sahnenin"⁸¹ betimlenmesinin ardından kavramın kuramsal temeline oturan biçimlendiricilerinden bahsetmek önem taşımaktadır. Buna göre kültürü etkileyen faktörler içsel ve dışsal olmak üzere iki ana başlık altında toplanabilir.

D. KÜLTÜRÜ ETKİLEYEN İÇSEL DİNAMİKLER

Kültürü oluşturan dinamiklerin ilki, belirli bir topluluksal ünitenin içerdiği süreçlerin şekillendirdiği içsel faktörlerdir. Verili bir toplumsal yapının kendine has süreçleri etrafında tezahür eden bu dinamiklerle toplumsal anlam evreni belirlenmekte, genel kültürel atmosfer oluşmaktadır. Böylelikle, toplumsal birim üyesi insanlar yaşamları etrafında cereyan eden olayları anlamlandırmakta, aynı kültürel yapıya üye olmanın verdiği manayla güvenlik hissetmektedir.

Kültürü oluşturan içsel dinamikler topluluksal bir formasyon ya da elit kültürü, kurum kültürü ve diğerleri bağlamında oluşan alt kültürel yapılar gibi çeşitli noktalardan kavranabilmekle birlikte, genel olarak, belirli sayıda insanın

⁸⁰ Anton C.Zijderveld, *Soyut toplum*, İkinci Basım, Pınar Yayınları, İstanbul, 2001, s. 37-89.

⁸¹ Age.

oluşturduğu, kendine has tinsel süreçleri içeren ve verili bir anlamsal alana tekabül eden bir anlayış dahilinde tasvir edilmesi daha yapıcı görülmektedir.

Buna göre, kültürün içsel dinamiklerinin ilki verili bir insani ünitenin anlamsal atmosferini geçmişten gelen ve tecrübe sonucu oluşundan dolayı çoğunlukla güven duyularak içerisinde bulunulan tarihselliği etkileyen gelenek ve göreneklerdir. Pratik gündelik hayattan, yüksek düzeyli kavrayışlara dayanan edebiyat, felsefe gibi branşları etkileyen gelenek içermiş olduğu tarihsellikle sosyal realiteyi biçimlendiren bir yapı sergiler. Aile büyüklerine gösterile saygıdan Noel’de pişirilen hindiye kadar toplumsal gerçekliğin birçok noktasına sızan gelenekle toplumlar “biz” duygusunu yaşayarak bilinemeyen geleceğe karşı birlikte oluşun güvenini hissetmekte, böylelikle toplumsal varoluşunu emin kılmaktadır. Bu bağlamda, toplumlar kültürel yapılarını geleneğin sinmesine cevaz vermektedir. Ancak geleneğin, tıpkı diğer faktörler gibi, kültüre sızma süreci ve kültür içerisinde işgal ettiği konum ortaya çıktığı tarihteki durum gibi olmamakta, çoğunlukla günün şartlarına, toplumsal gereklerine ve küresel çapta baskın tinselliklere adapte bir şekilde gerçekleşmektedir. Latin Amerika’nın tarihsel yerlisi grupların geçmişteki insan kurban etme geleneğini günümüzün küresel insan hakları nosyonu temelinde biçimlenen tinselliğin karşısında uygulanamazlığının gösterdiği üzere gelenekler zamanın ruhuna uyum sağlayarak “şimdinin” kültürel dinamiklerine dahil olmaktadır.

Ayrıca, geleneğin kültürel yapılara girmişliğinde belirleyici faktörlerin, hakim tinsellik dışındaki, bir diğeri ilgili toplumun bu süreçleri yaşamak isteyip istemediğidir. Buna göre, gelenek toplumsal kültüre, o kültürün üyelerinin uygun bulup, yararlı görmesiyle aktif olmaktadır. İngiliz toplumunun bir kısmının siyasal kültüre ilişkin önemli bir geleneği işaretleyen monarşi ve onun ihtiva ettiği simgesel süreçleri anlamsız bulup, ortadan kaldırılması gerektiğini savunması veya hasat zamanının sonunda elde edilen ürünlerin bir bölümünün salçalaştırılıp saklanması şehirde yaşayan biri için gereksiz bir zaman kaybı olarak görülmesi örneğinin gösterdiği üzere, gelenekler kültürü oluşturan süreçlere zamanın maddi ve manevi şartları paralelinde etkide bulunmaktadır.

Kültürü biçimlendiren içsel faktörlerin bir diğeri, belirli bir kültürel ünitenin karşılık geldiği alanda gerçekleşen ekonomik faaliyetlerdir. İlkel topluluksal yapılardan belirli organizasyonlar dahilinde biçimlenen, her nevi kurumsallaşmanın insani yaşamı yoğunca etkilediği ve birikim güdüsünün “toplumsal olarak kurulan gerçekliği”⁸² tahakküm altına aldığı duruma geçişten itibaren insani bir aradalığa dair etkilerde bulunan ekonomi kültürel yapıyı şekillendirmektedir⁸³. Özellikle kapitalistleşme olgusunun zihinsel süreçlere kişisel egoya uyumlu olarak etkide bulunmasıyla oldukça kalıcı bir karaktere bürünen ekonomi ”insanlar arasındaki eşitsizliğin kaynağı”⁸⁴ nın önemli bir kısmını teşkil ederek günümüzün küresel çapta etkin olan kültürel kalıplarını belirlemektedir. Bu bağlamda, kültürel birimler ekonomik düzenin gerekleri dahilinde evrilerek insan doğasının, iktisadi birikimin esaslarına uyumlu bir yapıya dönüşmesini pekiştiren bir yönelim sergilemiştir. Max Weber’in kavramsallaştırmasının gösterdiği üzere, bu süreçte, Protestanlık gibi yeni anlam sistemleri belirip, kültürel kabulleri değişime uğratmıştır.⁸⁵ Böylelikle, toplumlar yeni anlayışları içselleştirmekte, ekonomik sistemin yön verdiği bir duruma evrilmektedir.

Kültürü etkileyen içsel dinamiklerden olan ekonomi faktörünün bilinmesi gereken bir niteliği de, özellikle günümüz dünyasında yaşanan gerçeklik bağlamında, bu sürecin yalnızca belirli bir alanın sınırları dahilinde gerçekleşmediğidir. İçerisinde bulunulan zaman boyutunda ekonomik dinamikler mekandan ayrılmış bir durum içerisinde bulunmaktadır. Zygmunt Baumann’ın kavramsallaştırmasında betimlediği üzere, ekonomiye dair oluşlar, hareketler, fiziksel niteliğini kaybederek zaman, mekan ve geniş halk kitlelerinden soyutlanmakta, toplumların kendine has (sui generis) kültürleri silikleşerek muğlaklaşmaktadır.

“...İçinde yaşadığımız yüzyılın son çeyreği, mekan’a karşı verilen büyük bağımsızlık savaşı olarak tarihe geçecek. Kara alma merkezi ve beraberinde bu merkezlerin aldıkları kararlara zemin oluşturan hesaplar, bölgesel kısıtlamalardan –

⁸² Peter L. Berger, Thomas Luckmann, *Gerçekliğin Sosyal İnşası*, Paradigma Yayınları, 2008.

⁸³ Pierre Clastres, *Devlete Karşı Toplum*, İkinci Basım, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2011.

⁸⁴ Jean Jacques Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin kaynağı*, Say Yayınları, İstanbul, 2010.

⁸⁵ Max Weber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, Altıncı Basım, Ayraç Yayınevi, Ankara, 2010.

yemel kısıtlamalarından- bu savaş sırasında kararlı bir biçimde ve duraksamandan kurtarılmıştır”⁸⁶

Gelenek ve küresel alanda da cereyan eden ekonomik dinamiklerle birlikte, belirli bir grubun kültürel yapısını etkileyen içsel faktörlerin bir diğeri, o topluluksal ünitenin sahip olduğu dinsel anlayışlardır. İnsan bilincinin, kimliğinin başlıca oluşturuculuğunu teşkil eden din, kültürün içerdii birçok anlayışı şekillendirmektedir. Max Müler’in ifadesiyle, “tasavvur edilemez olanı tasavvur etmeye ve ifade edilemez olanı ifade etmeye yönelik bir çaba, sonsuza doğru bir arzu olarak görülen”⁸⁷ din, buna göre, toplumsal bir yapıda meydana gelen kültürel süreçleri etkilemekte, kişinin evrendeki konumunu anlaşılır kılmaktadır. Böylelikle kişilerden müteşekkil toplumsal yapılar dinsel süreçler bağlamında oluşan anlam demetiyle zihniyetini, hayata bakış açısını belirlemekte, gündelik pratiklerini gerçekteştirmektedir.

M. Reville’nin vurgulamasıyla, “insan zihnini, dünyanın ve kendisinin hakimi kabul ettiği, bağlı bulunduğunu hissetmekten zevk aldığı gizemli bir ruha bağlayan bir his sayesinde insan hayatının belirlenmesi”⁸⁸ şeklinde kavranabilen dinin, kültürü, genel olarak, iki ana çerçevede etkilediği görülmektedir; inananın kimliğini biçimlendiren karakteri vasıtasıyla, dinsel törenler ve ritüeller aracılığıyla. Bu süreçlerde din anlamsal, kavrayışa dayanan oluşlara dahil olarak maddi ve manevi tezahürleriyle insani olana ilişkin doğayı, Emile Durkheim’in betimlemesiyle, ifade eder ve aynı zamanda şekillendirir.⁸⁹

Dinin insana dair olana iç içe geçmişliğinin hem insan kişiliğinin gelişmesine denk gelen dönemi imlemesi bakımından zamansal, hem de bir bütün halinde kültürel hayatta tezahür eden tinsellikleri etkileyiş yönü bağlamında bir karakter olarak, ilk kısmını oluşturan kimlik kurulum süreçlerindeki konumu kültürel alan içerisindeki fail olan insanın düşünce ve eylemlerinde oldukça büyük bir yer

⁸⁶ Zygmunt Bauman, *Küreselleşme Toplumsal Sonuçları*, İkinci Baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2006, s. 15.

⁸⁷ Emile Durkheim, *Dini Hayatın İlkel Biçimleri*, Ataç Yayınları, İstanbul, 2005, s. 43.

⁸⁸ Age, s. 48.

⁸⁹ Age, s. 42.

kaplamaktadır. Buna göre, kişinin dinselliği anlayacak bir kavramsal düzeye gelmesiyle önce aile ve birinci derece akrabalarına dayanan birincil çember olarak isimlendirilebilecek grup, daha sonra ise zamanla sosyalleşen ferdin ikincil çember olarak nitelendirilebilecek kişi topluluğunun etkisiyle öğrenilen dinsellik ve onun içerdiği kavramlar bireyde bir kutsallık inşasını gerçekleştirir. Kişi, böylece, içsel bir kutsallık alanına sahip olarak etrafında gerçekleşen dinsel oluşları kimliğine içselleştirir. Bu içselleştirme oranının yoğunluğuna paralel olarak hayatta meydana gelen kişisel, sosyo-politik, ekonomik ve kültürel formasyonları içselleştirdiği dinselğin verili önermeleri bağlamında yorumlar/çözümler. Dolayısıyla kişi edindiği kimliği biçimlendiren dinsellik açısından toplumsal varoluşuyla içerisinde bulunduğu kültürel atmosferi etkileyerek şekillendirir. Yol üzerinde insanların zarar görmesine yol açabilecek bir taş gördüğünde, inandığı dinin peygamberinin yol üzerinde kişilere zarar verebilecek bir taşın kaldırılmasının imanın bir parçası olduğuna dair önermesi paralelinde o taşı kaldıran bir Müslüman'ın “tanrı güzeli sever” düsturuyula edebi faaliyetlerde bulunması, zor zamanlarında “Göklerdeki Babamız” (Pater Noster) duasını okuyarak içini rahatlatan bir Hıristiyan'ın çoksesli (polifonik) müziği keşfederek eserler üretmesi, kippa takan bir Musevi'nin başlığını ve hançerle dolaşan bir Sih'in hançerini toplumsal yaşamın tüm alanlarında kullanması gibi hususlar dinin kültürü etkilemesine örnek teşkil etmektedir.

Din olgusunun kültürün biçimlenmesinde etkin olan bir diğer yüzünü dinsel ritüeller/bayramlar oluşturmaktadır. Dinsel seremoniler sonucu ortaya çıkan manevi ürünlerle toplumsal hayat derinden etkilenmektedir. Kişiler ve kişilerin içerisinde bulunduğu topluluksal yapılar kutsallıkla betimlenmiş dini bayramlar, toplu ibadetler gibi süreçlerle maddi ve manevi yaşamı şekillendirmektedir. İslam inancında Cuma Namazının, Hıristiyanlıkta Pazar Ayininin ve Musevilikte de Şabbat Günü örneklerinin gösterdiği üzere bazı özel gün ve dönemlerde toplumsal yaşam özgün dinsel ritüellerin etkisiyle farklı karaktere bürünmektedir. Böylelikle, kültür din tarafından üretilen manevi dinamiklerle şekillenmektedir.

Kültürü etkileyen dinsel süreçler, tıpkı etkilediği genel ve karmaşık oluşum gibi sabit bir yapı teşkil etmemekte, zaman ve mekan bağlamında değişiklikler arz etmektedir. Afganistan'ın kırsal bölgesindeki bir Taliban üyesiyle, İstanbul'un eski

bir semtindeki sufinin aynı dine mensupluk iddiasının dışında hayata kavramaya dair birçok anlayışının farklılık göstermesi, aynı şekilde, Fenerli bir Ortodoksla Teksaslı Evangalist Hıristiyanın dinsel kavrayışlarının bir olmamasının özetlediği üzere, din olgusu, toplum, zaman ve mekan açısından değişiklikler arz edebilmektedir. Bununla beraber, küresel çapta yayılım göstermiş semavi dinlerin, her ne kadar Zuckerman'ın "dini etkileyen toplumsal hayat, toplumsal hayatı etkileyen din"⁹⁰ kavramsallaştırmasının gösterdiği üzere, dinsel anlayışlar değişken bir karakter teşkil edebilse de başkalaşmış olgulardan meydana gelen bir yapı olduğu değildir.

Kültürü besleyen din olgusunun, tıpkı ekonomik dinamiklerde olduğu gibi, yalnızca belirli bir alana mahsus toplumsallık içinde meydana gelmediği, aynı zamanda, kültürünü etkilediği toplumun dışında da varolduğu önemli bir gerçektir. İnananlarının milyarlarca kişiyi bulduğu Hıristiyanlık, İslam ve Budizmin birçok farklı bölgede, farklı toplumlara hitap etmesinin gösterdiği üzere küresel yayılım dalgalarına sahip din, içsel bir yapı olduğu kadar dışsal bir niteliği sergilemektedir.

Dil, kültürü etkileyen içsel dinamiklerin önemli bir kısmını işaretleyen bir yapıdır. Yapısal özellikleri nedeniyle anlamın ifade edilmesini sağlayarak düşüncenin temel parçasını oluşturan dil, toplumsal bir aradalığın belkemiğini teşkil etmekte, böylelikle, kültürel süreçlerin kendini yeniden ve yeniden üretmesine yol açarak varoluşsal bir nitelik arz etmektedir.

Dilin bir iletişim düzeneği oluşu, onun kültürü oluşturan şubelerin kişiler arasında yayılım göstermesini sağlamaktadır. Toplumsal hayata ilişkin birçok anlamın yayılım göstermesiyle gerçekleşen bu süreçle kişiler, gündelik ihtiyaçlara cevap niteliği taşıyan pratiklerin içselleştirilmesinin yanında, toplumsal aidiyetin farkına varır. Bu bağlamda, toplumu oluşturan fertler arasındaki dille ortaklaşan hukuk duygusal bir özellik kazanarak aynı toplumun ürettiği değerler, fikirler ve hisler kültürel durumu pekiştirir. Kişi, kendisiyle aynı dili konuşan insanların oluşturduğu bütünlüğün tarihselliğinden süzülen gerçeklikleri benimser ve şahsi konumlanışını içerisinde bulunduğu kültürün anlam kalıplarına uyumlu hale getirir.

---

⁹⁰ Phil Zuckerman, *Din Sosyolojisine Giriş*, Birleşik Yayınevi, Ankara, 2009.

Bu sayede dil toplumsal hissiyatı etkileyen niteliğiyle kültürü yeniliklere açık tutmaktadır

Özetle, dilin kültürle olan bağı çift yönlü bir nitelik sergilemektedir. Bir yandan kültürel süreçlerin oluşumunu imlerken, bir yandan oluşan kültürel ürünlerin toplumsal yayılımını sağlayıp, yol açtığı duygudaşlıkla topluluğa ilişkin tinsel varoluşun kişisel kurulumunu sağlamaktadır.

Son olarak, kültürü etkileyen içsel dinamiklerden sanat, edebiyat ve mimari gibi insanoğlunun estetik duygularını yansıtan ürünlerin tasviri önem taşımaktadır. Kültürü imleyen bu estetik yapılarla toplumların anlam dünyası genişleyerek, yeni düşüncelere, yeni duygulara kapı açmaktadır. Böylelikle, kültürel yapı ortaya çıkan ürünlerle kendini gerçekleştirmekte, daha sağlam temellere oturmaktadır. Bir bütün olarak sanat ve edebiyat içerisinde bulunduğu kültürel atmosferin en yüksek noktasını oluşturmaktadır. Sanatsal eserlerle kültürel yapının çatısı belirlemekte, ortaya konan ürünlerle de bu çatı yükselerek barındırdığı anlam evrenini genişletmektedir. Modern Avrupa'nın oluşumuna kalıcı etkilerde bulunan Rönesans'ın simgeleşmiş sanatçılarından Leonardo Da Vinci'nin Mona Lisa tablosu, Alman edebiyatının başlıca ismi Goethe'nin Doğu Batı Divanı ve İslam dünyasının irfani geleneğinin önde gelen temsilcisi Şeyh Galip'in şiirlerinin işaretlediği üzere, sanatsal eserler çağları aşan bir güçle kültürün imkan ve sınırlarını derinden etkilemektedir.

Aynı şekilde, mimari yapılar da “değer üretici yapısalılıkları doğrultusunda”⁹¹ Turgut Cansever'in ifadesiyle fiziki bir yapı olmanın yanı sıra kültürel bir tezahür olarak toplumsal anlam örüntülerini şekillendirmektedir.⁹² Bu bağlamda, St. Petersburg'da Hermitage Müzesini oluşturan yapının, Edirne'de Mimar Sinan'ın eseri Selimiye Camisi'nin estetik karakterinin desteklediği üzere, mimari eserler abidevi nitelik taşımakta, böylelikle kültürel bir simge niteliği arz ederek toplumsal hayata anlam katmaktadır.

⁹¹ Mustafa Ali Mınarlı, “Fatih: Simgesel Siyasetin Kutbu”, Özgün Düşünce Dergisi, Yıl:2, Sayı:5, Ocak-Mart 2010, s. 183.

⁹² Turgut Cansever, “Osmanlı'nın İstanbul'u ve İstanbul'da Fiziksel Yapının Dönüşümü”, Fatih Sempozyumları 1-2 Tebligler, Fatih Belediye Başkanlığı Kültür Yayınları, Mayıs, 2007, s. 71.

Politika da kültürü yoğunca biçimlendiren dinamiklerden bir tanesidir. İnsan topluluklarına has bir yapı arz etmesiyle toplumların mevcut bulunduğu tüm mekanlarda var olan siyaset, arz ettiği karaktere paralel olarak, kültürü etkilemesine ilişkin hem içsel hem de dışsal bir dinamik niteliği sergilemektedir. Politikanın kültürel yapıyı imleyişi çok boyutlu bir yapı sunmasıyla beraber söz konusu alanların ilişkisi bakımından çeşitli noktalar taşıdığı keskinlik bağlamında görünürlük teşkil etmektedir.

Politika olgusunun kültürü biçimlendiren görünür niteliklerinden verili bir içtimai ünitenin sınırları dahilinde gerçekleşen içsel dinamikler ilgili toplumsal yapının kamusal tartışma farklı toplumsal yönelimlere yol açmakta, böylelikle kültür yeni biçimlere kavuşmaktadır. Özellikle iletişim olanaklarının oldukça geliştiği modern zamanlarda bilgi yayılım hızına paralel bir şekilde karar alım merkezlerinde ortaya çıkma ihtimali bulunan politik yönelimler anında toplumsal karşılık bulmakta, siyasal gündeme yeni tartışmalar dahil olarak kültürel hayatı etkilemektedir. Buna göre, uzun yıllar boyunca Türk siyasal hayatını açıklamada anahtar bir rol üstlenen ve hala çeşitli biçimleriyle etkisini hissettiren Şerif Mardin'in merkez-çevre açıklaması kültürü etkileyen siyasallık bağlamında önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Mardin'in Türk siyasal yaşamını tasvir etme amacıyla kullandığı, Edward Shils'ten mülhem, merkez-çevre kavramsallaştırması Osmanlı'dan Cumhuriyete Türkiye'nin modernleşme sürecinde etkin bir rol oynayan batı yönelimli seçkinler (merkez) ile çoğunlukla Anadolu kıtasının iç bölgelerinde bulunan muhafazakar niteliklere sahip toplumsallıkların (çevre) yönetsel ve ekonomik güç mücadelesinin Türk politik yaşamının en uzun soluklu kırılma noktasını oluşturmuşluğunu vurgulamaktadır. Derinliklerinde modernleşme sürecinin rotasını etkileyen temel tercihlerin bulunduğu bu çatışma alanı kültürel düzeyde de tezahür etmiş ve sanattan edebiyata oradan da dine pek çok toplumsal branşı yoğunca etkilemiştir. Modernleşme politikalarının etkin olduğu erken dönem cumhuriyet devrinde klasik Türk sanat müziği, halk müziği ve edebiyatı önemini yitirmiş, din kamusal alandan uzaklaştırılmış, Batılı tarzda kültürel yönelimler, yönetimi elinde tutan elitler

bağlamında, önem kazanmıştır. Bununla beraber çevre diye nitelendirilen toplumsal kitle, kültürel anlamda geçmişten gelen geleneksel süreçleri sahip olduğu ekonomik ve sınırlı yönetsel güç paralelinde sürdürerek muhafazakar bir yapı teşkil etmiştir. Çok partili siyasal hayata geçişle muhafazakar kitle değerlerini daha rahat sergileme imkanı bularak merkezin içerdiği çeşitli değerlerle mücadelesini şiddetlendirmiştir. Dinin kamusal görünürlüğü artarak ezan tekrar Arapça okunmaya başlamış, geleneksel kültür üzerindeki baskılar azalma yönünde bir eğilim göstermiştir. Bu bağlamda altı yüz yıllık Osmanlı devrinin taşımış olduğu İslami geçmişi silme bağlamında çok önemli bir simgesel süreç olan dil politikalarındaki seküler seçkinlerin sadeleştirme (merkez) – muhafazakar eşrafın koruma (çevre) yönelimi örneğinin temsil ettiği üzere siyasal alandaki çekişmeler kültürel süreçleri derinden etkilemiştir.⁹³

Siyaset olgusunun kültürü etkileyen yönelimlerinin bir diğeri de, çeşitli politik tercihler doğrultusunda belirli bir ahlakiliği toplumsal yaşama egemen kılmayı amaçlayan birçok ülke örneğinin gösterdiği tekçi (monist) yaklaşımlar doğrultusunda gerçekleşmektedir. Kültür olgusu, içerdiği kavramsal genişliğin büyükçe bir alanına tekabül edecek biçimde, bu yönelişlerden yoğunca etkilenmekte, hatta bazı temsilleriyle tarih sahnesinden silinme durumuyla baş başa kalmaktadır. Kültürel dokuyu dönüşüme uğratma bağlamında tarihte belki de hiçbir sosyal organizasyonun etkin olmadığı kadar güçlü bir yapı sergileyen ulus devlet, bu durumun oluşmasında, doğası gereği, her ne kadar monist bir tinselliğe cevaz verse de, etkili bir rol oynamakla birlikte, totaliter ideolojiler kadar dramatik bir aksiyon sergilememiş gözükmektedir. Özellikle Nazi ve Kızıl Kimer tecrübesinin uç noktasını betimlediği bazı toplumsal çıldırış anlarında kültürel yapılar ve onların kimliksel faili insanlar radikal kopuşlar yaşamıştır.

Özetle, birçok farklı yönden toplumsal hayattaki tinsellikler bütünü kültürü etkileyen bir doğaya sahip olan politika, kamusal alanda cereyan eden tartışmalar, ulus devletlerin monist kimlik politikaları ve bazı tarihsel anlarda sahneye çıkan radikal hareketlerin kristalize ettiği yönelimlerle etkin içsel dinamiklerden birini

⁹³ Türk siyasal yaşamındaki temel gerilim noktalarından biri olan merkez-çevre zıtlığının dil politikalarına yansımalarının detaylı bir tasviri için bkz: Yılmaz Bingöl, “Kimlik Tartışmaları Işığında Türk Dil Politikaları”, Ankara Üniversitesi, SBF Dergisi, cilt 59, sayı 1, Ocak-Mart 2004.

teşkil etmektedir. Bu bağlamda kültürel yeniden üretim şekillenmekte, bazen tükenme tehlikesiyle baş başa kalacak kadar yalnızlaşmakta, bazen de farklı muhtevalar kazanarak yeni ufuklara yönelmektedir.

E. KÜLTÜRÜ ETKİLEYEN DIŞSAL DİNAMİKLER

Kültür verili bir toplumsallık sınırları dahilinde oluşan içsel faktörler kadar dışsal dinamiklerden de etkilenen bir yapıya sahip bulunmaktadır. Belirli bir toplumsallığın işaretçisi olduğu kültürel atmosferin yanı başında ya da çok uzağında meydana gelen bir sosyal değişim, ekonomik süreç, savaş veya doğal afet vd. tarafından etkilenmesiyle çeşitli değişikliklere maruz kalması şeklinde tarif edilebilen bu etkileşim tipi kültürün kompleks ve duyarlı karakterini özetlemesi bağlamında oldukça önemli bir nitelik arz etmektedir. İnsan topluluklarını tarihsel süreç içerisinde günümüze kadar çok çeşitli dönüşümlere uğratarak savaş ve barış döngüsünde yeni duyuşlara, yeni anlamlara ve dolayısıyla yeni kültürel yapılara yol açan bu dinamik çeşitli alt birimlerden oluşmaktadır. Her biri içerisinde bulunduğu zaman ve mekan bağlamında dönüştürücü bir karakter arz eden birimlerle kültür süregelen ve yeni şekillere yol açan bir harekete dahil olmaktadır. Bu hareket paralelinde, içerisinde bulunulan zaman boyutunda, kültürler gün geçtikçe birbirine benzemekte, farklılıklarını kaybeden bir yöneliş içerisinde olmaktadır. Bununla beraber, her ne kadar çeşitli süreçlerin etkisiyle gün geçtikçe benzeşen bir yapı sergilese de kültür farklı coğrafyalardaki toplumsallıklara denk gelen tinsel alt üniteleriyle varoluşunu farklı biçimlere evrilerek sürdürüyor gözükmektedir. Birçok farklı toplumun üyesi insanlar gün geçtikçe daha çok İngilizce konuşuyor, geleneksel yemeklerinden daha çok fast food tüketiyor ve daha çok jean giyiyor olmasına rağmen bu yerellikler kendi varoluşunu bazen olduğu gibi kalarak, bazen de fast food'un içerisine yeni bir mönü, jean de farklı bir desen olarak gerçekleştirilmektedir. Dolayısıyla, kültürel süreçler, içerisinde bulunulan zaman boyutunun tek tipleştirici eğilimleri karşısında kendine has dinamiklerini, uyum sağlama ya da direnme şeklinde tezahür eden çeşitli yollarla korumaya çalışarak sürdürmektedir.

Kültürü etkileyen dışsal dinamiklerden topluluklar arası/devletler arası ilişkiler tarih boyunca süregelen dönüştürücü bir yapı olmasından dolayı ilk sırada

incelenebilir. Aristo'nun meşhur ifadesiyle siyasal bir canlı olan insanoğlunun yeryüzünün farklı yerlerinde toplumsal yapılar oluşturmasıyla ortaya çıkan organizasyonel birimlerin birbiriyle savaş-barış döngüsünün sınırları arasında kurmuş olduğu iletişim bağlamında gerçekleşen bu etkileşim tipi, kültürü etkileyen dinamiklerin yayılımını sağlayan bir karakter sergilemektedir. Etkileşim sürecinin anahtar fonksiyonu siyasetin dışsallaşması sonucu meydana gelen toplumlar arası/devletler arası ilişkiler, verili kültürel yapıların arz ettiği durumun yeni şekillere evrilmesine yol açmaktadır.

Tarihsel süreç içerisinde, insana dair bir yapı olması dolayısıyla hiç durmadan süregelen politikanın içerdiği dinamiklerin etkisinin başrolü oynadığı bu dönüşüm kültürün sabit bir yapı teşkil etmemesine neden olmaktadır. İçsel olduğu kadar dışsal bir dinamik niteliği arz eden toplumlar arası/devletler arası ilişkiler fetih, çatışma, anlaşma ve diğer politik düzeneklerle kültürel yapıları imleyen anlamları şekillendirmektedir. Bu durumun oluşmasında verili bir coğrafyadaki hakim politik atmosfer büyük önem taşımaktadır. Toplumsal yapıların teşkil ettiği kültür siyasal duyular bağlamında gerçekleşmektedir. Siyasetin kültürel yapıyı imleyen dışsal bir dinamik oluşunu göstermesi açısından çoğunlukla, içerdiği bazı süreçler nedeniyle heteredoksi bir yapı teşkil ettiği düşünülen Alevilik anlamlı bir örnek teşkil etmektedir. Buna göre, içerisinde bulunulan zaman boyutunun küresel özgürleşim eğilimine rağmen kimliklerini gerçekleştirmede hala çeşitli problem yaşadığı görülen Alevilerin Türkiye'deki hakim kültürel yapıdan süregelen ayrıksılıkları tarihi bir olgudan kaynaklanmaktadır. İran'da Şah İsmail tehditinin ortaya çıkışına kadar ekseriyetle Osmanlı kültürel dokusunun önemli bir parçasını teşkil eden Alevilik, bu süreçten sonra iki rakip devletin arasındaki gerilim paralelinde gittikçe ortodokslaşan dinsel anlayış bağlamında, Osmanlı'nın Balkanik genişleme vizyonuna ek olarak, toplumsal dokudaki yerine kaybeden bir eğilim sergilemiştir. Böylelikle kültürel olarak hakim tinsellikten ayrıksı bir konumlanışa sahip olmuştur.

Kültürü biçimlendiren dışsal politik düzeneklere tarihsel bir örnek niteliğini, politik gerilim olgusuna ek olarak, fetih dinamiği sağlamaktadır. Hukuk felsefecisi Thomas Mathiesen'in kavramsallaştırmasıyla, görünmez toplumsal ıslah edici

Panaptycon'un çoğun azı gözetlediği Synopticon'a dönüşü⁹⁴ gibi postmodern değişiklikler yaşayan fetih dinamiği, antikçağda fiziksel güce sahip olanların aksiyonları dahilinde ortaya çıkan büyük kültürel dönüşümlere yol açmıştır. Büyük İskender ve Emevilerin genişleme politikaları temelinde meydana gelen fetih hareketleri sonucu Helenistik ve Endülüs uygarlık dairelerinin gösterdiği üzere siyasetin dışsal dinamikleri yeni kültürel atmosferlerin oluşumuna yol açmıştır.

Bununla beraber, dışsal politik düzeneklerin kültürü şekillendirme durumu yalnızca geçmişe ait bir olgu değildir. Postmodern zamanlarda siyasal iletişim/etkileşim tarihte hiç olmadığı kadar yoğun bir nitelik sergilemektedir. Enformasyon yayılım hızının saniyelerle ölçülen bir seviyeye yükselmesiyle artık iç politika denen şeyin kalmadığı dünyada uluslararası, ulus üstü, ulus ötesi kuruluşlar toplumsal kültürleri derinden etkilemektedir. Büyük yıkımlara yol açan İkinci Dünya Savaşı'nın ardından, uluslararası barış ortamını geçerli kılmak amacıyla son haline kavuşan Birleşmiş Milletler, düşünsel arka planı İmmanuel Kant'ın "Sürekli Barış Üzerine Felsefi Bir Deneme"si gibi çalışmalara dayanarak Avrupa toplumlarının savaşırsız bir coğrafyada yaşaması düsturuyula 1956 Roma Antlaşması'nın kristalize ettiği ekonomik ortaklaşmanın evrilerek politik birleşmeye dönüşmesiyle oluşan Avrupa Birliği, küresel kapitalizmin Batılı yön vericilerinin oluşturduğu ulus ötesi organizasyon IMF'nin karar ve uygulamalarıyla topluluksal ünitelerin ihtiva ettiği kültürel dokular, günümüzde, yoğunca biçimlenmektedir. Bu bağlamda, Birleşmiş Milletler'in "1945 yılı kasım ayında Londra'da kırk dört ülkenin katılımıyla hukuki altyapısı oluşturulan"⁹⁵ UNESCO (United Nations Educational Scientific and Cultural Organization) örgütünün dünya kültürel mirasını koruma çalışmaları bağlamında 2007 yılını Rumi senesi ilan etmesi önemli bir örnek teşkil etmektedir. Mikro kozmik bir varlık olan insanı aşk ethosuyla kavrayan tasavvufun bir ekolü olan Mevleviliğin piri Hz. Mevlana'nın sekiz yüzüncü doğum gününe denk gelen bu yılda genel olarak İslamık sufizmin, özel olarak da Mevlevi tarikatının barındırdığı anlayışlar, seremoniler uluslararası arenada tanıtılarak ilgili kültürün tinsel süreçlerinin devam ettirilmesi bağlamında önemli bir adım atılmıştır.

⁹⁴ Baumann, Age, muhtelif yerler.

⁹⁵ www.unesco.org.tr/index.php?gitid=1

Uluslararası kuruluşların dolaylı bir şekilde toplumsal dokuları etkileyen karakteri, politikanın dışsal yönünü imlemesi bağlamında bu organizasyonların kültürel yapıyı doğrudan ilgilendiren çeşitli çalışmalarına nazaran daha büyük bir rol oynamaktadır. Buna göre, ulus üstü (supra nation) bir doğa arz eden, ekonomiye ilişkin ulus ötesi bir yapı arz eden IMF gibi kuruluşların siyasaları toplumsal yapıların ihtiva ettiği tinsel süreçlere bazen kısa bazen de uzun vadede olmak üzere çeşitli etkilerde bulunmaktadır. Avrupa Birliği'nin üyeleri arasındaki sınırları kaldırması sonucu toplumlar arasındaki bütünleşmenin hızlanması, uluslararası para fonunun (IMF) ülkelerin ekonomik ve politik dokusuna müdahalelerde bulunması paralelinde, sosyal yapıların dönüşüme uğramasının gösterdiği üzere, kültür olgusu üzerinde yükseldiği temel hareketlerine uyumlu olarak değişimler göstermektedir.

İçerdiği postmodern dalgaların toplumsal dokuları derinden dönüşüme uğratarak büyük tinsel ortaklaşmalar ve aynı zamanda yerelleşmeler yaşanmasına yol açma şeklinde tezahür eden, genel olarak iki ana kanallı üstyapısal etkileşim izlencesini işaretlediği küreselleşme süreci kültürel yapıları yoğunca etkileyen dışsal dinamiklerden bir tanesini teşkil etmektedir. Semavi dinlerin ve bazı ideolojik hareketlerin yayılımı gibi tarihsel olarak bazı dönemlerde kendisini andıran birtakım süreçlerin tecrübe edilmesine rağmen, içerisinde bulunan zaman boyutunda daha önce hiç olmadığı kadar dünyanın en uzak iki ucundaki insanların hayatını benzeşir kılma özelliğiyle farklılaşan/biricikleşen küreselleşme, sermaye ve enformasyon uluslararasılaşmasına dayanan bir doğaya sahip bulunmaktadır. En basitinden, günümüzde birçok toplumun yemek kültürlerine sızan Coca Cola ve hamburgerin baskın imgesi olduğu küreselleşme süreciyle toplumlar ve onların ihtiva ettiği kültürel değerler kalıcı değişikliklere uğramaktadır. Artık modernitenin formel belirli teritoryaları imleyen vatandaşlık yapıları anlamını yitirerek Falk'ın "netizens" olarak adlandırdığı internet zeminindeki iletişime dayanan imformel evrensel yurttaşlık üniteleri ortaya çıkmakta,⁹⁶ gücün fiziksel olmaktan ayrılışının iktidarlarını imlediği toplumsal seçkinlerin, Baumann'ın ifadesiyle, mekansal olarak yalıtılmış hayatlarının yeni küresel bir kültüre yol açtığı gözlemlenmektedir.

---

⁹⁶ Falk, age, s. 26.

Belirli sınıfsal yapıları kendi kültürel zemininde ayırarak küresel çapta ortak özellikler sergileyen seçkin bir tinsel atmosferin parçası yapan küreselleşme süreci, demografik olarak dünyanın çok büyük bir kısmını oluşturan “aşağı” toplumsallıkları, bununla beraber, bir yandan gün geçtikçe birbirine benzetirken, bir yandan da kendi teritoryasına döndürerek yerelleştirmektedir. Günümüz dünyasında müzikten, yemeğe, kıyafetten, mimariye kadar birçok form ortaklaşmakta ve ortaklaşırken aynı ölçüde yerel dinamikleri yansıtan bir yapı sergilemektedir. Küreselleşmenin yol açtığı benzeşme ve yerelleşme dinamiklerinin en bariz örneği yemek kültürlerindeki değişimde gözlemlenmektedir. Buna göre, daha önce beraber hiç düşünülmeyen yiyecekler aynı sofrada tüketilmekte, yemekler dünyanın çok çeşitli coğrafyalarından gelen gıdaların tat verdiği global aşurelere dönüşmektedir.

Kültürü etkileyen dışsal dinamiklerin bir diğerini ekonomi olgusu oluşturmaktadır. Küreselleşme sürecinin ana tetikleyicilerinden birini teşkil eden ekonomi orta zamanlardaki çoğunlukla ülkesel bazda gerçekleşen içsel yapısından uzaklaşarak dışsal bir karaktere bürünmüştür. Teritoryal sınırlardan bağımsızlaşan ekonomik süreçler günümüzde küresel çapta cereyan eden dinamiklerin işaretlediği birbirine bağımlı zincirleme aksiyonlardan oluşan bir doğaya sahip bulunmaktadır. İçerisinde bulunan zamanda okyanusta fırtınaya yakalanmış birkaç petrol tankerinin varacağı limana gecikmiş olması ya da Batılı bir ülkenin merkez bankası başkanının beklenmedik kararlar alma yönünde piyasaları derinden etkilemekte, ekonomik yapıları sarsmaktadır.

Ekonominin uluslar ötesi bir yapı oluşunu işaretleyen bir diğer örnek, günümüz kapitalizminin içerisinde bulunduğu durumdur. Buna göre, endüstriyel üretim coğrafi bazda entegreliğini kaybederek ucuz üretim olanaklarının bulunduğu bölgelere gitme ya da bu bölgelerden mal tedariki yönünde eğilim sergilemektedir. Şirketlerin, Çin örneğinin gösterdiği üzere, birçoğu fabrikalarını ucuz işçiliğin olduğu yörelere kurmakta eğer üretim göçü yapmamışsa üretime konu olan parçaları farklı bölgelerden almaktadır. Özellikle küresel şirketlerin sergilediği bu tutum teknoloji yoğun ve emek yoğun olmak zere ikiye ayrılan yapısıyla bir yanda uçak yapım firmalarının üretim sürecini uzmanlaşma paralelinde bölmesi, diğer yanda ise tekstil gibi faaliyetlerin üretimsel yer değiştirmesinin gösterdiği üzere ekonomik

süreçlerin bağımsızlaşmasına yol açmakta, böylelikle yoğun bir soyutlanmayı vurgulamaktadır.

Önceleri sosyalliğin bir parçası olan ekonomik süreçlerin, Karl Polanyi'nin kavramsallaştırdığı üzere, toplumsal yapılardan azade olma eğilimi insanlığı tarihte görülmemiş şekilde derin bir dönüşüme uğratmaktadır. Piyasa faktörüyle toplumsal ilişkiler içine yerleşecek (embedded) yerde, sosyal ilişkilerin içine yerleştiği⁹⁷ ekonomi, bu bağlamda, kültürü yoğunca biçimlendirerek kendi işleyişine uygun hale getirmektedir. “Piyasa ekonomisinin ancak piyasa toplumunda işleyeceği”⁹⁸ düsturunun özetlediği üzere toplumsallıkların ihtiva ettiği tinsel süreçler ehlileştirilmektedir.

Göç olgusu, kültürel yapıları etkileyen dışsal bir nitelik taşımaktadır. Özellikle Batılı ülkelerde gözlemlenen bir hareketlilik olan göç ile insanlar sosyo-ekonomik ve politik nedenlerle bulunduğu ülkeden başka coğrafyalara giderek daha rahat bir yaşama kavuşma arzusu taşımaktadır. Çoğunlukla içerisinde bulunan az gelişmiş ülkenin sefaleti andıran hayat koşullarının güdülediği bu hareketlilik gelişmiş ülkeler yönüne ekseriyetle gayri resmi biçimlerde gerçekleşmektedir.

Göç, dışarıdan yönelimli insani hareketliliğe konu olan ülkelerin mevcut kültürel yapısına deruni etkilerde bulunan bir yapı sergilemektedir. Göç edilen ülkelerin tinsel atmosferi yeni duyuşlar ve kavrayışlarla karşılaşmakta, kültürel sınırlarını genişletmektedir. Böylelikle, çoğunlukla ekonomik daralma dönemlerinde ortaya çıkan toplumsal gerginliklerle birlikte, farklılıklarla barış içinde yaşama düşüncesi toplumsal olarak içselleştirilmektedir. Bu durum günümüzün oldukça büyük sayıda göç almış ABD, Kanada, Avustralya ve Batı Avrupa toplumlarının betimlediği üzere çokkültürlüleşen teritoryaların işaretçiliğini yapmaktadır. Artık, göç alan ülkeler geçmişin kültürel olarak tekil yapısını kaybetmekte, göç aldığı bölgelerin çeşitliliğine paralel olarak, farklı dilleri, farklı dinleri ve farklı adetleri kültürünün parçası yapmaktadır.

⁹⁷ Karl Polanyi, *Büyük Dönüşüm*, Yedinci Basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 101.

⁹⁸ Polanyi, age.

Kültürel yapıyı etkileyen dinamiklerden olan göç ile beraber küreselleşme sürecinin etkisiyle güç kazanan çeşitli edebi, sanatsal akımlar da önem taşımaktadır. Buna göre, iletişim ve seyahat imkanlarını artmasıyla dünyanın uzak coğrafyalarında ortaya çıkan/gerçekleşen yaklaşımlar ilgili kişilerce kısa bir sürede benimsenmekte ve uygulanmaktadır. Böylece toplumsal duyular yeniliklerle karşılaşarak zenginleşmektedir. Postmodernist yaklaşımların sanatsal çalışmalara dahil oluşunun önemli bir örneğini verdiği bu etkileşim tipiyle günümüzün toplumsal kültürü yansıtan edebiyatında, müziğinde ve mimarisinde sosyal olarak fark edilebilir değişiklikler gözlenmektedir: Orhan Pamuk'un eserlerinde görülen edebi farklılık, Alejandro Gonzales'in çalışmalarının betimlediği film kurgusunun farklılaşması ve mimari estetiğin büyük bir değişim yaşaması...

Radikal doğal değişiklikler kültürü imleyen faktörlerin diğer bir kısmını teşkil etmektedir. Yeryüzünün içerdiği doğal dinamiklerin canlıların hayatını derin/dramatik şekilde dönüştüren bir hareketliliği ifade eden bu süreçler kültür üzerinde yoğun etkilerde bulunmaktadır. Verili toplumsal yapıların ihtiva ettiği tinsellikler doğal değişiklikler bağlamında farklı anlamsal durumlara yönelebilmektedir. Bu bağlamda, İmren Özhan'ın bahsettiği, Ika Kabilesi tecrübesi etkili bir örnek teşkil etmektedir.

“Afrika'daki Ika Kabilesi uzun süre iyimser dünya görüşü, aile bağları ve yabancılara karşı gösterdikleri misafirperverlikleriyle tanınmıştır. Büyük acılar çekmelerine, vahşi davranışlar sergilemelerine neden olan, trajik ve uzun süreli bir kıtlık dönemi yüzünden toplumsal yapıları çözülmüş, geleneksel ahlaki kısıtlamaları çökmüş, insan yaşamına olan saygıları büyük oranda azalmış, inanç ve adetlerinde radikal ve beklenmedik değişiklikler olmuştur.”⁹⁹

Kıtlık gibi toplumsal yapıyı etkileyen çevresel değişimlere ek olarak ekseriyetle kısa bir zaman içerisinde deprem, sel, kasırga v.b. gibi doğal afetler de kültürü imleyen anlam yapılarını derinden etkilemektedir. Bu bağlamda, çeşitli felaketlerin gösterdiği üzere, toplumların ihtiva ettiği tinsellikler değişim göstermektedir.

---

⁹⁹ Özhan, age, s. 26.

Son olarak, kültürü biçimlendiren dışsal dinamiklerden savaş, barındırdığı yoğun şiddet paralelinde, toplumsal yapıları alaşağı eden bir karakter sergilemektedir.

İçerisinde bulunulan zaman boyutunda endüstriyel bir sistemin tezahürüne dönüşen savaş içerdiği şiddet düzenekleriyle büyük yıkımlara yol açmaktadır. Bu bağlamda içtimai üniteler insani, ekonomik ve etik çözümler yaşayarak işaretlediği kültürel dokuların parçalandığı, anlamını kaybettiği bir durumla baş başa kalmaktadır. Ruanda'da etnik gerilim sonucu kabileler arası, Orta Doğu'da hegemonik iddia neticesinde İran-Irak Savaşı ve Lübnan gibi ülkelerdeki iç savaşın tarihi işaretçisi olduğu şiddet ortamının gösterdiği üzere toplumsal anlam sistemleri büyük değişimler sergilemektedir.

Kültürü biçimlendiren içsel ve dışsal dinamikler olgunun gözlemlenebilir bazı özellikleri vurgulamasına yol açmaktadır.

F. KÜLTÜRÜN ÖZELLİKLERİ

Buna göre, kültür oluşumunu etkileyen dinamiklerin yapısalıkları doğrultusunda belirli nitelikleri ifade eden bir kavramsal alana tekabül etmekte, karakteristik özellikler sergilemektedir.

Bahsedilen dinamikler dolayısıyla kültür, bir meşruiyet ünitesi niteliği teşkil etmektedir. Toplumsal formlar varoluşunu kültürle anlamlandırır, gerçekleştirdiği aksiyonlara kültürel bir temel atfeder. Böylelikle, insanlar çevresinde meydana gelen olayları kültürün sağladığı haklılık düşüncesi bağlamında kavrar. Kültürün sosyal kurumlarla ilişkisi nedensellik ilkesi açısından tetikleyici bir meşruiyete dayanmaktadır. Toplumsal organizasyonlar eylemlerine çoğunlukla kültürel bir neden bularak insanlar gözündeki haklılığını kanıtlamaya çalışır. Birçok düşünürün ifade ettiği gibi her sosyal aksiyonun aynı zamanda kültürel bir eylem ve her kültürel hareketin de, aynı zamanda, toplumsal bir eylemi imlemesi durumu kültürün önemli bir meşruiyet ünitesi oluşunu vurgulamaktadır. Bu durumun oluşmasında kültürün dinsel ve geleneksel anlam sistemlerini ifade eden doğası yatmaktadır. Toplumsal

hayatta meydana gelen olayların ve kişilerin bireysel aksiyonlarının ardında çeşitli değerlerin temel oluşunun gösterdiği üzere, kültürün barındırdığı anlam demetleri sosyal hayatta cereyan eden oluşlara manevi bir örtü serer. Böylelikle, kişiler kendiliğinin dışında ancak kendiliğini derinden biçimlendiren aksiyonları kavranabilir bir soyutlama düzeyine indirerek dış alemdeki oluşların düşünsel muğlaklığının neden olabileceği patolojik durumlardan uzaklaşır.

Carrithers'in belirttiği gibi, "ne kültürsüz bir toplum ne de toplumsuz bir kültür olabileceği için, kültür ve toplum birbirinden ayrılmaz"¹⁰⁰ bir doğaya sahip bulunmaktadır. Bu bağlamda, kültür toplumsal, toplum da kültürel bir yapıdır. Dolayısıyla, her toplumsal olayın arkasında kültürel bir fail rol oynamaktadır. Toplumlar içerdiği farklı anlam sistemleriyle, yaşamı anlaşılır kılan kültür ile kendi varoluşunu gerçekleştirmekte, bütünsel yapısını korumaktadır. Kültür de işaretçisi olduğu tinsel atmosferi çakışık olduğu toplumsallığın doğası paralelinde şekillendirmektedir. Dünya üzerindeki birçok farklı özellikler arz eden kültürlerin farklı toplumsal yapıların ürünü oluşunun gösterdiği üzere, kültür içerisinde bulunduğu toplumsal yapının tarihsel süreç içerisinde oluşarak süregelen niteliklerini sergileyen bir karakter arz etmektedir.

Bu meyanda, kültür toplumsal yapıların tasviri niteliğiyle uyumlu olarak, belirli bir tarihselliğe göndermede bulunan bir özelliği haizdir. Kültür tarih içerisinde çeşitli değişikliklere uğrayarak ya da olduğu gibi kalarak varlığını sürdüren tinsellikleri ifade etmektedir. Her kültürün barındırdığı bu tarihsellik kimi zaman bir müzik eserinin işaretlediği makamsal formda, kimi zaman dokunulan bir halının desenlerinde, kimi zaman da içtimai olarak icra edilen dinsel bir ayinde görüldüğü üzere, çeşitli süreçlerde kendine yer bulur: bestelenen müzik parçası onlarca yıl önce kullanılmış notasal bir düzenin tekrarı, dokunulan halının desenleri bin yıldır kullanılan bir şekil, icra edilen dinsel ayin yüzlerce yıldır süregelen bir eylem olabilir.

Bununla beraber, belirli bir tarihselliğin ürünü ve aynı zamanda işaretçisi olan kültür zaman içerisinde hiç değişmeden sabit kalan tinselliklerin ifadesi değildir.

---

¹⁰⁰Parekh, age, s. 188.

Kültür, tıpkı zamanın etkisine dayanamayarak farklı şekillere bürünen on binlerce yıllık doğal cisimler gibi değişimin ağırlığını kaldıramayan öğelerden oluşmaktadır. Bazı kültürel eylemlerin tarih içinde özsel bir değişiklik, bazı kültürel oluşların ise özünü sabit tutmakla beraber, etrafını sergileyen atmosferik bir dönüşüm yaşamasının Heraklitos'un "değişmeyen tek şey değişimdir"¹⁰¹ ilkesine uygun bir şekilde gerçekleşmesinin gösterdiği üzere, tinsel duyular, örüntüler zamanla farklılıklar gösteren bir gidişata sahip bulunmaktadır.

Parekh'in ifadesiyle, kültürü imleyen "bir zamanlar baskın olan düşünce biçimleri, şu anki baskın kültürde tarihsel anılar ya da sindirilmemiş öğeler olarak bulunmaktadır."¹⁰² Dolayısıyla, kültür zamana uyum sağlama paralelinde içerdiği tinselliklerde çeşitli değişiklikler gösteren, sabit kalmayan bir görüngü arz etmektedir.

Kültürün değişken bir karakter arz etmesi, bununla beraber, onun hiçbir özsel anlam demetine sahip olmayan, sürekli değişen tinsellikleri barındırdığı anlamına gelmemektedir. Kültürü imleyen bazı tinsel yapılar ortaya çıktığı zamandan beri temel karakteristiğini korur. Özellikle bazı dinsel süreçler de görülme olasılığı yüksek olan özsel yapıyı koruyabilen tinsellikler yüzlerce yıllık dini gelenekleri çoğunlukla orjinaline uygun biçimde sürdürmektedir.

"İnsan varoluşunun evrensel özelliklerini"¹⁰³ ifade etmesinden dolayı kültür dünya üzerindeki birçok toplumsallıkta benzer süreçler içermektedir. Aralarındaki mesafelere rağmen biyolojik ve psikolojik olarak birbirinin aynı olan insanoğlu, kültürel olarak da benzeşmeleri işaretlemektedir. Dünyanın neredeyse her yerinde yeni doğan bir çocuğun getirdiği mutluluk çeşitli kültürel eylemlere neden olur. Yaşamını yitiren bir insanın ardından acılı yakınlarına çeşitli yardımlarda bulunulur. Birçok folklorik dans birbirine yakın figürler barındırır. Baharın gelişi birçok kültürde kutlanır, vb. örneklerinin desteklediği üzere kültür insani varoluşun ortak

---

¹⁰¹ Heraklitos'un meşhur kavramsallaştırması için bkz: Mehmet Ali Ağaoğulları, *Kent Devletinden İmparatorluğa*, Dördüncü Basım, İmge Kitabevi, Ankara, 2004, s.61-67. Ayrıca bkz: Alâeddin Şenel, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, Onbirinci kısaltılmış Basım, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2004, s. 125-126.

¹⁰² Parekh, age, s. 185.

¹⁰³ Age, s. 184.

özellikleri nedeniyle belirli benzerlikler sergilemektedir. Çoğunlukla biyolojik ve psikolojik faktörlerin etkisiyle belirgin ortaklaşmalar arz eden kültür içerisinde bulunulan zamanın küresel çapta etkin alan dönüştürücü dinamikleriyle gün geçtikçe daha çok benzeşme yönünde bir eğilim göstermektedir. Giyimden, müziğe, eğitimden, ekonomiye kültürün sinmiş olduğu birçok süreç birbirine yakın hale gelmektedir.

Kültürün içerisinde bulunulan zamansallıkta ortaklaşma yönünde eğilim göstermesi durumu bu olgunun hala büyük çeşitlilikler sergilemesi gerçeğini engellememektedir. En basitinden yeryüzünde yüzlerce farklı dilin konuşuluyor olmasının gösterdiği üzere kültürel yapılar bölgeden bölgeye, toplumdaki topluma farklılıklar arz etmektedir. Birçok toplum farklı anlam sistemlerinin biçimlendirdiği sosyal duyuşlara, kavrayışlara sahip olmakta, böylelikle hayata farklı bağlamlardan yaklaşmaktadır. Yaşamı oluşturan birçok dinamikten ölüme ve ölen kişiye atfedilen anlama kadar toplumlar farklı tinselliklerin imlediği bütünlükler arz etmektedir. Dolayısıyla toplumsal yapıların içine doğan fertler farklı değerlerin biçimlendirdiği kişiliğe sahip olmakta, başka toplumlardan ya da kendi toplumunun içerisindeki farklı kültürel aidiyetteki insanlardan ayrılarak evrensel kültürel çoğulluğu zenginleştirmektedir.

Kültürel çeşitlilik yalnızca toplum bazlı tezahür etmemektedir. Toplumlar verili bir teritoryada ikamet eden ve çoğunlukla benzerlikler taşıyan bütünlükler olmasına rağmen tıpkı başka kültürlerden ayrıldığı gibi kendi içinde de farklı kültürel eğilimleri, duyuşları barındırmaktadır.

Geçmişin etnik ve dini ayrımlarına ek olarak günümüz toplumlarının yeşiller feministler, vejateryanlar, eşcinseller gibi çeşitli tinselliklerin himayesinde kurulan farklı grupları içermesinin gösterdiği üzere kültürel çeşitlilikler yalnızca toplumsal boyutta gerçekleşmemekte aynı zamanda farklı bağlamlarda da tezahür etmektedir.

Çok değişik kanallarda akan kültür olgusu temel biyolojik ihtiyaçları ve bunlardan doğan ikinci derecedeki ihtiyaçları çoğu zaman ve önemli ölçüde

karşılamamaktadır.¹⁰⁴ Bu durum kültüre Bozkurt Güvenç'in ifadesiyle doyum sağlayıcı bir nitelik atfeder. Kişiler ve toplumlar kültürün doyum sağlayıcı özelliğiyle yapısal özelliklerini sürdürür. Bu bağlamda, kültür, özellikle, toplumsal bir fail olan insanın kendiliğinin işaretçisi olan kimlik açısından hayati bir önem taşımaktadır. İnsani kimliksel kurulumun çok önemli bir kaynağı olan kültür öğrenilerek içselleştirilen bir karakter sergilemektedir.

Buna göre, kültürel süreçler tarihin derinliklerinden gelen dinamikleriyle birlikte kimliksel bütünlüğünü imlediği toplumsal fail olan insanın yeterli bilişsel evreye gelmesinden itibaren öğrenilen bir durum teşkil eder. Kişi çocukluk çağında çoğunlukla ailesi ve akrabaları aracılığıyla kültürle tanışır; büyüklere saygı göstermesi, tuvalete girdikten sonra elini yıkaması, kalemi sağ eliyle tutması gerektiği öğretilir. Yaşının uygun evreye gelmesiyle çeşitli vasıtalarla kamusal alana girerek sosyalleşen kişi ailesinden öğrendiklerine ek olarak içerisinde bulunduğu toplumsallığın baskın tinselliğiyle karşılaşır; artık hangi milletin üyesi olduğunu, hangi dine inandığını, kimleri sevip kimleri sevmeyeceğinin ve kutsal yerlerde, okulda, hastanede ve askeriyede nasıl davranılacağını öğrenme zamanıdır.

Özetle, toplumsal varoluş açısından kendisini imleyen içsel ve dışsal dinamikler sonucu sergilediği özelliklerle hayati bir nitelik taşıyan kültür insani kimliğin derinlerine sızan bir yapısalılık teşkil etmektedir.

---

¹⁰⁴ Güvenç, age, s. 101.

3. KİMLİK

Toplumsal bir varlık olan insan, türünün kendine has dinamikleriyle biçimlenmiş fiziksel bir bütünlüğü vurgulamakla beraber, aynı zamanda, yeryüzündeki diğer canlılardan farklılaşmasını sağlayan bilişsel süreçlere dayalı psikolojik bir ünite özelliği sergiler. Düşünen, düşündüğünü iletişimsel düzeneği dil sayesinde ifade edebilen yapısıyla insanoğlu sahip olduğu duyumsal veri toplayıcıların etkinliği sonucu ortaya çıkan bilişsel süreçler paralelinde bilinç üreterek kendi/kendiliği hakkında diğer canlılardan farklı olarak belirli bir farkındalık seviyesinde bulunmaktadır. Türünün biricikleşmesine yol açan anlamlandırma yeteneği dolayısıyla oluşturduğu birikimsel bilgi neticesinde sahip olduğu bu farkındalık seviyesi insanın, bireysel varoluşuna atıfta bulunmasına yol açarak psikolojik bir doğanın parçası oluşunu işaretlemektedir. Birey, psikolojik nitelikleri dahilinde ferdi müdahalelerinin oldukça sınırlı olduğu çevresini kuşatan anlam evreninde kendine korunaklı bir yer bulmaya çalışma yönünde bir tavır sergiler. Nerede olduğu, toplum içerisinde nasıl bir rol oynadığı, hangi kişisel vaziyetinin bireysel varoluşu açısından daha istikrarlı bir nitelik sergilediği gibi sorgulamalarla kendiliği hakkında bir duruşa sahip olur. Böylelikle, öngörülebilir bir yapıyı imleyerek bilinmeyen geleceğin muğlaklığının patolojik etkileriyle baş eder, varoluşunu istikrarlılaştırır. Kendiliğini belirli roller paralelinde sınırlayarak/ifade ederek görünürleşir. Kişi içerisinde bulunduğu anlamsal atmosfere uyumlu olarak kimi zaman anne, baba, çocuk gibi ailevi, kimi zaman doktor, mühendis, avukat gibi mesleki, kimi zaman da bir ulusun üyesi, bir ülkenin yurttaşı veya bir dinin inananı gibi toplumsal roller ifa eder. İşte bu bağlamda sosyal bir fail olan insan, kendiliğini oluşturan imkan ve sınırlar paralelinde hangi psikolojik elementlerden müteşekkil olduğu, nasıl bir yapı temsil ettiği gibi kişiliğini ilgilendiren manevi örüntüleri simgeleyerek “kim”liğini ortaya koyar.

Bireysel varoluşun işaretçisi olan kimlik kişisel ve toplumsal üniteleri anlaşılır/görünür kılan bir doğaya sahip olarak insani hayatın hemen hemen her alanında bulunmaktadır. Kişiler ve toplumlar kendini ve çevresindekileri atfetme yeteneği sayesinde oluşturduğu kimliksel kodlamalarla tanıyarak hem yaşamını sürdürdüğü tinsel atmosferi imleyen anlam örüntülerini beslemekte hem de bu anlam

örüntülerini içselleştirmektedir. Böylelikle, diyalektik bir karakter arz eden kimlik birçok düşünsel sürece konu olmakta, anlamsal bir manivela işlevi görmektedir. Bununla beraber, insani varoluşa kazınan kimlik, her ferdi/sosyal formda olduğu gibi belirli nitelikleri işaretleyen, kavramsal özgünleşmeyi vurgulayan bir karakter arz etmektedir.

Kimlik, insani hayatın derinliklerine sızan doğasıyla kendine çeşitli bağlamlarda ifade imkanı bulmakta, etnik, dini, siyasal, cinsel ve kişisel birçok alanda tezahür ederek insanların ferdi ve sosyal varoluşunun işaretçisi olmaktadır. Modern öncesi dönemde genellikle din ve kabile gibi sınırlı sayıda yapıya üyelik zemininde oluşan tikel kavrayışlarla insani ünitelerin oluşumunu imleyen tinsel örüntüleri kristalize eden kimlik, zamanın gün geçtikçe daha da küreselleşen doğasında onlarca değişik anlamlandırma kanalında etkin olma niteliği sergilemektedir. Milyonlarca insan temel psikolojik güdülenmeleri bağlamında ortaya çıkan kişisel özelliklerine ek olarak çoğul kimliklerin taşıyıcılığını yapmaktadır. Artık bir kişi hem Amerikan, hem Afrikalı, hem Budist hem de eşcinsel bir anne olabilmektedir. Böylelikle, günümüzün sosyo-politik ortamında geçmişteki sayıca az kodlamalardan farklı olarak kimliksel kavrayışlar artmakta, bir kişi aynı zamanda çok çeşitli kimlik rollerini temsil edebilmektedir. Bu bağlamda, kimlik barındırdığı doğa itibariyle evrimsel bir karakter arz ederek değişen, özgülleşen bir kavramsal yapı sergilemektedir.

Kimlik, semantik yapısı açısından, kabaca, “toplumsal bir varlık olan insana özgü belirti, nitelik ve özelliklerle, birinin belirli bir kimse olmasını sağlayan şartların bütünü”¹⁰⁵ şeklinde tanımlanabilir. Bu kavrayışa göre, insan belirli özellik ve sınırlara sahip anlamsal bir bütünlüğü ifade etmektedir. Kişi kendiliğinin ötesindeki dışsal örüntülerin etkisiyle çeşitli kişisel ve toplumsal nitelikleri bünyesinde temsil eden manevi ünitelerdir. Birinin ciddilik, yumuşaklık gibi karaktere dair, Müslüman, Hıristiyan, Türk, Kürt v. s. gibi toplumsallığa ilişkin tanımlayışları eş zamanlı olarak ifade etmesinin gösterdiği üzere insanlar çeşitli anlamsal yoğunlukları içselleştirerek sosyal ortamda kendini yeniden ve yeniden üretmektedir.

¹⁰⁵http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.4f2ae38c9ceb46.37986079 (Erişim Tarihi: 06.08.2011).

Bu bağlamda, kendiliğini oluşturan belirli tanımlanabilirliklerin işaretçiliğini yapmakta, kimliğini ortaya koymaktadır.

Kimlik, Güvenç'in ifadesiyle, "en yakın tanım olarak, kişilerin, grupların, toplum veya toplulukların, kimsiniz? kimlersiniz? sorusuna verdiği yanıt ve yanıtlar"¹⁰⁶ şeklinde de kavranabilir. Buna göre, kişiler ve kişilerin oluşturduğu içtimai yapılar karakterini meydana getiren özelliklerin zihinsel planda tezahür edişinin tanımlayıcısıdır. Her kişi ve topluluk diğer birey ve gruplarla birçok benzerlik taşısa da kendinin ayırt edilmesini sağlayan nitelikler sergilemektedir. Çeşitli sosyo-politik, ekonomik ve psikolojik etmenler bağlamında farklılaşan bu yapılar evrendeki çoğul anlam demetlerinin bir veya birkaçının temsilcisi olmaktadır. Böylelikle özgül, ayırt edilebilir bir karakter arz etmekte, Mussen'in "bireyin kendi kendisini, davranışları, ihtiyaçları, motivasyonları ve ilgileri belirli bir ölçüde tutarlılık gösteren, kendi kendilerine sadık, diğerlerinden ayrı ve farklı bir yapı gibi algılamasını içeren, bilişsel ve duygusal nitelikte bileşik bir zihinsel yapı"¹⁰⁷ biçimindeki tanımlayışında belirttiği gibi varoluşsal biricikliklerini vurgulamaktadır.

Çağatay'ın ifade ettiği üzere, Karpat kimlik hakkında şu tespitlerde bulunmaktadır:

*"Kimlik, kişinin içinde yaşadığı çeşitli gruplarla olan ilişkilerini ve bu gruplara olan ödev, hak ve bağlılık derecelerini tayin etmektedir. Bu hak ve bağlılıklar, kişilerin ve toplulukların varlıklarını savunmasını ve gelişmesini sağladığı için her şeyden evvel kişiler arası beraberlik ve bilhassa dayanışma – tesianüt(solidarete-solidarity)- yaratmak amacı güderler"*¹⁰⁸

Karpat'ın kimlik hakkında belirttikleri kavramın, Mussen'in tanımında ifade etmiş olduğu kişiliği imleyen temel karakteristiğe ilişkin vurgulara ek olarak, toplumsallıkla olan hayati nitelikteki bağını ortaya çıkarmaktadır. Buna göre, insani varoluşun sosyal alanda gerçekleşmesi, kimliksel konumlanışların bireyin psikolojik

¹⁰⁶ Bozkurt Güvenç, *Türk Kimliği*, İkinci Basım, Boyut Yayınları, İstanbul, 2010, s. 3.

¹⁰⁷ Murat Çağatay, "Kimlik ve Toplumsal Barış", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996), s. 3.

¹⁰⁸ Kemal Karpat'tan aktaran: Murat Çağatay, age, s. 3.

güdülenmeleri dışında içtimai yapılardan da etkilenmesini göstermekte, bireyin kendiliğinin içsel ve dışsal olarak sınıflandırılabilir anlam halkalarından oluştuğunu imlemektedir. Dolayısıyla, kimlik, Meşe'nin belirttiği üzere, "bireysel bilinç ile sosyal yapı arası etkileşimin sonucu"¹⁰⁹, "toplumsal olarak benimsenmiş değerlerin bireysel bazda yansıması"¹¹⁰ şeklinde kavranabilecek bir genişliğe sahip bulunmaktadır.

İnsani kimlik birçok bağlamda tezahür etmektedir. Fertler içerisinde bulunduğu sosyo-politik paralelinde biçimlenen psikolojik güdülenmeleri bağlamında çeşitli kendilik anlayışlarının işaretçisi olmaktadır. Kimi zaman etnik mensubiyet vurgusu öncelik taşıırken, kimi zaman ailevi statü, kimi zaman da toplumsal cinsiyet birincil planda gelmektedir. Dolayısıyla kimlik çok çeşitli ifade olanaklarının temsilcisi olmakta, bireysel ve içtimai konumlanışları billurlaştırmaktadır.

Kimlik çeşitli düşünürlerce belirli ana hatlar üzerinde sınıflandırılmaktadır. Bu tipolojilerde kimlik üzerine yapılan vurgulardaki ortaklaşmalar göz önünde bulundurulmakta, kavram konular dahilinde ele alınmaktadır. Örneğin Bozkurt Güvenç, Çağatay'ın da belirttiği gibi, kimliği şu şekilde sınıflandırmaktadır:

1. Bireysel Kimlikler

Kişiyi ötekilerden ayırmak için kurumlarca verilmiş bireysel kimliklerdir. Herkesin cebinde işyerinden aldığı çalışma, trafik polisinden aldığı sürücü, bankadan aldığı para, kredi kimlikleri vardır. Bunlara kısaca, bireysel kimlik diyebiliriz.

---

¹⁰⁹ Gülgün Meşe, "Çeşitli Sosyo-Kültürel Gruplarda Kültürel veya Sosyal Kimlik Olgusunun incelenmesi", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1991), s. 7.

¹¹⁰ Gülgün Meşe, age, s. 8.

2. Kişisel Kimlikler

Kişilerin üyesi bulunduğu kurum ve kuruluşlar, dernekler, kulüpler ve okullarla gönüllü, duygusal ya da mesleki ilişkilerini gösteren psiko-sosyal veya kişisel kimlikleri de vardır. Bu tür kimliklere bireysel kimlikten ayırmak için kişisel kimlik diyebiliriz.

3. Ulusal-Kültürel Kimlikler

*Nüfus kütüğündeki soy sop ilişkileriyle kişiye özgü ad, cins, evlilik, askerlik, sabıka bilgilerini bir araya getiren kimliklerimiz de vardır. Yurtdışına çıkarken almak ve kullanmak zorunda olduğumuz pasaport resmi ve ulusal bir kimliktir.*¹¹¹

Yine, Çağatay'dan mülhem, Anthony Smith kimliksel sınıflandırmaya dair şunları belirtmektedir:

“Cinsiyet en temel ve keskin olan kategorilerden biridir. İkinci kategori mekan ya da ülke/toprak aidiyeti (ki bu kategoriye milli, etnik, kültürel kimlikler girer.) ve son kategori de sosyo-ekonomik toplumsal sınıf kategorisidir.”¹¹²

Kimliksel konumlanışlara ilişkin sözkonusu düşünürlerin yapmış olduğu sınıflandırmalar genel olarak iki ana hat üzerinde yer almaktadır. Bunların ilki bireye bazı elementleri doğumla gelen, bazı faktörleri de kişinin toplumsallaşma seviyesinin oldukça sınırlı olduğu bebeklik-çocukluk çağında oluşarak ferdin şahsiyete dair temsil ettiği karakteri işaretleyen kişisel kimliktir. Her insanın şahsi/temel psikolojik özelliklerini taşıyan bu kimlik, kişinin kendiliğinin içsel halkasını oluşturmaktadır. Ferdin toplumsal alanda bir fail olacak kendini gerçekleştirme aşamasına gelinceye kadar büyük oranda psikolojik temelini atılma sürecini imleyen içsel anlam halkaları “self” in omurgasını meydana getirmektedir. Böylelikle, birey psikolojik bir bütünlük haline evrilip, kişisel kimliğini oluşturmakta, ikincil yapısal süreç olarak nitelenebilecek sosyalizasyona hazır hale gelmektedir.

¹¹¹ Güvenç, age, s. 4.

¹¹² Anthony D. Smith, *Milli Kimlik*, İkinci Basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, s. 18.

Kimliksel konumlanışlara ilişkin yapılan sınıflandırmalarda ortak özellikler sergileyen ikinci alan ise self'in toplumsallaştığı, toplumsallaştıkça da doğasına yeni anlam örüntülerini (içselleştirdiği) yerleştirdiği bir süreci işaretleyen sosyal kimliktir. Ferdin fiziksel ve psikolojik olarak belirli bir seviyeye gelerek aile ve yakın akrabalarından oluşan birincil çevresinin dışındaki içtimai ünitelerle karşılaşmasıyla başlayan sosyalizasyon süreci insan kendiliğindenliğini biçimlendiren bir diğer elementi oluşturmaktadır. Diyalektik bir karakter teşkil ederek bir yandan içersinde bulunduğu toplumdan etkilenen, bir yandan da yaşam alanındaki toplumsallığa kendinden bir şey katmasıyla meydana gelen dışsal halka olarak betimlenebilecek bu örüntü kişisel kimliğin üzerine eklemlenmekte, böylelikle selfi tamamlamaktadır. Bu bağlamda birey toplumsal kimliğin taşıyıcısı olmaktadır.

Özetle, insan kendiliğindenliğinin biçimlendiricisi olan anlamsal örüntüler, her ne kadar insana dair birçok alanda etkin olsa da, kişisel ve sosyal olmak üzere iki ana kutbun oluşturduğu düzlemde tezahür ediyor gözükmektedir. Bu bağlamda söz konusu düzlem, kendisini kristalize eden kutup noktaları nezdinde incelenmeyi hak etmektedir.

A. KİŞİSEL KİMLİK

Toplumsal çevrenin parçası olan insan bireysel varoluşu itibariyle belirli davranışlar sergilemektedir. Bu davranışlar muhtelif anlamsal süreçler bağlamında oluşmuş normlar dahilinde her bir insanın şahsi nitelikleriyle bezeli bir şekilde cereyan etmekte, ferdin kişiselliğini yansıtmaktadır. Hırslı, arkadaş canlısı, neşeli, somurtkan, ciddi ve diğerleri gibi özelliklerle biçimlenmiş davranış kalıplarının bir ya da birkaçının içsel ve dışsal güdüleyiciler bağlamında ortaya konmasının gösterdiği üzere fertler şahsi karakterlerini arz etmekte, böylelikle kişisel kimliklerini imlemektedir.

İnsan kimliğinin içsel halkasını oluşturan kişiliğin gelişimi ferdin yeterli nöroşurjik seviyeye ulaşip konuşmayı başararak etkinleşerek, ekseriyetle, çocukluk ve gençlik çağında, "Freud, Adler ve Jung gibi kuramcıların

kavramsallaştırmasında belirttiği üzere”¹¹³, gerçekleşmektedir. Ferd dil sayesinde etrafını kuşatan evreni anlamakta ve aynı zamanda bir manevi alan inşa etmektedir. Bu bağlamda Chambers şunları söylemektedir:

“Dil aslında bir iletişim aracı değildir. Her şeyden önce bizzat kendiliklerimizin ve anlamın kurulduğu kültürel bir inşa aracıdır.”¹¹⁴

Dili kullanmasıyla anlamsal bir alan kuran birey Carl Gustav Jung’un ferdin dış dünyayla ilişkilerinde uyum sağlaması ya da başa çıkabilmesini sağlayan sistem olarak kavramsallaştırdığı antik çağ aktörlerinin giydiği maskenin adı olan “persona”yı keşfeder. Böylelikle çocukluk yıllarında birincil yakın çevresi olarak nitelenebilecek ebeveynlerinin, diğer yetişkinlerin ve akranların arzu ve beklentilerine uygun davranma ihtiyacından gelişen “persona” ile birey toplumsal alana çıkar.¹¹⁵

Toplumsal alana çıkan birey dış dünyayla daha “bebekken annesinin bakışıyla kurmuş olduğu ilişkiyi”¹¹⁶ genişletir. Eğitim, arkadaşlık ve benzeri gibi faktörlerin yol açtığı tecrübe ile toplumsal roller keşfederek kişiliğini derinleştirir. Ferd bu sayede nerede nasıl davranılacağını öğrenir; anneye davranıldığı şekilde öğretmene davranılamaz, dışarıya çıkıldığında evdeki rahat tavırlar sergilenemez, kamusal alanda ilişki kurulan diğer insanlarla araya belirli bir mesafe koyulur, v s. ...

Özetle, temel fizyolojik girişimi sağladıktan sonra aile ve yakınlarından oluşan birincil çevrenin etkisiyle kendiliğin içsel halkası olarak nitelenebilecek kısmı kişiliğin temelini atan birey, sosyalizasyon süreciyle yeni bir aşamaya girerek edindiği tecrübeler bağlamında kişiliğini derinleştirir. Böylelikle, aynı zamanda kendiliğinin içsel kısmını etkileyecek, dışsal halka olarak nitelenebilecek kimliğinin toplumsal kurulumuna hazır hale gelir.

¹¹³ Banu Yazgan İnanç, Eser Ercüment Yerlikaya, *Kişilik Kuramları*, İkinci Basım, Pegem Akademi Yayınları, Ankara, 2009, s. 11-61.

¹¹⁴ Iain Chambers, *Göç, Kültür, Kimlik*, Birinci basım, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2005, s. 37.

¹¹⁵ Banu Yazgan İnanç, Eser Ercüment Yerlikaya, *age*, s. 71.

¹¹⁶ Tzvetan Todorov, *Ortak Hayat*, Birinci Baskı, Dost Yayınları, Ankara, 2008, s. 41.

B. SOSYAL KİMLİK

Temel fizyolojik ve psikolojik özelliklerinin olgunlaşmasıyla kişiliğinin temelini atan birey, daha sonra, varoluşunun bir diğer veçhesini oluşturan toplumsallıkla karşılaşarak sosyal anlam demetlerini içselleştirmektedir. İçerisinde bulunulan içtimai ortamdaki tanımlanabilir anlam örüntülerini kendiliğine eklemleyen ferd böylelikle sosyal kimliğini oluşturmakta, “biz” duygusunu yaşayarak güvenli bir psikolojik ortama yerleşmektedir. Bu bağlamda ferd, “din, milliyet ve etnik köken gibi kategorizasyonlarla özdeşleşmekte, kendini söz konusu kategorizasyon açısından tanımlamaktadır.”¹¹⁷

Sosyal kimlik, “Tajfel”in tanımıyla, “bir bireyin sosyal bir grubun ya da grupların üyesi olma bilgisiyle bu üyeliklerin taşıdığı değer ve duygusal anlamından çıkarılan self kavramının bir bölümüdür.”¹¹⁸ “Başka insanlarla benzerlikler üzerine kurulan sosyal kimlik bireyi çok yakından ilgilendirir ve çeşitli yönlerden ona hizmet etmektedir.”¹¹⁹ Toplumsal kimlik çeşitli kültürel kategorizasyonlar bağlamında tezahür etmekte, bağlılık hissedilen içtimai ünitenin normlarıyla şekillenerek insani bireyselliği sarmaktadır. “Aidiyet gruplarının normları ve değer sistemleri doğrultusunda sosyalleşmeye, kim olduğunu, nereden geldiğini ve nereye gittiğini öğrenen ve içselleştiren”¹²⁰ birey kendiliğinin dışsal yönünü meydana getirmekte ve içinde bulunduğu toplumun ürettiği manevi dinamiklerle belirli bir korumaya sahip bulunmaktadır. Böylelikle kendini hissettiği grupla özdeşleştirerek sosyal kimliğini pekiştirmektedir. Bu bağlamda, Turner’in ifade ettiği üzere, “sosyal kimlik bir kişinin çeşitli sosyal kategorizasyonlardaki toplumsal özdeşlemelerinin eksiksiz toplam olarak tanımlanabilir.”¹²¹

Toplumsal kimlik bireyin çeşitli içtimai ünitelere çoğunlukla farkındasızca sorgulamadan, seyrek sıklıkta da eleştirel süzgecinden geçirme sonrasında, yakınlık hissedip söz konusu grupların değerlerini benimseyerek kendini tanımlaması

---

¹¹⁷ Gülgün Meşe, age, s. 1.

¹¹⁸ Age. s. 1.

¹¹⁹ Sefa Şimşek, “Günümüzün Kimlik Sorunu ve Bu Sorunun Yaşandığı Temel Çatışma Eksenini”, Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl:3, Sayı:3, 2002, s. 31.

¹²⁰ Sefa Şimşek, age, s. 33.

¹²¹ Meşe, age, s. 12.

şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu süreç, kişinin içine doğduğu ya da kültürel başkalaşım, sosyal hareketlilik gibi çeşitli nedenlerle ilişkide bulunduğu toplulukla duygudaşlık kurmasıyla tetiklenmekte ve etrafı saran tinsel atmosferi imleyen kültürel kabullerin konsolide edilmesiyle pekişmektedir. Belirli kültürel grup üyesi insanların spesifik davranış tiplerini sergilemesinin gösterdiği üzere topluluğun baskın anlam örüntüleri kişilerce özümsererek kimliğinin parçası haline getirilmektedir. Kişinin kendiliğindenliğinin dışsal halkasını oluşturan toplumsal kimlik, cinsiyet, sosyal sınıf, politik eğilim gibi insani topluluklara ve onların oluşturduğu kurumsal yapılara dair birçok bağlamda kavranabilse de çoğunlukla önsel (a priori) olarak kabul edilen ve tarihsel sürekliliğe sahip doğal bir yapı olduğu düşünülen din, milliyet, etnisite, mezhep gibi kültürel kanallar bazında ifade edilmektedir. Zavalloni'nin belirttiği gibi birey sosyal çevresinde birçok gruba üye olan bir varlıktır.¹²² Kişi aynı zamanda bir ulusun ferdi, bir dinin inanmanı, bir sosyal sınıfın üyesi ve bir mezhebin/tarikatın parçası olabilmektedir. Bununla beraber insan kendiliğindenliğini biçimlendiren toplumsallık örüntüleri çoğunlukla din, milliyet gibi kimi anlarda, Maoluf'un ifadesiyle, ölümcül takısını alabilen kültürel planda bulunmaktadır/oluşmaktadır.¹²³

Baskın tinsellikler olarak kavramsallaştırılabilecek din/mezhep, milliyet/etnisite gibi ayrıkçı anlam örüntüleri toplumsal kimliği etkileyen baskın dışsal kendilik kanallarını oluşturmaktadır. Din, milliyet ve onların alt birimleri mezhep/tarikat, etnisite sahip olduğu doğa bağlamında bireyin, kişiliğine işlemekte, toplumsallığa bakan yüzünü biçimlendirmektedir. Böylelikle kişi kim olduğunu anlamlandırmakta, yaşamını sosyal kimliğini oluşturan tinselliklerin bilişsel temelinden kavramaktadır; Frankofon bir kimsenin Magrip göçmenleri algılayışında anavatanının emperyal geçmişinin meşruiyete dair sistemize edilmiş izleri, inançlı bir Musevi'nin kendiliğine bakışında sosyal kimliğinin seçilmişlik mitleri...

Din ve milliyet gibi başlıca toplumsal kendilik kodlamalarının insani kimliğin derinlerine işlemişliğinde, dolayısıyla sosyo-politik, ekonomik tarihsel akışı yönlendirmesinde bu olguların kişinin bir ideoloji gibi içerdiği tezlerle salt

¹²² Meşe, age, s. 22.

¹²³ Detaylı bilgi için bkz: Amin Maoluf, *Ölümcül Kimlikler*, Yirmidokuzuncu Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009.

soyutlamaya dayanan yapılardan farklı olarak öncelikle hissiyatına seslenen karakteri önemli bir rol oynamaktadır. Buna göre, insanoğlunun inanma ihtiyacına denk gelerek tarih boyunca kendilik tanımlamalarının biricik atmosferini oluşturan din, modernlikle birlikte ortaya çıkarak (içerisinde bulunulan zaman boyutunun) toplumsal ve politik örgütlenmelerin temel meşruiyet zemini haline gelen milliyet¹²⁴ içerdiği yoğun duygusallıkla kişisel kimliğe eklemlenerek, varoluşsal bir hüviyet arz etmektedir. Kişi yoğun bir duygusal atmosfer teşkil eden bu anlam örüntülerini içselleştirmekte, gerçekliğin kurulumunu etrafını saran tinsellikler bağlamında sağlamaktadır. Böylelikle söz konusu tinsellikler inanca ilişkin bir doğa sergilemekte, kişisel konumlanışları biçimlendirmektedir.¹²⁵

Din ve milliyet gibi kişi ve toplumları yoğunca biçimlendiren geniş kapsamlı genel formlar kendi içinde farklılık arz edebilen çeşitli anlayışları içermektedir. Bu bağlamda toplumsal kimliği, imleyen genel ve özel tinselliklerin sınıflandırılması önem arz etmektedir.

C. ÜST KİMLİK-ALT KİMLİK

Bahsedildiği üzere, yeterli fiziksel ve psikolojik seviyeye gelmesiyle kişisel kimliğin ana hatlarını oluşturup toplumsal alana çıkan birey kültüre dair sosyal anlam örüntüleriyle karşılaştığı ve içselleştirdiği bir sürece girmektedir. Çoğunlukla eğitim hayatı ekseninde ortaya çıkan toplumsallaşma sonucunda gelişen bu süreçte kişi neye ve nereye ait olduğu, hangi sosyal üniteyle ilişkili bulunduğu gibi kim olduğuna ilişkin içtimai kabulleri kişisel kimliğine eklemlenmekte, kendiliğinin sosyal kısmını oluşturmaktadır.

¹²⁴ Milliliğin modern politikanın temel meşru bilişsel zeminini oluşturmuşluğunda uluslararası metinlerde kendine yer bulan şu ilke önemli bir rol oynamış gözükmektedir: Halkların kendi kaderini tayini...

¹²⁵ Milliyetin bir nevi din gibi inanca ilişkin nitelikler sergileyişinin tasviri hakkında Smith'in şu pasajları anlamlıdır: "Laik evrede "millet"le özdeşleşme ölümle gelen sonluluğu galebe çalmanın ve kişisel bir ölümsüzlük boyutunu sağlama almanın en emin yoludur. Parti bile böylesine sarıh bir vaatte bulunamaz; o bile nihayetinde millete geri çekilmek zorundadır. Zira partinin sadece kendi kısa, devrimci bir tarihi vardır; oysa millet, çoğu kez yeniden inşa edilmiş veya imal edilmiş bile olsa, uzak bir geçmişe sahip olmakla gurur duyar... Böylelikle ebedi yaşam vaadi kendi dölümüzde genetik olarak korunmuş olmaktadır. Zürriyetimizin belleğinde teselli bulamaz mıyız ve bunlar bizim, laik kuşkunun yok etmiş gibi görüldüğü öteki hayatı garantilemez mi? Öyleyse milli kimliğin asıl işlevi insanları şahsen unutulmaktan kurtarmak ve kolektif imanı ihya etmek için " tarihi ve kaderi olan" güçlü topluluk duygusu oluşturmaktır...", Anthony D. Smith, *Milli Kimlik*, İkinci Basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, s. 247.

Sosyal kimliğin gelişim sürecinde içerisinde bulunulan içtimai üitedeki baskın kültürel kabulleri imleyen tinsellikleri konsolide eden kişi; din, milliyet, etnisite, sosyal sınıf, mezhep, cemaat gibi formlarla bağlılık kanalları kurarak kendini söz konusu toplumsallıkların bir parçası şeklinde kavramaktadır. Aynı zamanda geniş siyasi coğrafyaya oturan bir ulusun ferdi, küresel yayılım göstermiş bir dinin inanana, milyonlarca üyesi bulunan bir mezhebin parçası ve oldukça az sayıda kişiden oluşan bir cemaatin üyesi olabilmektedir. Bu bağlamda birey çoğul kimliklerin taşıyıcısı olan bir yapıyı işaretlemekte, farklı “kendilik makamlarını” barındırmaktadır. Kişinin taşıyıcısı olduğu bu bağlılık kanalları vurguladığı anlamsal kapsam paralelinde üst kimlik ve alt kimlik olarak nitelenebilecek bir durumu oluşturmaktadır.

Üst kimlik ekseriyetle içerdiği anlamsal örüntüler bağlamında geniş bir skalaya oturan din, milliyet gibi kapsamlı bağlılık kanallarını vurgularken, alt kimlik daha dar bir spektrumda bulunan ve sayıca daha az insanı barındıran tinsellikleri ifade etmektedir. Buna göre, din-mezhep-tarikat formları üst kimlik-alt kimlik bağlamında önemli bir örnek teşkil etmektedir. Bir din olarak milyarlarca inanana bulunan İslam, Hıristiyanlık ve Budizm barındırdığı manevi örüntülerin genişliği açısından üst kimlik olarak kavranabilirken, Hanefilik-Şafilik, Ortodoksluk-Katoliklik gibi mezhep ve mezhepvari oluşumlar ve Mevlevi, Nakşibendi, Opus Dei gibi tarikatlar söz konusu dinlerin bir parçası olmakla birlikte daha dar anlam örüntülerini işaretlemişliği noktasında alt kimlik olarak nitelendirilebilir. Aynı şekilde modern politik kurumsallaşmanın kimliksel alt yapısını meydana getiren ulus ve söz konusu ulusa bağlılık dahilinde akışına devam eden toplumsallıklar da üst kimlik-alt kimlik bağlamında okunabilir. Örnek vermek gerekirse ABD’de yaşayan bir kişi üst kimlik olarak politik cemaatin bir üyesi olduğu Amerikan vatandaşı, alt kimlik olarak da atalarının göç ettiği toprakların İspanyol, Hindu, Jamaikalı, İrlandalı vs. gibi ulusal bağlılık kanallarını benimseyebilir. Ekseriyetle, Smith’in kavramsallaştırmasıyla “civic” milliyetçilik etrafında örgütlenmiş ABD, Kanada, Avustralya gibi çokkültürlü toplumlarda görülen bu durumla birey farklı tikelliklerin taşıyıcılığını yapmaktadır.

Üst kimlik ve alt kimlik bağlamında farklı tikel duyuları kendiliğinin toplumsal kısmında barındıran kişinin, söz konusu bağlılık kanallarını bireysel kavrayışında içerisinde bulunula topluluksal ünitenin politik sistem dahilindeki konumlanması, işaretçisi olduğu anlamsal örüntülerin kültürel gücü ve kişinin sosyo-ekonomik, psikolojik statüsü önemli bir rol oynamaktadır. Kompleks bir varlık olan insanın, bu bağlamda, hangi kimliksel kavrayışı daha çok benimseyip, yaşamını ilgili kimlik açısından nasıl organize edeceği değişiklik arz edebilmektedir. Kişi kimi zaman, içerisinde bulunduğu toplumsal ortamla etkileşimli olarak, politik kimliğini kullanırken, kimi zaman etnik, kimi zaman da dini ya da sınıfsal kimliğini vurgulayabilir. Bununla beraber bireyin hayatını organize edişini etkileyen kimliksel duruş genellikle insan yaşamının erken evrelerindeki toplumsallaşma sürecinde kendiliğe eklenerek anlama dair temel bilişsel zemini oluşturan sosyal bağlılık kanalı açısından tezahür ediyor gözükmektedir. Ferdinand Tönnies'in cemaatsel yapılara göndermede bulunduğu kavramsallaştırmasıyla sosyalleşmenin erken evresinde aile, akrabalar ve akranların bulunduğu ortam paralelinde cereyan eden "gemeinschaft" tipi ilişkilerin sahiciliği içinde bulunulan kültürel atmosferin kişiliğe eklenmesini sağlamaktadır. Böylelikle fert, çoğunlukla, yaşamı boyunca onu etkileyecek, hayata bakışını biçimlendirecek ve kendisini tanımlanabilir kılacak baskın kimlik kodlamasını kazanmakta, edindiği diğer kimliklerle beraber dolaysızca içselleştirdiği önsel kimliği taşıyıcılığını yapmaktadır.¹²⁶

Özetle, kişinin yaşam alanındaki sosyal ortamla ilişkili olarak taşıyıcısı olduğu tikellikler, barındırdığı anlamsal örüntülerin genişliği ve etkilediği insan sayısı noktasında üst kimlik ve alt kimlik şeklinde nitelendirilebilmektedir. İnsanlar çeşitli alt ve üst kimliklerin taşıyıcılığını yapmakta, bu kimliklerin barındığı kültürel duyuları gerçekleştirmektedir. Bununla beraber, bireysel yaşam boyunca baskın bir karakter arz ederek kişisel organize oluşu yoğunca etkileyen cemaatsel etkileşim bağlamında oluşan/içselleştirilen kimliksel konumlanış olmaktadır. Birey kendiliğinin hem içsel hem de sosyal yüzünü etkileyen cemaatvari etkileşim açısından konsolide edilen kimlik zemininde bilişsel evrenini oluşturmakta, hayatı anlamlandırmaktadır.

---

¹²⁶ Ferdinand Tönnies, "Gemeinschaft ve Gesellschaft" içinden *Şehir ve Cemiyet*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2000.

Kişisel varoluşun derinlerine sızan kimlik insanın “benlik onaylatma ihtiyacında”¹²⁷ bir çatı işlevi görmektedir. Tızvetan Todorov’un kavramsallaştırmasıyla, insani varoluşun toplumsallıkla bağlantılı oluşu kişinin etrafındaki diğer insana dayanmasına neden olmaktadır. İnsan kendiliğindenliğinin gerçekleştirilmesinde oldukça önemli bir rol oynadığı gözlemlenen dayanışma ihtiyacı benlik onaylatma biçiminde meydana gelmekte, kişinin psikolojik bütünlüğünü perçinlemektedir.¹²⁸ Varoluşsal bir güdü olan kişinin benlik onaylatma ihtiyacı bağlamında ortaya çıkan bu durum, Bilgin’in ifadesiyle, onaylama, reddetme ve inkar etme şeklinde görülen üç çeşit tepki dahilinde oluşmaktadır. Benlik onaylatma hakkında Çağatay şunları söylemektedir:

“Birinci tür tepki olan “onaylama”da, birey, benliğini onaylatması sonucu bu tip tepkiyi veren birey ya da gruba yakınlaşır. İkinci tür tepki olan “reddetme”de, birey, ya verilen tepkiye göre kendini yeniden değerlendirme ya da yeni önermelerle kendini yanlış algılandığını düşündüğü kişi ya da gruba yeniden tanıtma eğilimine girebilir. Her iki durumda da olumlu ya da olumsuz olarak taraflar birbirini tanıdığı için iletişim sürmektedir. Üçüncü tür tepki olan “inkar etme”de ise durum çok farklıdır. Bu tepki toplumsal barış ve beraber yaşama koşulları için en tehlikeli tepki türüdür.”¹²⁹

Benlik onaylatma ihtiyacının kimliksel kodlama bağlamında ifade edilmesi kişinin kimliğine atfettiği önemi arttırmakta, toplum içersinde yönünü tayin etmektedir. Bu doğrultuda bahsedilen tepki türlerinden “inkar etme” ile karşılaşılması durumu toplumsal problemlere yol açabilecek bir potansiyel arz etmektedir.

¹²⁷ Murat Çağatay, age, s. 10.

¹²⁸ İnsani varoluşun toplumsallıkla ilintili oluşu hakkında önemli bir tez sunan eser için bkz: Tızvetan Todorov, *Ortak Hayat*, Dost Kitabevi, Ankara, 2008, muhtelif yerler.

¹²⁹ Murat Çağatay, age, s. 11.

4. ÇOKKÜLTÜRLÜ YURTTAŞLIK

Ulus esasına göre kurumsallaşmış küresel politik düzlemde birçok devlet sahip olduğu baskın kültürel kimlikten farklılık arz eden etnik ve dinsel yapıların tanınma talepleriyle karşılaşmaktadır. Ülke üzerindeki çoğunluğun dil, din, mezhep, gelenek gibi özellikleri bağlamında yapılanmış ulusal kültür karşısında üyelerinin sayısı ya da toplumsal güç bakımından küçük kalan azınlıklar farklılıklarının kamusal kabulünü, işaretçisi olduğu kültürün ayırt edici niteliklerinin desteklenmesini istemektedir.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardındaki süreçte milliyetçilik akımının yükselmesiyle çoğunlukla ve öncelikli olarak etnik planda ortaya çıkan daha sonraki yıllarda ise farklı kimlik tanımları yönünde genişleme gösteren bu durumla azınlıklar, gün geçtikçe görünürleşmekte, çoğulcu toplumsal yapılara sahip ülkelerin politik gündemini meşgul etmektedir. Ayrılma yönünde talepler, özerklik istekleri, tanınma çabaları devletlerin geleneksel kimlik politikalarını sorgulamasına yol açmakta, yeni uygulamaların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Etnik, dini, cinsel, politik kimliklerin kolektif ve bireysel ifadelerinin kamusal kabul görme arayışının iki kutuplu küresel sistemin çöküşüyle dramatik yükselişi birçok devletin farklı kimliklerin özgün niteliklerini gerçekleştirme yönünde çeşitli siyasalar yoluyla belirli bir ortam hazırlamasını sağlamaktadır. ABD, Kanada, İngiltere, Avustralya, Yeni Zelanda, Fransa gibi gelişmiş ülkeler barındırdığı farklı kültürlerin kimliğe dair talepleriyle karşılaşmakta ve bu isteklere çeşitli cevaplar vermektedir. Geçmişin farklılıkları görmezden gelen ve çoğunlukla tekçi (monist) özellikler sergileyen homojenleştirici politikalarından farklı olarak üretilen cevaplarda, çoğunlukla Anglo-Sakson ülkelerde görüldüğü üzere, çeşitliliğin kamusal temsiline izin verilmekte, azınlık kültürlerinin üyelerine pozitif ayrımcılık biçimleri uygulanmaktadır.

Bu bağlamda ırk ayrımcılığına maruz kalmış siyah derili insanların sosyo-ekonomik geri kalmışlığını gidermeye yönelik önlemler almak, uzun yıllar boyunca yoğun asimilasyon politikalarına maruz kalan Kızılderili kabilelere "belirli toprak parçası üzerindeki hükümet tarafından tahsis edilen rezervasyonlarda sağlık, eğitim, aile hukuku, iç güvenlik, ceza hukuku ve kaynak kullanımını konularında giderek artan

bir kontrol” bazı dinsel yapılara –ABD’de Amish, Kanada’da Hutteriteler- evlilik, mülkiyet, eğitim gibi belirli konular üzerinde grup farkına dayalı haklar tanımak şeklinde politikalar yürürlüğe konmaktadır.

Belirli bir ülke üzerindeki çoğunlukla azınlıkta kalmış farklı kültürel dokulara yönelik uygulanan siyasalar demetini imleyen bu yaklaşımlar çokkültürlü yurttaşlık ya da çokkültürcülük adı verilen tavrı ifade etmektedir. Doytcheva’nın ifadesiyle “kamusal alanda farklı kültürlerin adil bir biçimde teşvik edilmesi projesi olarak tasarlanan”¹³⁰ çokkültürlülük doksanlı yılların ürünü olan ve henüz pek çok sözlüğe giremeyen İngilizce “multiculturalism” sözcüğünün karşılığı olarak kullanılmaktadır. İngilizceden bire bir çevrildiğinde çokkültürlücülük anlamına gelen kelime kullanım kolaylığından dolayı Türkçeye çokkültürcülük şeklinde çevrilmiştir.¹³¹

Kökensel olarak yirminci yüzyıla mahsus yeni bir kavram olan “çokkültürcülük başlangıçta ABD’de 1915’te plurakulturalism şeklinde kullanım göstermiş olup”¹³² zamanla multiculturalism terimiyle ifade edilmiştir. Çokkültürlü ve çokkültürlülük Lacarne’nin belirttiği üzere sıfat olarak ilk kez 1941 yılında eski milliyetçiliklerin bir anlam ifade etmediği, önyargısız ve bağısız bireylerden oluşan kozmopolit bir toplumu nitelemek için kullanılmıştır.¹³³ Bununla beraber günümüz anlamıyla kullanılan çokkültürcülük düşüncesi “1970’li yılların başında göç alan iki ülke Avustralya ve Kanada hükümetlerinin yerli hakların ve göçmenlerin kültürel farklılıklarını teşvik etmeye yönelik çokkültürlülük politikaları olarak adlandırdıkları politikaları benimsemesiyle doğmuş, daha sonraki yıllarda İngilizce konuşan diğer demokratik ülkelere Avrupa ve Latin Amerika’ya yayılmıştır.”¹³⁴ 1970-1980 arasında, Glazer’in belirttiği üzere, başlığında çokkültürlülük geçen tüm kitaplar ya Kanada’da ya da Avustralya’da basılmıştır ve terim, ancak 1989 yılında sözlüğe girmiştir. Dolayısıyla çokkültürcülük her ne kadar etimolojik olarak bazı ilintili kullanımları yirminci yüzyılın ilk yarısında görülebilse de esasında postmodern olarak adlandırılan döneme ait bir kavramdır.

¹³⁰ Milena Doytcheva, *Çokkültürlülük*, Birinci basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 12.

¹³¹ Charles Taylor, *Çokkültürcülük: Tanınma Politikası*, Üçüncü Basım, YKY Yayınları, İstanbul, 2010, İlk Kısım.

¹³² Özhan, age, s. 37.

¹³³ Doytcheva, age, s. 15.

¹³⁴ Milena Doytcheva, age.

Çokkültürcülük teriminin (sosyo-politik arkaplanında kavramının) İngilizce bir kökenden kaynaklanıyor oluşu kavramın sosyo-politik arkaplanına göndermede bulunmaktadır. Buna göre kavramın İngilizce bir sözcük olarak literatüre girmesi çokkültürcülük olgusunun Anglo-saxon geleneğine sahip çoğulcu toplumlarda ortaya çıktığını göstermekte, liberal demokratik bir politik düzeni işaretlemektedir. Nüfus olarak birçok farklı milletten, dilden ve dinden insanın bulunduğu ABD, Kanada, Avustralya gibi İngilizce konuşan demokratik ülkelerin göçmen toplumlarının farklılıkları içeren doğasının etkeni olduğu bu durumla kültürel çeşitliliğin bireysel ve kolektif ifadeleri homojen toplumsal yapılara sahip ülkelere kıyasla daha geniş bir temsil imkanına sahip gözükmemektedir. Çokkültürlü yurttaşlığın anglofon ülkelerde gelişim göstermesinde kavramın kullanımı bazı ipuçları vermektedir. Buna göre, Glazer'ın belirttiği üzere, "1970-1980 yılları arasında başlığında çokkültürlülük geçen tüm kitaplar ya Kanada ya da Avustralya'da basılmıştır."¹³⁵ Aynı şekilde Amerikan basınında 1981 yılında 40 kadar makale ya da yazı bu terimi kullanırken aynı dergi ve basın organları 1992'de tarandığında kavramın iki bin civarında kullanıldığı saptanmıştır."¹³⁶

Çokkültürcülük kavramının demokratik ülkelerdeki yansımalarının betimlenmesinde bilinmesi gereken noktalardan biri çokkültürcülük ve çokkültürlü terimlerinin aynı şeyi ifade etmediğidir. Dünyanın farklı coğrafyalarındaki birçok ülke tarihsel olarak ya da yakın zamanda göçle meydana gelen etnik, dinsel, mezhepsel, cinsel vb. farklılıkları barındırmaktadır; İspanya'da Bask ve Katalanlar, Türkiye'de Kürtler, Araplar ve Çerkezler, Birleşik Krallıkta Katolik ve Protestanlar – Anglikan-, ABD'de siyahlar, hispanik ve Kızılderililer, İran'da Şii ve Sünniler, Almanya'da Türkler ve birçok ülkede yeşiller, feminist ve eşcinseller... Bu ülkelerde mevcut çoğunluk kültürünün dışında kalan üniteler içerisinde buldukları sosyo-politik atmosfer paralelinde şekillenen çeşitli uyum modelleriyle kültürlerini koruma/gerçekleştirme çabası göstermekte, kamusal temsil ve teşvik taleplerinde bulunmaktadır. İşte bu bağlamda söz konusu ayrım ortaya çıkmaktadır. Coğrafi sınırlarında, buna göre, birden fazla kültürel grup barındıran ülkeler çokkültürlülük durumunu imlerken, barındırılan farklılıkların kimliğe dair isteklerine verilen

¹³⁵ Doytcheva, age, s. 15.

¹³⁶ Nuri Bilgin, "Çokkültürlülük ve Ulusal Kimlik", Türkiye Günlüğü Dergisi, 80. Sayı, Bahar 2005, s. 55.

cevaplar da çokkültürcülüğü vurgulamaktadır. Dolayısıyla çokkültürlülük, tarihin hemen hemen her döneminde görülen çoğul toplumsal yapılara sahip ülkelerin bir özelliği, çokkültürcülük ise kültürel çeşitliliğin biraradalığına dair demokratik bir yaklaşımdır. Örneğin, pek uzak olmayan bir zamana kadar varlığını sürdürmüş olan Osmanlı, Rus ve Avusturya-Macaristan İmparatorlukları veya günümüzün oldukça geniş bir yüzölçümüne sahip Avustralya, Kanada, ABD devletleri birbirinden farklılık arz eden onlarca grup barındırması paralelinde çokkültürlü olarak nitelenebilecek ülkelerdir. Ancak bu durum çokkültürlülüğün tarihsel örnekleri olan devletler bağlamında çoğulcu toplumsal dokulara sahiplikle çokkültürcülüğü aynı şey yapmamaktadır. Bahsi geçen tarihsel örneklerde görüldüğü üzere bir ülke çokkültürlü olabilir fakat bu durum ilgili ülkenin çokkültürcü olduğu anlamına gelmez. Çokkültürcülük kültürel çeşitliliğe sahip devletlerin barındırdığı farklılıklara yönelik uyguladığı demokratik siyasalar demetidir. Yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren meydana gelen kimliksel dönüşüme karşılık gelen, kültürel çeşitliliğin bireysel ve toplu ifadelerine imkan tanıyan bir rejimdir. Bu bağlamda tarih içerisinde ya da günümüzde kültürel çeşitliliğe sahip her ülke çokkültürcü olarak nitelenemez.

Çokkültürlü yurttaşlık/çokkültürcülük, etimolojik kökeninin de özetlediği üzere, ortaya çıkış itibarıyla yakın zamana ait bir olgudur. Liberal felsefenin etkin olduğu ülkelerde ortaya çıkan yurttaşlık kurumunun evrimsel gelişiminin postmodern olarak adlandırılabilir aşamasına tekabül eden olgu tarihsel süreç içerisinde çeşitli örnekleri gözükken tabiyet biçimlerinden ayrılmakta, kimliğe dair yeni bir algıya işaret etmektedir. Orta çağ politik yapılarının yöneticinin şahsında somutlaşan bağlılık algısı çerçevesinde biçimlenmiş tabiyet ilişkisinin yerine belirli bir siyasi topluluğa üyeliği öngören gayrişahsi nitelikli bağlılığa dayalı vatandaşlık kurumunun gelişiminin temel noktasını oluşturduğu bu dönüşüm günümüzün çokkültürcülük politikalarına zemin hazırlayan bir potansiyel barındırmıştır.

Çokkültürlü yurttaşlığın ortaya çıkmasına etkilerde bulunan modern vatandaşlık kurumu geçmişin hiyerarşik kategorizasyonlar etrafında örülü yönetici-tebaa ilişkisini sonlandırarak politik sınırlar dahilinde kavranan bir toplum içerisinde temel hakları hukuki olarak güvence altına alınmış bireysel bir kimlik kavrayışını

ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda modern öncesinin aracı topluluksal yapıları siyasi otorite tarafından dışlanmış, “kişi temel insansılığıyla dikkate alınmıştır”.¹³⁷ Yurttaşlığa geçişle beraber gözlenen yöneten ve yönetilen ilişkisinin içeriğindeki değişim kişiyi kendiliğini biçimlendiren kültürel bağlarından soyutlayarak farklı bir tanınma sistemine dahi etmiştir. Söz konusu değişim “1789’dan günümüze uzanan süreçte atomistik devletin en tipik örneğini oluşturan Fransa başta olmak üzere kimi Batı demokrasilerinin, merkez devletin yurttaşlar ile olan ilişkilerinde hiçbir aracı kuruma anayasal statü tanımamasına yol açmıştır.”¹³⁸

Böylelikle kültürel bağılıklar kimliğin tanımlayıcı faktörleri arasında geri plana düşmüştür.

Günümüzün gelişmiş liberal demokratik rejimlerinde çokkültürcülük siyasalarının tartışılmasına ve uygulanmasına neden olan modern vatandaşlık kurumunun gelişiminde diyalektik karakter arz eden iki tarihsel faktör rol oynamış gözükmektedir; eşitlik ve milliyetçilik. Modern politikanın iki temel kavramı olan eşitlik ve milliyetçilik geçmişin sıradüzensel kimlik algısını yıkmış, belirli bir ülke içersinde yaşayan tüm bireylerin “eşit haysiyete sahip olduğu şeklinde bir kavrayışı ortaya çıkarmıştır.”¹³⁹ Bu bağlamda, modern öncesinin soyluluk paralelinde biçimlenen statüleri kanun önünde önemini yitirmiş, kişi doğuştan sahip olduğu düşünülen haklar temelinde kendi biricikliğiyle eşit ve özgür bir yapı olarak kavranmıştır.¹⁴⁰

Moderniteye ait süreçlerin konsolidasyonu ile birlikte hiyerarşik, statü temelli grup üyeliğine dayanan kimlik algısının parçalanıp, yerine Aydınlanma filozoflarının felsefi zeminini oluşturduğu insani varoluşu dolayısıyla saygıyı hak eden özerk birey

¹³⁷ Liberalizmin, genel olarak, bireyi temel insansılığıyla kavrayışı hakkındaki görüşler için bkz: Steven C. Rockefeller, “Yorum”, Charles Taylor, *Çokkültürcülük: Tanınma Politikası*, Üçüncü Basım, YKY Yayınları, İstanbul, 2010, s. 105-116.

¹³⁸ Füsün Üstel, *Yurttaşlık ve Demokrasi*, Birinci basım, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 1999, s. 31.

¹³⁹ Modern vatandaşlık kurumunun gelişiminde oldukça önemli bir role sahip gözüken haysiyet kavramı için bkz: Charles Taylor, *Çokkültürcülük: Tanınma Politikası*, Üçüncü Basım, YKY Yayınları, İstanbul, 2010.

¹⁴⁰ Modernitede kişiye yüklenen anlamın tasviri bağlamında Jean Jack Rousseau’nun Toplum Sözleşmesi adlı eserindeki şu sözleri oldukça önem taşımaktadır: “Kişi hür doğmuştur ancak zincirlere vurulmuştur.” Jean Jack Rousseau, *Toplum Sözleşmesi Ya Da Siyaset Hukuku İlkeleri*, Birinci Basım, Say Yayınları, İstanbul, 2008, s. 57.

anlayışının yerleşmesi “grup üyeliklerine bakılmaksızın tüm bireyler için temel medeni ve siyasal hakları güvence altına alan”¹⁴¹ buna karşılık kişiyi farklılığını imleyen kültürel bağlarından soyutlayan atomistik birey kavrayışını ortaya çıkarmıştır. Özellikle Jean Jack Rousseau ve benzer felsefi yönelimler taşıyanların düşünsel çabalarıyla kuramsallaştırdığı insani farklılığı yadsıyan eşitlik temelindeki yurttaşlık kavrayışı kişilerin farklılıklarıyla değil benzerlikleriyle kamu tarafından tanınmasını sağlamıştır. Bu bağlamda kültürel bağlılıkların kolektif ve organizasyonel temsilleri kamusal alandaki görünürlüğünü kaybetmiştir.

Kültürel bağlılıkların kamusal temsil imkanını yitirmesinde kişiyi temel insansılığıyla ele alıp, kültüre dair kabullerini görmezden gelen eşitlik anlayışın yanında milliyetçilik düşüncesinin de önemli bir rol oynadığı gözükmektedir. Modernliğin en etkin ideoloji/doktrinlerinden biri olarak günümüz sosyo politik örgütlenmesini yoğunca biçimlendiren milliyetçilik kimliğe yapılan modern öncesi geleneksel vurguyu değiştirmiş, farklı bir kolektif anlamlandırma sistemini ortaya çıkarmıştır.

Benedict Anderson’un kavramsallaştırmasıyla “hayali bir cemaat” olan ulus’un milliyetçilik tarafından inşası geçmişin dinselikle bezeli hiyerarşik bağlılık kanallarını yeni bir bağlama oturtmuş, kimliğin geleneksel ifadelerinin silinmesine yol açmıştır. Böylelikle toplumsal örgütlenmenin doğası modernitenin diğer faktörleriyle birlikte büyük bir dönüşüm geçirerek milletler çağı başlamıştır.

Eşitlik düşüncesiyle birlikte toplumsal örgütlenmenin doğasının modernliğe has bir doktrin olan milliyetçilikle ulusal bir karakter kazanması politik sistemi de değiştirmiştir. Ulus devletin yayılımı şeklinde kavranabilecek bu dönüşümle geniş coğrafyalara yayılı imparatorluklar yıkılmış, yerine belirli bir ulusun temel oluşturduğu milli devletler kurulmuştur. Bu süreç yeryüzünün milli devletler bağlamında bölümlenmesine yol açmıştır. Dünya üzerindeki her bir toprak parçası bir ulus devletin egemenliği altında bulunmaktadır. Ulus devletin yeryüzüne yayılmışlığı ve barındırdığı kültürel çeşitliliğin ifade edilmesi bağlamında şu veriler

---

¹⁴¹ Will Kymlicka, *Çokkültürlü Yurttaşlık: Azınlık Haklarının Liberal Teorisi*, Birinci Baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 71.

dikkat çekicidir: Günümüzde Birleşmiş Milletler'e üye 192 devlet, "bu devletler bünyesinde yaşayan 600 dil grubu ve 5000 etnik grup bulunmaktadır."¹⁴² Her ne kadar günümüzde yüzlerce farklı etnik ve linguistik birimden oluşan kültürler yelpazesinden söz edilebilse de bu durum modern politikanın iki önemli kavramı olan bahsedilen eşitlik anlayışı ve ulus devletin tarihsel çakışması sonucunda tekillleştirici (monist) etkilere maruz kalmaktadır.

Ulus devletin gelişiminin düşünsel temelini oluşturan milliyetçilik ve insani farklılığı yadsıyan eşitlik anlayışının homojenleştirici karakteri, çoğunlukla, ülkesindeki nüfus içinde güç veya sayısal üstünlük bağlamında etkin olan grubun kültürünü kalıtsallaştıran devletin, farklı kimliklerin bireysel ve kolektif ifadelerine kapalı kalmasına yol açmıştır. Bu doğrultuda azınlıkta kalan etnik ve dini formlar yoğun kültürel asimilasyon siyasalarına tabi tutulmuş, ülke içersinde hegemonik kültürel kodlamadan farklılık arz eden birçok kimlik çeşitli nedenlerle tehlikeli sayılmış ve yasaklanmıştır. Hatta bazı tarihsel anlarda, İsveç'te Lapon azınlık örneğinde görüldüğü üzere, farklı kültürel kimliklerin taşıyıcısı olan bireyler kısırlaştırılmıştır.

Çoğunlukla ortak dil, tarihsel birliktelik gibi faktörlerle oluşan etnik bir gönderme taşıyan ulusal kimlik politikaları baskın kültürel yapıdan farklılık arz eden toplumsal grupların çeşitli tepkilerine neden olmuş ya da zaten tarihsel olarak süregelen toplumsal tepkiyle kesişerek daha da yoğun bir karakter kazanmıştır. Bu tepkiler içerisinde bulunulan toplumsal yapının çoğulculaşmasından idari özerklik taleplerine, oradan da bağımsızlık yönünde savaşımayı içeren bir hat boyunca oluşarak etkilere günümüzde de gözükten birçok insani drama neden olmaktadır. Özhan'ın aktardığı üzere, Gurr tarafından yürütülen ampirik bir çalışmanın sonuçlarına göre, 1990'lı yılların başlarında dünyanın çeşitli yerlerinde etnik çatışmaların ortaya çıkardığı yirmi iki sıcak savaş yaşanmıştır. Bu çalışmaya göre, 1993 itibariyle, dünyada çoğu ayrımcılığın ve ayrılıkçı politikaların hedefi olmuş ve bu yüzden örgütlenerek kendi toplumsal çıkarları ve kimliklerini muhafaza etmek ve savunmak amacıyla aktif siyasi tavır almış iki yüz otuz üç ulusal grup/etnik azınlık bulunmaktadır. Bu gruplardan yüzde sekseni ya ekonomik ayrımcılık (yüz kırk yedi

---

¹⁴² Will Kymlicka, age, s. 25.

grup) ya da siyasi ayrımcılığın (yüz altmış sekiz grup) ortaya koymuş bulunduğu olumsuz sonuçları yaşamaktadır.¹⁴³ Gruplardan bazıları bir ölçüde diğerlerine göre daha avantajlı bir konuma sahip olsalar da, çoğunun içinde yaşadığı ülkedeki çoğunluk grupla karşılaştırıldığında ekonomik bakımdan yoksul, siyasi bakımdan yeterince temsil edilmediği gözlemlenmektedir.¹⁴⁴ Dolayısıyla farklılıkların biraradalığını sürdürülebilir bir şekilde yönetemeyen ülkelerde toplumsal huzursuzluklar baş göstermekte, bazı anlarda, Afrika'da Hutu ve Tutsiler, Balkanlar'da Boşnak ve Sırp, Kafkaslar'da Çeçen ve Ruslar, Ortadoğu'da Yahudi ve Filistinli Araplar arasında görüldüğü üzere, gerginlik içerisindeki taraflardan azınlık durumunda olanları şiddete maruz kalmaktadır. Bu bağlamda "1993 yılı başlarında dünyadaki kırk iki milyon göçmenden yüzde altmış üçünün baskı ve etnik çatışmalar dolayısıyla yer değiştirmişliği"¹⁴⁵ kimlik gerilimlerinin etkisini göstermektedir.

Çokkültürcülüğün ortaya çıkışını imleyen faktörler arasında eşitlik ve çoğunlukla etnik bir referans taşıyan ulusal bağlılık anlayışıyla paralel olarak giden felsefi bir kanal etkin olmuş gözükmektedir: Liberalizm. "Normatif ve prescriptive temellerini kısmen bilimde, kısmen insanın ve dünyanın tabiatında, kısmen akılda ve kısmen beşeri tecrübeye bulan, tamamlanmamış (sert olmayan) bir ideoloji"¹⁴⁶ olan liberalizm önemli bir hareket olarak ilk defa on altıncı yüzyıl Avrupa'sında ortaya çıkmış olup, inanç, konuşma, örgütlenme, meslek ve daha yakın tarihlerden itibaren cinsiyet özgürlüğü de dahil olmak üzere devletin müdahale etmeyeceği temel bir kişisel özgürlük alanı ve bunun yanı sıra başkalarının bu alana verebileceği zararlardan korunmayı öngören bir dizgeye sahip bulunmaktadır.¹⁴⁷

Başlıca felsefi temsilcileri arasında John Locke, Immanuel Kant, Benjamin Constant, Wilhelm von Humboldt, John Stuart Mill, T. H. Green, L. T. Hobhouse ile savaş sonrası dönemde Isaiah Berlin, H.L.A. Hart, John Rawls, Ronald Dworkin'in bulunduğu liberal düşünce, Kymlicka'nın belirttiği üzere, literatürde girilen

---

¹⁴³ Özhan, age, s. 80.

¹⁴⁴ Age.

¹⁴⁵ Age.

¹⁴⁶ Atilla Yayla, "Liberalizm ve Demokrasi: Mükemmel Olmayan Birliktelik, Tahammülü Güç Ayrılık", *Sosyal ve Siyasi Teori*, İkinci Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1999.

¹⁴⁷ Will Kymlicka, age, s. 13.

açıklamalardan birine göre, Avrupa tarihinde büyük insani kayıplara neden olan Mezhep Savaşları'nın ardındaki atmosferi dağıtmak amacıyla öne sürülmüş dinsel hoşgörü fikrinden –ethos- yükselmiştir. Buna göre, “birbiri ardına patlak veren savaşların ardından hem Protestanlar hem de Katolikler devletin tek bir inanca ortak bir bağlılık varsaymaması ya da dayatmaması gerektiğini ve sayasal rejimin tek istikrarlı zemininin devletle kiliseyi ayırmak olduğunu kabul etmiştir.¹⁴⁸ Liberalizmin yaptığı ise bu ilkeyi dinler aleminin dışına çıkarıp, hayatın anlam ve amacına ilişkin çelişen inançlar taşıyan yurttaşların din dışı sosyal hayat alanlarına genişletmek olmuştur.¹⁴⁹ Böylelikle devletin müdahil olmadığı alanlar genişleme göstermiş, bireyler özgürce hareket edebilme imkanına kavuşmuştur.

Liberalizmin gelişimini açıklayan görüşlerden bir diğeri ise ekonomik çıkar temelli yönelimler taşıyan kapitalistleşmeyi vurgulamaktadır. “Mülkiyet hakları temelinde ekonomik ayrıcalıkların ön planda olduğu”¹⁵⁰ bir zeminde iktisadi birikimi maksimize eden kapitalizm bir birikim modeli olarak ortaya çıkışından itibaren birçok toplumu dönüştürerek, modern öncesi üretim ilişkilerini ve iktisadi zihniyeti kırmıştır. Kapitalizmin ekonomik planda yol açtığı bu dönüşüme paralel olarak üst yapısal alanda da değişim yaşanmış, ideolojik bir yenilenme görülmüştür. “Bireylerin kendi çıkarlarını özgürce gerçekleştirdiği”¹⁵¹ bir durumu imleyen liberalizm sözü konusu üst yapısal dönüşüme karşılık gelerek, kişiye, topluma ve devlete yönelik geleneksel bakış açısında köklü değişikliklere neden olmuştur. İşte bu tarihsel perspektifle liberalizmin gelişimini açıklayan diğer görüş ortaya çıkmaktadır. Bu görüş liberalizmin, kapitalizmin yükselişine ideolojik bir haklılık kazandırma çabası olarak ortaya çıktığını ve amaçladığı özerk birey imgesinin de piyasada özçıkarcı peşinde koşmanın yüceltilmesinden başka bir şey olmadığını savunur”¹⁵² Ek olarak “liberalizm” insanları rekabet ve atomistik bireyciliğe dayanan bir topluma geçirmiştir.¹⁵³

---

¹⁴⁸ Age.

¹⁴⁹ Age.

¹⁵⁰ Samuel Bowles, Herbert Gintis, *Demokrasi Kapitalizm: Mülkiyet, Cemaat ve Modern Toplumsal Düşüncenin Çelişkileri*, Birinci basım, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1996, s. 32.

¹⁵¹ Mümtazer Türköne, *Siyaset*, İkinci Basım, Lotus Yayınevi, Ankara, 2005, s. 120.

¹⁵² Kymlicka. age, s. 14.

¹⁵³ Age, s. 14.

Dinsel hoşgörü ve kapitalist ekonominin gelişimine temel oluşturduğu liberalizmin çokkültürcü politikaların ortaya çıkışına etkisi iki yönlü olmuş gözükmektedir. Liberal felsefe bir yandan modern öncesinin ayrıksı bağıllık kanallarını eşitlik ve özgürlük gibi disturlarla biçimlenen yurttaşlığa bırakırken diğer yandan bireysel kimlik ekseninde şekillenen eşit yurttaşlık anlayışıyla kişilerin kimliğe dair farklılıklarını görmezden gelmiştir. Bu durum hem modern vatandaşlık kurumunun ortaya çıkışı hem de modern yurttaşlığın farklılıkları görmezden gelen anlayışı yönünden çokkültürcülüğün ortaya çıkışına katkıda bulunmuştur. Çünkü çokkültürcülük vatandaşlık kurumunun gelişiminden temellenmiş ve aynı zamanda bu yurttaşlık anlayışının farklılıkları yadsıyan eşitlik anlayışından beslenmiştir.

Liberalizmin çokkültürcülüğün ortaya çıkışını hazırlayan felsefi ve politik zemine vatandaşlık kurumunun gelişimi ve bu kurumun kimliğe dair insani farklılığı görmezden gelen anlayışı dışında bir diğer katkısı da kişinin bireysel özerkliğini gerçekleştirmesine ilişkin geleneksel yorumundan belirgin bir sapmanın meydana gelmesidir. Bu süreç John Stuart Mill, T.H. Green gibi filozofların temsilciliğini yaptığı özgürlüğün birçok azınlığa sahip çokuluslu bir devlette değil, ancak insanları arasında siyasi bağıllık ve ortak milliyet duygusu olan bir devlette gerçekleşebileceğini savunan geleneksel anlayışın etkisini kaybedip farklılıkları daha çoğulcu bir yaklaşımla kapsayan bir anlayışın yükselişiyle işlemiş, toplumsal çeşitliliğe dair tekçi liberal algıyı dönüştürmüştür.

Geleneksel liberal anlayış liberal demokrasinin ancak ortak kimlikli algılara sahip insanların var olduğu bir ulus devlette sağlanabileceğini vurgulamıştır. Bu anlayışa göre özgür devletin ulus devlet olması gerektiğinden azınlıklarla baş etmenin yolu azınlık hakları değil baskı yoluyla asimilasyon ya da sınırların yeniden çizilmesi olmuştur.¹⁵⁴ Böylelikle farklılıklar dönüştürülmesi gereken yapılar şeklinde kavranarak tekçi kültür politikaları uygulanmıştır.

Bununla birlikte liberal felsefe içinde geleneksel yaklaşımdan farklı olarak birey olmanın ilerletilmesi ve insani kişiliğin geliştirilmesinin kişinin ulusal gruba aidiyetine bağlı olduğunu belirten ve dolayısıyla azınlık haklarının desteklenmesini,

---

¹⁵⁴ Kymlicka, age, s. 96-97.

geliştirilmesini savunan, Leonard Hobhouse, Wilhelm von Humboldt, Lord Acton gibi düşünürlerin temsilciliğini yaptığı, bir akım daha etkin olmuştur. Geleneksel liberal anlayışın çeşitliliğe dair bakış da belirgin bir sapmayı işaretleyen bu yaklaşım farklılıkların varlığını özgürlük açısından artı bir değer olarak kabul etmiştir. Söz konusu akımın bazı düşünürleri –Leonard Hobhouse- azınlık haklarını tanınmanın kültürel eşitliği sağlayacağını, bazı düşünürleri ise –Lord Acton- ulusal grupların ve kendi başına içsel bir hayat sürdürme arzularının, devlet gücünün aşırı büyümesi ve kötüye kullanılması karşısında bir devletin mekanizması olacağını savunmuştur.¹⁵⁵

Liberal düşünüş içinde bahsedilen bu iki akımdan –özgürlüğün ortak kimliksel algılara sahip insanların var olduğu bir ulus devlette gerçekleştirilebileceğini savunan- birincisi, batılı liberal devletlerin kimlik politikalarında görüldüğü üzere, uzun yıllar boyunca kamusal siyasalara kaynaklık etmiştir. Bu bağlamda farklılıklar dışlanmış, toplumsal çeşitlilik baskın kültürel kodlama paralelinde dönüştürülmeye çalışılmıştır. “Bünyesinde tek bir süreç, tek bir istikamet ve zorunlu bir son birleşimini içeren”¹⁵⁶ modernizmin ilerlemeci tarih algısının geleneksel liberal anlayışa sızmışlığının neden olduğu bu durumlar batılı devletlerin sömürgelerinde ve tarihsel coğrafyalarındaki farklı kimlikler ve onların spesifik kültürel formları aşağılanmış ve uygarlaştırma yönünde asimile edilmeye çalışılmıştır. İlerlemeci tarih algısının liberal düşüncenin etkin temsilcisi John Stuart Mill’den, Marksist felsefenin kurucuları Marx ve Engels’in düşüncelerine kadar geniş bir ideolojik yelpazede etkin olması gelişmiş ulusların emperyal politikalarına kolaylık sağlamıştır.

Zamanın ilerledikçe insanlığın da, sağladığı ekonomik, teknolojik ve bilimsel başarılar paralelinde gelişerek daha “iyi” noktalara geleceği şeklinde bir önermeye sahip olan bu anlayış sömürgecilik çağında ilkel kabilelerin veya endüstrileşmemiş ulusların kolonileştirilmesine dolayısıyla asimile edilmesine meşruluk kazandırmıştır. Bu bağlamda Engels’in “1845-1847 Amerika Meksika Savaşında Amerikayı desteklemesi ve göz kamaştırıcı Kaliforniya’nın onunla hiçbir şey

---

¹⁵⁵ Age, s. 94-98.

¹⁵⁶ Age.

yapamayacak olan tembel Meksikalıların eline geçmemesini şanslı bir gelişme olarak nitelendirmesi”¹⁵⁷ dikkate değerdir.

Uzun yıllar boyunca kimliğe ilişkin kamusal politikalara kaynaklık eden liberal felsefenin pozitivist ideolojinin ilerlemeci tarih anlayışıyla kaynaşmış vatandaşlık anlayışı özellikle II. Dünya Savaşı’ndan sonraki dönemde modernizme yöneltelen eleştirilen ve Batılı demokratik devletlerdeki azınlıkların itirazları paralelinde değişim sürecine girmiştir. Özgürlüğün nasıl bir ortamda ve hangi koşullarda gerçekleştirilebileceğine dair mevcut tekçi yaklaşımdan meydana gelen bu sapma “bireysel özgürlüğün kişinin içine doğduğu kültürel ortamın ve diğer kültürel alanları iyi bir şekilde tanımasıyla yapacağı anlamlı seçimler üzerinden sağlanacağı”¹⁵⁸ şeklinde bir anlayışı ortaya çıkarmıştır. Bu yorum farklı kimliklerin kamusal alanda temsiline olanak sağlamış, günümüzde görüldüğü üzere liberal demokratik ülkelerdeki çokkültürcü politikalara haklılık kazandırmıştır.

Çokkültürlü yurttaşlık politikalarını ortaya çıkaran sosyo politik ve felsefi tarihselliği betimlemenin ardından çokkültürcülüğe günümüz anlamını kazandıran Will Kymlicka, Charles Taylor ve Bikhu Parekh’in yakın zamanlı çalışmalarına değinmek önem taşımaktadır.

A. WILL KYMLICKA: Çokkültürcülüğe Liberal Bir Bakış

Çokkültürlülüğe ortaya koymuş olduğu eserle büyük bir katkıda bulunarak çokkültürlü yurttaşlık siyasalarının sınırlarının nerede başlayıp, nerede bittiği konusunda literatürde etkin bir yer teşkil eden Will Kymlicka, Çokkültürlü Yurttaşlık: Azınlık Haklarının Liberal Teorisi isimli çalışmasını Kanada’daki çokkültürlülük tartışmalarından esinlenerek ortaya koymuştur. Kanada’nın Quebec ve yerli halklar bağlamında sergilediği politik atmosfer yazarın hareket noktasını oluşturmuştur. Kymlicka Soğuk Savaş sonrası dünyada birçok ülkenin sosyo-politik gündemi haline gelen ve genel olarak azınlık hakları başlığı altında ele alınan problemleri Batılı demokratik ilkeler bağlamında irdelemektedir. Bu bağlamda,

---

¹⁵⁷ Özkırımlı, age, s. 50.

¹⁵⁸ Kymlicka, age, s. 128-170.

teorisini incelediği Batılı ülkelerin temel felsefi zeminini oluşturan liberal düşüncenin sınırları içinde sunmaktadır.

Liberal felsefeyle bezeli bir dizgeye sahip olan yazar, çalışmasında bu düşüncenin özünü oluşturan bireysel özerklik fikrinden uzaklaşmaz. Belirli bir ülke üzerindeki azınlık üyelerinin bireysel tercihlerinin teorisinde yaşamsal önemde olduğunu vurgular:

“Bu kitabın merkezi iddialarından biri belli azınlık haklarının temel liberal değer olan bireysel özerklik ile –yani, her bireyin anne ve babalarımızdan miras aldığımız hayat tarzlarını ya da dinimizi ya da etnik cemaatimizi sorgulama ve kendimiz için bu geleneksel hayat biçimlerinin ve rollerin bağlı kalmaya değip değmeyeceklerine karar verme hakkı- tutarlılık gösterdiğidir.”¹⁵⁹

Yazar, teorisinde temel liberal değer olan bireysel özerkliğin gerçekleştirilmesini kuvvetli bir şekilde vurgulamakla beraber bu vurgunun meydana gelmesinde bazı azınlık haklarının, geleneksel liberal söylemin tersine, vazgeçilmez bir önkoşul olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda, teorisinde farklılıkların bireysel ve kolektif temsillerine kapı aralanmakta, farklı kültürel kodlamaların taşıyıcısı toplumsal üniteler desteklenmektedir:

“ Bu kitapta, Batı demokrasilerinin belli bir toprak parçasında yoğunlaşmış ulusal azınlıkların, ulusal tanınma ve ulusal özerklik taleplerini kabul etmelerini savunuyorum.”¹⁶⁰

Kymlicka, teorisinde, azınlık kimliklerinin kendini ifade etmesini destekleyişini bireysel özerklik idealinin yanında liberal demokrasilerin istikrarlı bir yapıya dönüşmesi amacına da dayandırmaktadır. Buna göre, uzun yıllar boyunca tekçi kültürel politikalar bağlamında sınırlarındaki farklılıkları dönüştürmeye çalışan batılı demokrasilerin “azınlık milliyetçiliklerinin ezilmesini hem tedbirlilik hem de

---

¹⁵⁹ Kymlicka, age, s. 15.

¹⁶⁰ Age.

normatif nedenlerle hata olarak kabul etmesi”¹⁶¹ geleneksel asimilasyoncu yöneliminde değişikliğe yol açmış, ülkesel bütünlüğün sağlanmasına ilişkin süregelen algıyı kırmıştır. Demokratik devletler barındırdığı farklılıklara dil, yönetsel özerklik gibi ulusal azınlıklar ekseninde, din, ahlaki inanış, politik ideoloji, cinsel tercih gibi toplumsal çeşitlilik temelinde kolektif hakları teslim etmektedir. Bu bağlamda, ABD’de Hawaii, Porto Riko ve Kızılderili kabileler, Kanada’da Quebec, İspanya’da Bask/Katalan gibi ulusal azınlıklar çeşitli özerklik biçimlerine, birçok demokratik ülkede çoğunluk kültürünün dışında kalmış dinsel inanışlar, ideolojik yönelimler, cinsel tercihler kimliklerinin ayırt edici unsurlarını kamusal alanda temsil edebilme haklarına sahip olduğu gözlenmektedir.

Yazar, eserinde, demokratik ülkelerdeki çokkültürlü yurttaşlık dahilinde dile getirilen hak taleplerini belirli kategorizasyonlar paralelinde ele almaktadır. Bu sınıflandırmayı yapmak için de Batılı demokratik ülkelerin arz ettiği toplumsal yapının doğasını çözümlemektedir. Buna göre Batılı toplumların çokkültürlü yapısı biri tarihsel sürekliliğe sahip, diğeri ise görece yeni iki faktör tarafından meydana gelmiştir. Bahsedilen faktörlerin ilki, söz konusu ülkelerin yüzyıllardan beri hakimiyet alanında bulunan ulusal azınlıklardır. Buradaki ulus terimi “belirli toprak parçası ya da yurttan yaşayan, ayrı bir ortak dili ve kültürü olan az ya da çok kurumsal olarak olgunlaşmış tarihsel bir cemaat anlamına gelmektedir.”¹⁶² “Belirli bir toprak parçası üzerinde yoğunlaşmış kültürlerin geniş bir devlet çatısı altına sokulmasından doğan”¹⁶³ ulusal azınlıklar genel olarak kendini çoğunluk kültürü yanında ayrı toplumlar olarak korumak isterler ve ayrı toplumlar olarak varlıklarını sürdürmek için”¹⁶⁴ çeşitli taleplerde bulunur.

Batılı toplumların çokkültürlü yapısını imleyen faktörlerin ikincisi ise “bireysel ve aile olarak göçten doğan ve genel olarak büyük toplumla bütünleşmek, bu toplumun tam üyeleri olarak kabul görmek isteyen”¹⁶⁵ etnik gruplardır. Etnik gruplar içerisinde bulunduğu ülkede görece az sayıda kişiden oluşan, toplumsal kıtıllardan mahrum kalmama çabasındaki göçmenlerden oluşmaktadır. Göçmenler,

---

¹⁶¹ Age.

¹⁶² Age, s. 39.

¹⁶³ Age, s. 38.

¹⁶⁴ Age.

¹⁶⁵ Age.

birinci örneğin aksine ulusal bir yapıya sahip değildir ve onların yurtları yoktur. Onlar egemen kültürlerin kamusal kurumlarında yer alır ve egemen dilleri kullanır.

Batılı demokratik ülkelerin çokkültürlü yapısını imleyen faktörler farklı hak talepleriyle gündeme gelmektedir. Üzerinde bulunduğu toprak parçasında belirli bir tarihselliğe, yerleşmiş kültürel kodlara sahip olan ulusal azınlıklar kurumsal yapısını pekiştirip, kimliğini muhafaza edecek özerk bir politik yapıyı imleyen özyönetim hakları talep etmektedir. Bununla beraber, ana yurtlarından çoğunlukla, açlık, algin hastalık gibi sefalet koşulları ya da politik baskı, şiddet, terör gibi nedenlerle göç etmek zorunda kalmış etnik gruplar ise içerisinde buldukları toplumla bütünleşmeyi engelleyen ayrımcılık biçimleri ve asimilasyon politikalarına on verme amacındaki çoketniklilik haklarını talep etmektedir.

Özyönetim ve çok etniklilik hakları, Kymlicka'nın kavramsallaştırdığı, her ne kadar yönetsel özerklik, toplumsal bütünleşme yönünde bazı farklılıklar taşısa da ortak özelliklere sahip bulunmaktadır. Her iki hak biçimi de kişisel özelliğin gerçekleştirilme amacına hizmet ederek bireyin kişisel bağımsızlığını sağlamaya çalışmaktadır. Bu bağlamda Kymlicka'nın ulusal azınlık ve göç yoluyla içerisinde bulunduğu büyük toplumda çok etniklilik durumunu oluşturan gruplar için farklı kültürel pratiklerin özgürce uygulayabilme hakkı öngörmesi bazı problemleri ortaya çıkarmakta gözükmektedir. İçine doğulan etnik veya dinsel cemaatin kültürel normlarını benimsememe, gündelik pratiklerine uyum sağlayamama ve buna karşılık cemaatten dışlanma, baskı görme, insan haklarına aykırı gözükme- kadın sünneti- kültürel uygulamalar birey ve cemaat ilişkisi paralelinde tezahür eden bu sorunsallığı ortaya çıkarmaktadır. Grup farkına dayanan hakların, "en temel taahhüdü birey olarak yurttaşların özgürlüğü ve eşitliği"¹⁶⁶ ni öngören liberal felsefeyle çatışabilen örnekler sergilemesinin işaretlediği yapı çokkültürlü demokratik toplumların çözmek zorunda olduğu çatışma boyutlarından birini oluşturmaktadır.

Liberal düşüncenin/sistemlerin karşılaştığı söz konusu zorluğun altında bireysel özerkliğin yitimi/kaybı kaygısı yatmaktadır. Buna göre grup farkına dayalı haklar cemaatlerin kültürel süreçlerini gerçekleştirme yönüne üyeleri olan bireyleri

---

¹⁶⁶ Age, s. 71.

kısıtlamaktadır. Kişiler kültürel cemaatinin normlarına uymak zorunda kalmakta, norm dışı tercihlerde bulunduğu ise çeşitli dışlanma biçimleriyle karşılaşmaktadır. Ulusal azınlıklar, etnik ve dinsel grupların cemaat “istikrarını koruma amaçlı”¹⁶⁷ yaklaşımları bireysel özgürlüğü tehdit edici boyutlar kazanabilmektedir. Kymlicka cemaatlerin iç uyumu ve büyük toplum içinde birliği sağlama amaçlı tavırlarını iç kısıtlamalar ve dış korumalar kavramsallaştırmasıyla ele almakta, “birinci türün bir grubun kendi üyeleri karşısında talep ettiği haklarla, ikincisinin ise grubun genelde toplum karşısındaki hak talepleriyle”¹⁶⁸ ilgili olduğunu belirtmektedir.

“... İç kısıtlamalar grup içi ilişkilerle ilgilidir; etnik ya da ulusal grup, grup dayanışması adına kendi üyelerinin özgürlüğünü kısıtlamak için devlet gücünü kullanmayı isteyebilir. Bu, bireylerin baskı altına alınması tehlikesini doğurur. Kolektif haklar eleştirmenleri, bu anlamda, kolektiviteye tanınan hakların bireysel haklardan önce gelmesi halinde neler olabileceğine örnek olarak gündeme sık sık kadınların baskıya uğradığı ve dinsel ortodoksinin yasal olarak güç kazandığı teokratik ve ataerkil kültür imgelerini getirirler... Dış korumalar gruplar arası ilişkilerle ilgilidir; yani etnik ya da ulusal grup büyük toplumun kararlarının etkisini sınırlayarak kendi ayrı varlığını ve kimliğini korumak isteyebilir. Bu da belli tehlikeler doğurur; tehlike bir grup içinde bireylerin baskıya uğraması değil, gruplar arası adaletsizlik tehlikesidir.”¹⁶⁹

Kymlicka özyönetim ve çoketniklilik haklarının iç kısıtlamalar ve dış korumalar bağlamında birey özerkliği ve gruplar arası eşitlik açısından bazı problemler taşımasını, yukarıda görüldüğü üzere, bu hakların ortak niteliklerini vurgulayacak, kişi özgürlüğünü zedelemeyen çözümler. Bu bağlamda, “liberallerin gruplar arası adaleti destekleyecek belli dış koruma önlemlerini onaylayabilecekleri ve onaylamaları gerektiğini; ancak grup üyelerinin geleneksel otoriteleri ve pratikleri sorgulama ve gözden geçirme haklarını sınırlayan iç kısıtlamaları reddetmeleri gerektiğini savunur.”¹⁷⁰

¹⁶⁷ Age, s. 73.

¹⁶⁸ Age.

¹⁶⁹ Age, s. 73-74.

¹⁷⁰ Age, s. 75.

Son olarak, yazarın, geleneksel liberal anlayıştan farklı olarak, teorisinde birey ve cemaat arasında dengeli bir tavır alışının nedenini irdelemek yerinde olacaktır. Kymlicka dizgesinde kolektif ve kimliksel yapıları dışlamamakta, bireyin yanında cemaati de bir birim olarak göz önünde bulundurmaktadır. Tezini modernitenin doğuşundan günümüze değin uzanan süreçte özgürlüğün sağlanmasına ilişkin değişen kimliksel algının tarihinden hareketle savunmaktadır. Bu algıya göre ,yazar, modernliğin gelişimiyle paralel giden bir süreçte geçmişin hiyerarşik kimlik anlayışından sıyrılarak gittikçe bireyleşen insan kendiliğini imleyen cemaatsel referans noktalarından uzaklaşmıştır. Bu durum kişisel özerkliği temel alan liberal anlayış içerisinde hakim olmuştur. Ancak kişinin ontolojik özerkliğini sağlayacak anlamlı seçimleri oluşturan grup aidiyetinden kaynaklanan zemin gün geçtikçe güçsüzleşmesi sonucu anlamsal bir boşluk doğmuştur. Ayrıca kişinin, Tönnies'in kavramsallaştırmasıyla birincil ilişkilere yaslanan aidiyet hissine olan ihtiyacı toplumsal ünitelerin yeniden gün ışığına çıkmasını sağlamıştır. Böylelikle liberalizmin özgürlüğün gerçekleşmesine ilişkin algısı değişim göstermiş, bireysel özerkliğin kişinin içinde bulunduğu toplumsallık kültürü zemininde yapacağı seçimlerden sağlanacağı anlayışı ortaya çıkmıştır. Kymlicka tezini meydana getiren bu anlayışı aşağıdaki cümlelerle özetler:

“Liberalizm bireysel özerklik değerine –yani, bireyleri özgür kılmanın ve hayatlarını nasıl sürdüreceklerine ilişkin bilgilendirmenin önemli olduğu değerine- dayanır; ama bu tür bir özerklik toplumsallık kültürümüzün çeşitli seçenekleri önümüze koyması sayesinde mümkündür. Özgürlük her şeyden önce toplumsallık kültürümüz tarafından sağlanan hayat biçimlerini keşfetme ve yeniden gözden geçirme yetimizdir.”¹⁷¹

B. CHARLES TAYLOR: Çokkültürcülük bağlamında cemaatvari bir duruş

Çokkültürcülük tartışmalarında önemli bir konumda bulunan diğer bir Kanadalı Charles Taylor felsefe, psikoloji ve politika konularında eserler üreten bir düşünürdür. Bununla beraber, Taylor çokkültürcülük hakkında yazan düşünürler tarafından referansta bulunulmadan geçilmeyen sayılı yazarlardandır. Taylor'un

---

¹⁷¹ Age, s. 302.

literatürde bu kadar vurgulanan bir düşünür olmasının nedeni ise onun Multiculturalism-Examining the Politics of Recognition (Çokkültürcülük: Tanınma Politikası) adlı çığır açan eseri üretmesinden kaynaklanmaktadır. Yurttaşı Kymlicka gibi çokkültürcülük alanında etkin bir ses olan Taylor ülkesindeki çoğulcu yapı bağlamında süregelen tartışmalardan etkilenmiştir. Oldukça büyük bir yüzölçümünü kapsayan Kanada'nın birçok farklı kimliksel üniteyi barındırması toplumsal bir aradalık açısından çeşitli ihtilaflara yol açmakta, farklı düşünürlerin farklı çözüm önerilerini ortaya koymasını sağlamaktadır. Taylor'u literatürde özgün kılan yanı bahsedilen bu farklı çözüm önerilerinden birini temsil etmesinden kaynaklanmaktadır.

Charles Taylor çokkültürcülük literatüründe liberal anlayışla cemaatçi yaklaşım arasında bir tutum sergilemektedir. Yazar bir toplum içerisindeki, farklı toplumsal ünitelerin bireysel kimliğin gerçekleştirilmesindeki öneminden hareketle cemaat birey ilişkisinde, Kymlicka gibi liberal düşünürlerden farklı olarak, çoğunlukla birey ve bireylerden oluşan üst yapısal ünite cemaat ilişkisinde ortalama/makul bir tavır almakta, "farklı yaşam pratikleri içinde oluşan kültürel farklılıkların siyasal düzeyde tanınması ve eşit ölçüde saygıdeğer kabul edilmesi gerektiğini savunmaktadır."¹⁷²

Taylor çokkültürlü yurttaşlığın temel önermelerinden olan, Gutmann'ın ifadesiyle, insanların yaşamda yaptıkları seçimleri anlamlı kılacak ve yönlendirecek güvenli bir bağlama gereksinim duymasına dayanan sosyopolitik ortamı sağlanması yolunda dizgesinde belirli dönüm noktalarında durmaktadır. Bahsedilen dönüşümlerin başında moderniteye geçişle paralel olarak ilerleyen hiyerarşik kategorizasyonlara dayanan kimliksel algının çözülüşü gelmektedir. Günümüzün kendini anlamlandırma biçimlerine dahi yoğun etkilerde bulunan dönemeçlerden birini oluşturan bu süreç taşıdığı problem ve yol açtığı kendilik ideali bağlamında modern insanın kimliğe dair duruşunu biçimlendirmiştir. Bu bağlamda geçmişin sıradüzensel kimlik algısı yerini eşitlik temelinde biçimlenen bir yurttaşlık anlayışına

---

¹⁷² Levent Köker, *Çokkültürcülük: Tanınma Politikası*, Üçüncü Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, Giriş kısmı, s. 12-13.

bırakmış kişisel bir sahicilik ideali ortaya çıkmıştır. Amy Gutmann'ın ifadesiyle Taylor:

“Ulusalçılık, feminizm ve çokkültürcülük üzerinde kızıyan siyasal tartışmalardan geri çekilerek birçok insanın özgül kimliklerinin kamu kurumlarınca tanınması taleplerinde neyin gündeme getirildiği hakkında, tarihsel bilgiye dayanan felsefi bir bakış açısı sunmaktadır. Eski çağlardaki bir rejimde (Lady’ler, Lord’lar olarak) onurlandırılmaya bel bağlayabilirken, çoğunluk da kamu tarafından tanınmaya gerçek olarak özenemezken, sayıca az olanlar için tanınma talebinde bulunmak gereksiz, sayıca çok olanlar içinse yararsızdı. Ancak süreyen toplumsal düzenlerin (hiyerarşilerin) çökmesinden sonra kamu tarafından tanınma talebi, tüm bireylerin saygınlığı fikriyle birlikte yaygınlaştı. Herkes eşittir – Mr., Miss, Mr s. ya da M s. – ve hepimiz eşit sayılmayı bekleriz”¹⁷³ şeklindeki önermesiyle modern kimliğin ortaya çıkışındaki dönüşümü vurgulamaktadır.

Taylor’un bahsetmiş olduğu kimliksel dönüşümü hazırlayan modern öncesine ait anlayışın çözülmesi, eşitlik anlayışının yanında bireysel bir sahicilik idealinin de ortaya çıkmasına yol açmıştır. Yazarın ifade ettiği üzere, “sahicilik (authenticity) idealinin nasıl geliştiğini tanımlamanın bir yolu kişinin doğru ve yanlışın ne olduğunu anlamlandırmasının tanrısal ödül ve cezadan, içten gelen bir sese, duyguya kaymasından”¹⁷⁴ ortaya çıktığı şeklindedir. Kişinin doğruyu ve yanlış ayırt etmede referans noktasının tanrısal ödül ve cezadan kendi içine kayması özbenliğe yönelimden kaynaklanmış, böylelikle bireysel his ve duygular önem kazanmıştır. Kişi, artık içindeki ahlaki sesten faydalanmakta, eylemlerini çıkış noktası ve sonuçlarını söz konusu kendilik makamından ölçmektedir.

Modernliğin gelişimiyle paralel olarak ilerleyen statü temelli kimliğin ortaya çıkışının zeminini oluşturduğu doğru ve yanlış anlamlandırmaya çalıştığı bu dönüşüm de Jean Jeac Rousseau, Herdel gibi düşünürlerin etkisiyle gerçekleşmiştir. Bu bağlamda “Rousseau’nun ahlak sorununu doğanın içimizde duyduğumuz sesini izleme sorunu olarak sunması, Herdel’in ise kendine sadık olma idealini sadece birey

¹⁷³ Amy Gutmann, age, s. 28.

¹⁷⁴ Charles Taylor, age, s. 49.

için değil halk –volk- için de geçerli olduğunu savunması”¹⁷⁵ kimlik ve tanınma arasındaki ilişkiyi meydana getirmiştir. Sahicilik idealinin kimlik ve tanınma arasındaki ilişkiyi imlemesi dil aracılığıyla gerçekleşmektedir. Kimliğin, monolojik olarak değil dialojik olarak, başkalarıyla olan ilişkilerden oluşması dil kavramının önemini ortaya çıkarmakta, araçsal konumunu vurgulamaktadır. Taylor’un ifadesiyle, “kendimizi açıklayabilecek, bu nedenle de kimliklerimizi tanımlayabilecek insanlar olma durumuna, ifadeyi olanaklı kılan zengin insan dillerini edinerek ulaşıyoruz.”¹⁷⁶ Dilleri öğrenmek ise yalnız başına gerçekleşen bir durum olmamakta başkalarıyla olan etkileşimler bağlamında gerçekleşmektedir. Bu da, yazarın ifadesiyle, “insan zihninin doğuşunun monolojik bir şey, herkesin kendi başına elde ettiği bir şey değil dialojik bir şey olduğunu”¹⁷⁷ özetlemektedir.

Görüldüğü üzere, yazarın çalışmasında üzerinde durduğu belirli dönüşüm noktaları kimliğe dair bir tanımlamayı oluşturmakta, çokkültürcülüğü meşru kılan vurgulamalar taşımaktadır. Buna göre Taylor’un kimlik tanımı bireyin doğuştan elde ederek içselleştirdiği bir yapı değil, kişinin çevresindeki anlamsal alanı oluşturan diğerleriyle girdiği etkileşimden meydana gelmektedir. Bu bağlamda, yazar şunları söylemektedir:

*“...Kendi kimliğimi keşfetmem, bu kimliği yalıtılmışlık içinde tek başına oluşturduğum anlamına gelmiyor; tersine bu kimliği diyalog yoluyla, başkalarıyla kısmen açık, kısmen de içimden yaptığım konuşmalarla oluşturuyorum. İçsel olarak yaratılan, üretilen bir kimlik idealini geliştirilmesi, işte bu nedenle tanınmaya yeni bir önem katıyor. Kimliğim, can alıcı biçimde başkalarıyla giriştiğim dialojik ilişkilere dayanıyor.”*¹⁷⁸

Taylor modernite de kimlik ve tanınmanın önemini ortaya koyduktan sonra dizgesini günümüz demokratik toplumlarındaki eşit tanınma problemine çevirmektedir. “Tanınma söyleminin bizim için önem taşıyan öbür kişilerle sürekli diyalog ve savaşım içinde oluşan şeyler olarak anladığımız kişisel düzeyde ve

---

¹⁷⁵ Age, s. 50-52.

¹⁷⁶ Age, s. 53.

¹⁷⁷ Age.

¹⁷⁸ Age, s. 55.

kamusal düzeyde”¹⁷⁹ önem kazanması bireysel ve kolektif kimlik taleplerini ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda İkinci Dünya Savaşı’nın ardındaki süreçte, 1960lı yıllarda ABD’de ırk ayrımcılığına karşı ortaya çıkan Yurttaşlık Hakları Hareketinin, başlangıç noktasını oluşturduğu bir çok batılı demokratik ülkede tanınma yönünde talepler kamusal gündeme girmiştir. Eşit tanınmama yüzünden baskın kimliksel kodlamanın dışında kalan topluluksal üniteler hak arama mücadelesine giderek temsilcisi oldukları kültürün sürdürülmesine ilişkin hareketler sergilemektedir.

Taylor’un günümüz çoğulcu toplumlarında eşit tanınmama problemini ortaya koyarken başvurduğu adres Quebec’tir. Kanada’nın Fransızca konuşan Frankofon kültüre sahip insanların yaşadığı Quebec’in eşit tanınma ve kültürünü koruma yönündeki gayreti yazarın dizgesindeki temel önermenin ipuçlarını göstermesi bağlamında önem taşımaktadır. Buna göre, modernliğe geçişle hiyerarşilerin çöküşü, Rousseau ve Herdel gibi düşünürlerin etkisiyle sahicilik idealinin temel oluşturduğu eşit tanınma yönündeki kimliksel dönüşüm gibi süreçlerin meydana getirdiği farklılıkların varoluşunu koruma/sürdürme fikri yazarın düşüncesinde etkin olmuştur. Yazar çokkültürlü bir yapı arz eden ancak baskın sosyo-politik yapının İngilizce konuşan Anglofon kültürel atmosferden oluştuğu Kanada’nın, Frankofon bölgesi Quebec’in kendi içindeki kültürünü koruma yönündeki politikaları bağlamında kimi zaman bireysel özerkliği kısıtlayan bir yapı teşkil etmesini dışlamamakla, liberal düşünceden farklı olarak cemaatçi bir duruş sergilemektedir. Bu bağlamda, Quebec’teki bazı yasaların – Fransızca konuşanlar ve göçmenlerin çocuklarını İngilizce eğitim veren okullara göndermemesi elliden fazla kişi çalıştıran şirketlerde kullanılacak dilin Fransızca olması, ticari sözleşmelerin Fransızcadan başka bir dille hazırlanamaması- bireysel tercihin kısıtlanmasının reddedilmeyişi Taylor’un ABD’de görüldüğü şekilde bir yurttaşlık anlayışını besleyen liberalizm biçiminden ayrılığını işaretlemektedir. Yazarın ifadesiyle:

“Bireysel hakların her zaman önde gelmesi, ayırım gözetmeme koşuluyla birlikte toplu haklara göre öncelikli olması gerektiği görüşünü benimseyenler, İngiliz- Amerikan dünyasında giderek yaygınlık kazanan bir perspektiften bakarak konuşuyorlar. Bu görüşün kaynağı elbette Amerika’dadır; bu görüş Amerikan

---

¹⁷⁹ Age, s. 57.

toplumunda bulunan en iyi düşünürler ve yasa adamları, bu arada John Rawls, Ronald Dworkin, Bruce Ackerman v.b. tarafından ayrıntılandırılmış ve savunulmuştur.¹⁸⁰

Taylor, “Dworkin gibi düşünürlerin savunduğu, liberal toplumun yaşamın amaçları konusunda kendine özgü hiçbir tözel görüş benimsememiş bir yapı olduğu”¹⁸¹ fikrinden uzak bir duruş sergilemektedir. Ona göre çokkültürcülük politikalarına zemin oluşturması gereken düşünsel atmosfer ne sadece ABD-İngiliz dünyası bağlamında algılanagelen değeryansız işlemsel cumhuriyet ne de iyi yaşam konusunda ortak bir kanıya ve bu bağlamda bireysel sınırlamalara sahip bir toplum yapısıdır: Bu ikisinin uzlaştırılmış bir boyutudur.

Özetle, çokkültürcülük tartışmalarında etkin bir ses olan Kanadalı düşünür Charles Taylor dizgesinde farklılıkların biraradalığına dair ABD’de görüldüğü şekliyle değeryansız, bireyi temel alan bir anlayış yerine, cemaati ve onun sürdürmek istediği kültürel varlığı da dışlamayan bireysellik ve cemaatçiliğin uzlaştırılmış bir çokkültürcülük versiyonunu savunmaktadır.

C. BHIKHU PAREKH: Özgün Bir Teori Girişimi

Çokkültürcülük alanında eserler üreten yazarların bir diğeri Hint asıllı düşünür Bhikhu Parekh’tir. Birçok Avrupa üniversitesinde görev yapan ve Birleşik Krallıkta toplumsal görevler üstlenen Parekh, çokkültürcülük literatürüne özgün adı *Rethinking Multiculturalism Cultural Diversity and Political Theory* olan eseriyle katkıda bulunmaktadır. Oldukça geniş kapsamlı bir çalışmaya imza atan Parekh çokkültürcülük bağlamında özgün bir duruş sergilemekte, süregelen teorilerden farklı bir tez öne sürmektedir. Yazarın dizgesini özgün kılan husus ise onun bugüne kadar çokkültürcülük bağlamında üretilen, çoğunlukla liberal ya da cemaatçi tavır sergileyen batı merkezli düşünsel eserlerden farklı bir konumda bulunmasıdır. Parekh, iyi yaşamın doğasına dair çeşitli evrenselci eskatolojilerin sınırlamaları

---

¹⁸⁰ Age, s. 76.

¹⁸¹ Age, s. 75-76.

paralelinde bir bakış açısından ziyade diyalog içerisinde oluşturulmuş bir anlam evreninin gerekliliğini savunmaktadır.

Yazar, öne sürdüğü tezi oluşturma bağlamında ilk olarak tekçi anlayış biçimlerini betimlemektedir. Ahlaki monizm olarak adlandırdığı bölümde Yunan monizmi, Hıristiyan monizmi ve Klasik liberalizmde monizmi incelemektedir. İnsan ve dünyayı anlayıp, iyi yaşam sürmenin tek doğru ve akılcı yoluna sahip olduğu şeklinde düşünsel bir altyapı barındıran monizm biçimleri insan doğasının değişmez olduğunu, kültürün ve toplumun insan doğasının temellerini etkileyemediğini ve insan doğasının hangi yaşam tarzının en iyisi olduğunu gösterebileceğini düşünmüştür.

“Doğacı filozoflar olarak adlandırılan John Stuart Mill, Hegel, Hobbes, Locke ve Bentham gibi düşünürlerin de savunduğu”¹⁸² bu görüşe göre insan doğası bireysel ve toplumsal yaşamın ana belirleyicisidir. Yaşamda meydana gelen hareketler/olaylar insan doğası tarafından biçimlendirilmektedir. Bununla beraber, yazar, monist ve doğacı düşüncenin karşısında bazı sofistler, Vico, Montesquieu, Herder, Alman romantikleri ve diğer yazarların temsilciliğini yaptığı düşünce biçimlerinin bulunduğunu belirtir. Anti-doğacı şeklinde kavranabilecek özellikleri barındıran bu düşünce biçimleri insanın kültürle beraber oluştuğunu, kültürden kültüre değişiklik gösterdiğini ve yalnızca türden kaynaklanan ve ahlaki ya da siyasi öneme sahip hiçbir bilgi vermeyen çok az sayıda ortak özellikleri olduğunu ileri sürmektedir.¹⁸³ Ancak, yazarın belirttiği üzere, anti-doğacılar kültürün insan ve toplum için önemini kavramakla birlikte onun doğasını yanlış anlamışlardır. Kültürü organik bir yapı olarak kavramışlar, onun iç farklılıklarıyla, gerilimlerini ve neden değiştiğini anlayamamışlardır.¹⁸⁴ Bu bağlamda, dizgelerini eksik bir kültür anlayışına dayandırmışlardır.

Yazar düşünce dünyasına büyük etkilerde bulunmuş monist-doğacı ve anti doğacı yaklaşımların yaşamı anlamada farklı temellerden hareket etmekle beraber her iki düşünüş biçiminin eksikliklerle dolu olduğunu dolayısıyla çokkültürlü

¹⁸² Bhikhu Parekh, *Çokkültürcülüğü Yeniden Düşünmek: Kültürel Ayrılık ve Politik Teori*, s. 13.

¹⁸³ Parekh, age.

¹⁸⁴ Age, s. 14.

kuramlar geliştirilmesine yardımcı olamayacağı sonucuna varmaktadır. Bu bağlamda kendi sözleriyle teorisinde dayandığı temele dair önemli ipuçları vermektedir:

“... Biri inkar edilemez ortak insanlık gerçeğine vurgu yapar, ancak aynı derecede açık olan insan doğasının kültürel anlamda uzlaşıp yeniden yapılandırıldığını ve tek başına her kültürde geçerli bir yaşam görüşüne doğüstü bir temel oluşturamayacağı gerçeğini göz ardı etmektedir. Diğeri ise bunun tam tersi olan hatayı yapmaktadır. Hiçbiri, bu iki kavram arasındaki ilişkiyi kavrayıp insanların aynı anda hem doğaya hem kültüre bağlı, hem benzer hem de farklı olduğunu ve farklı biçimlerden birbirine benzediğini kabul edememektedir.”¹⁸⁵

Parekh, tarihsel, kuramsal ve pratik olarak üç bölüme ayırdığı eserinde doğacılık ve kültürcülük gibi akımların tarihsel arkaplanını betimleyip, her iki akımın da çokkültürcü bir kuram için yetersizliklerini gösterdikten sonra yeni bir anlayış ortaya koyma çabasına girişmektedir. Bu bağlamda, insanın doğasından kaynaklanan temel özelliklerini dışlamayan aynı zamanda kültürel nitelikleri de hesaba katan bir kuram ortaya koymaktadır. Bu kısımda eserinin teorik altyapısını oluşturan yazar “insan doğasının, insanoğlunu bir tür olarak niteleyen her şeyi kapsamadığını, insan doğasının, türün özyaratım sürecinin bir parçası olmasıyla değil, ancak aynı türe aidiyet dolayısıyla doğal olduğunu belirtmektedir.”¹⁸⁶ Yazar doğacılık hakkında süregelen anlayışı eleştirmeye tüm insanlıkta ortak olan özelliklerin de ortak bir doğanın değil, ortak toplumsallaşma süreçlerinin sonucu olduğunu ifade ederek devam eder ve aslında insan doğasının kaba ve kanıtlanabilir bir gerçek değil, desteklemek için hiçbir güvenilir yola sahip olmadığımız bir çıkarım ya da kuram olduğunu iddia eder.¹⁸⁷

Bir insan kuramı ortaya koyarken Parekh’in, doğacılığın eleştirisi yanında, ele aldığı ikinci noktada kültürün sabit, değişmez bir yapı olarak insanoğlunun ana biçimlendiricisi olduğu şeklindeki anlayışı eleştirel süzgeçten geçirmek olmuştur. Bu bağlamda yazar tıpkı doğacılık eleştirisinde olduğu gibi kültürün stabil, evrensel olarak ortak niteliklere sahip bir yapı değil, farklı coğrafyalarda farklı duyular

¹⁸⁵ Age.

¹⁸⁶ Age, s. 147-153.

¹⁸⁷ Age, s. 154.

ifadeler ve anlamları imleyen zamanla değişebilir bir sistem olduğunu belirtmektedir. Parekh kültürün evrensel olarak insana mahsus olmakla birlikte farklı toplum ve coğrafyalarda farklı nitelikler taşıdığını ifade etme açısından şunları söylemektedir:

“Her insan akıl yürütme yeteneğine sahip olmasına rağmen farklı kültürler bu yeteneğin farklı biçimlerini destekler. Yunanlıların *logosu*, Romalıların *ratio*'su, Hobbes'un *sonuçlar hesabı*, Bentham'ın *aritmetik akıl yürütmesi*, Hegel'in *diyalektiği* ve Hintlilerin *budhisiyle prajnası* çok farklı akıl yürütme biçimlerini temsil eder.¹⁸⁸ Buna ek olarak, Parekh mevcut kültürcü anlayıştan farklı olarak kültürün birbirinin aynı ve değişmeyen temeller üzerine oturtulmuş üstyapılar veya insan özünün göstergeleri değil, tüm insanlarda ortak olan özelliklere farklı anlamlar ve yönelimler veren kendilerine özgü yenilerini ekleyen ve farklı türde insanların oluşmasına neden olan eşsiz insan eserleri olduğunu ifade eder.

Yazar, doğacılık ve kültürcülük anlayışlarını eleştirip, bu iki konu hakkında görüşlerini ortaya koyduktan sonra bir insan kuramı oluşturma bağlamında tezini iddia etmektedir. Buna göre, insanoğlunu kavramsallaştırmada en etkin gözükten yol minimum evrenselcilik anlayışıdır. İnsan doğasına ilişkin minimalist bir görüşe sahip olan, insanların hem kültürle iç içe olduğunu hem de evrensel olarak ortak özelliklere sahip olduğunu kabul eden minimum evrenselcilik, yazara göre, ahlaki ve kültürel çoğulculuğa en tutarlı tepkiyi verecekmiş gibi gözükmektedir.¹⁸⁹

İnsanoğlunu kavramsallaştırmada minimum evrenselcilik anlayışını araçsallaştırarak çoğulcu bir evrensellik algısını savunan yazar, dizgesinin ilerleyen bölümlerinde kültürün anlaşılması, çağdaş devletin revize edilmesi, çokkültürlü toplumun siyasal yapısı ve çokkültürlü toplumda eşitlik gibi konulara değindikten sonra kültürlerarası değerlendirme mantığını ele almaktadır. Yazarın akıcı ve detaylı bir şekilde ele aldığı konuda toplumlararası ihtilafli kültürel adetler incelenmektedir. Kadın sünneti, ölen kocanın ardından eşin kendini yakması ve çokeşlilik gibi kültürel uygulamalar birçok toplumda kamusal tartışmaları da beraberinde getirmektedir. Bu uygulamaların büyük toplum içindeki azınlık kültürleri tarafından pratiğe dökülmek

---

¹⁸⁸ Age, s. 156.

¹⁸⁹ Age, s. 163.

istenmesi, insan haklarıyla olan ilişkisi ve diğer olası sonuçları toplumlar ve onların temsil ettiği kültürler bağlamında çeşitli problemlere yol açmaktadır. Parekh bu açmazların aşılmasında bir diyalog ortamının gerekli olduğunu vurgulayarak farklı kültürlerin birbirini incelemesi gerektiğini ve tartışmanın önemini koyar. Eserinde evrenselcilik bağlamında ele alınacak ihtilafların toplumsal biraradallığın zeminini daha barışçıl hale getirebileceğini işaretler ve bu değerlendirme sürecinde evrensel değerlerin kültürden kültüre değişen farklı yorumları açısından ele alınmasının önemini bildirir. Kültürlerarası değerlendirme mantığının bağlamsal doğası farklı ahlak ve kültür anlayışlarının daha uzlaşabilir bir zemine oturmasını sağlamakta, dolayısıyla, çokkültürlü toplumların farklılık arz eden dokularının varoluşlarını muhafaza edip, evrensel değerler bağlamında aşırılık arz eden uygulamalarından uzaklaşmasına yol açmaktadır.

Parekh çokkültürlü bir toplum için gerekli olan farklılıkların birbirini değerlendirmesi amacıyla oluşturduğu iletişim kanalının betimlenmesinden sonra dizgesinin özgünlüğünü ortaya koyan sonuç kısmına gelmektedir. Yazar, bu kısımda çokkültürlülüğü aslında “planlı, programlı bir içeriğe sahip politik bir öğreti olarak ya da insan ve dünya hakkında felsefi bir kuram olarak değil, insan yaşamına bir bakış açısı olarak görmenin en iyisi olacağını”¹⁹⁰ bildirir ve çokkültürlü bakış açısının birbirini tamamlayan üç görüşün –yani insanların kültürle iç içe olduğu, kültürel çeşitlilik ve kültürler arası diyalogun kaçınılmaz ve arzu edilir olduğu ve kültürlerin iç çoğulculuğa sahip olduğu görüşlerinin- yaratıcı etkileşiminden meydana geldiğini ifade eder.¹⁹¹

Bu bağlamda ahlaki ve kültürel farklılıkların çoğulluğu ve aynı zamanda birbirini besleyen doğasından hareketle hiçbir politik öğretinin veya ideolojinin insan yaşamındaki tüm gerçeği ifade edemeyeceği sonucuna varır.¹⁹² Kendi ifadesiyle : “ister liberalizm olsun, ister muhafazakarlık, sosyalizm ya da milliyetçilik tüm ideolojiler belirli bir iyi yaşam görüşünü temsil eder, zorunlu olarak dar ve taraflıdır.”¹⁹³

---

¹⁹⁰ Age, s. 427.

¹⁹¹ Age, s. 430.

¹⁹² Age.

¹⁹³ Age, s. 430-431.

Yazar bu görüşlerden hareketle bugüne kadar ortaya konulmuş çokkültürlü yurttaşlık külliyatına ekseriyetle zemin oluşturan felsefi akım liberalizmin de, belirli bir kültürel bağlama dayanması belirli bir iyi yaşam görüşünü temsil etmesi dolayısıyla eksiklikler taşıdığını belirtmektedir. Liberalizmin diğer ideolojiler gibi toplumsal gerçekliğin tamamını ifade edememesi çokkültürcülüğe hem farklılıkların biraradalığını sağlama hem de bu farklılıkların temsil ettiği iyi anlayışlarının/ahlakiliklerin uzlaşmasına yol açması açısından yeni anlamlar yüklemektedir. Bu bağlamda çokkültürcü bir bakış açısı liberalizmi de aşan bir üst konumda bulunmaktadır. İyi bir toplumsal yaşam için oldukça önemli bir araçtır. Yazarın sözleriyle:

“Çokkültürlü bir bakış açısından, iyi toplum belirli bir politik öğretiyi ya da iyi yaşam görüşüne bağlanarak, bunun koyduğu sınırlar içinde ne kadar çeşitliliği hoş göreceğini sormaz, çünkü hem böyle bir öğretiyi veya görüş içindeki topluluklardan bazıları için kabul edilemez olabilir hem de gelecekteki gelişimine ipotek koyar. İyi toplum bunun yerine kültürel çeşitliliğin gerçek ve arzu edilir bir şey olduğunu kabul eder ve politik yaşamını buna göre düzenler. Diyalog sayesinde oluşturulmuştur ve en başta gelen kaygısı diyalogun sürmesini sağlamak, etkili bir şekilde devam edebileceği bir ortam yaratmak, baskın düşünce biçimlerinin sınırlarını genişletmek ve toplu olarak ilkeler, kurumlar ve politikalar yaratmaktır.”¹⁹⁴

Görüldüğü üzere, Parekh, çokkültürlü bir bakış açısının iyi bir toplumsal yaşam açısından değişik ideolojik yaklaşımlardan farklı olarak sağladığı diyalog ortamıyla toplumsal biraradalığa dair önemli bir araç olduğunu belirterek mevcut çokkültürcülük yaklaşımlarının dayandığı düşünsel altyapının sınırlayıcı doğasından ayrılmaktadır.

---

¹⁹⁴ Age, s. 432.

D. ABD, KANADA VE FRANSA'DA ÇOKKÜLTÜRLÜ YURTTAŞLIK UYGULAMALARI

Sahip olduğu sosyo-politik tarihsellikle günümüzün en geniş anlamda –ulusal azınlıklardan etnik gruplara, dinsel cemaatlerden ideolojik, cinsel ve ahlaki tercihlere- çoğulcu olarak ifade edilebilecek toplumlarını barındıran gelişmiş batılı ülkeleri çokkültürlülüğe ilişkin birçok problemle karşılaşmaktadır. Uzun yıllar boyunca devam eden ırk ayrımcılığının günümüz etkileri, ulusal azınlıkların özyönetim talepleri, göçmenlerin pozitif ayrımcılık, dinsel cemaatlerin mülkiyet, çocuk yetiştirilmesi, kılık-kıyafet gibi konulardaki istemleri, eşcinsellerin evlilik, çocuk edinme gibi hususlardaki talepleri günümüz ileri batı toplumlarının kamusal gündemini meşgul etmektedir. Bu bağlamda her ülke içerdiği ihtilafların tarihi açısından farklı çokkültürlü yurttaşlık politikaları uygulamakta, azınlık haklarını düzenlemektedir.

ABD, çokkültürlü yurttaşlık tartışmalarının önemli bir merkezi olma konumuna sahip olan, kapsadığı yüzölçümü, nüfusunun büyük kısmının göçmenlerden oluşması ve köle ekonomisine dayanan bir tarihselliği ifade etmesi bağlamında farklı kültürler, renkler, dinler ve milletler barındıran çoğulcu bir topluma sahip bulunmaktadır. Ülke, Avrupalı devletlerin kolonyal politikaları dahilinde göç etmiş batılı insanlarca kurulan ve yönetsel merkezi/baskın kimlik kodlamasında yoğun anglo-saxon izler taşıyan bir yapı taşımaktadır. ABD'nin kıta üzerindeki genişleme süreci ve özellikle güney bölgelerinde hakim olan köle ekonomisi yerli halkların ve siyah derili insanların birliğe dahil olmasını sağlayarak ülkenin farklı renk ve halklardan oluşan bir yapıya dönüşmesine yol açmıştır. Buna paralel olarak ülkenin maddi umutlar vadeden yeni bir dünya olarak algılanması farklı coğrafyalardan gelen insan sayısını arttırarak göçmen yurdu olmasını pekiştirmiş, çokkültürlü yapısını daha da çoğulculaştırmıştır. Böylelikle ABD geçmişin çok dilli, çok dinli imparatorlukları gibi kozmopolit bir hal almıştır.

Bununla beraber, ABD'nin bahsi geçen kozmopolit hali farklılıkların her birine temel insan hakları bağlamında eşit muameleyi getirmemiştir. Köle olarak getirilen siyah derili insanlar uzun yıllar boyunca ırk ayrımcılığına maruz kalarak

aşağılanmış ve sosyo-ekonomik bakımdan geri kalmıştır. Toprakları işgale uğrayan Kızılderili kabileler ve yerli halklar, benzer biçimde, sosyo-ekonomik açıdan mağduriyetler yaşamıştır. Ayrıca, birçok göçmen grubu ABD'nin "melting pot" (eritme potası) denilen kimlik politikaları bağlamında kurucu halkın baskın nitelikleri yönünde bir dönüşüme tabi tutulmuştur.

ABD'nin süregelen kimlik politikaları 1960'lı yıllar ve ardındaki süreçte siyahların ırk ayrımcılığına karşı başlattığı vatandaş hakları hareketi ve Charles Taylor'ın da işaret ettiği üzere yeryüzünün birçok noktasında gözlemlenen kimliğe bakış açısındaki dönüşüm paralelinde cereyan eden etnik canlanmanın (ethnic revival) etkisiyle asimilasyoncu karakterinde uzaklaşma eğilimine girmiştir. Bu bağlamda eşit tanınma fikri güç kazanmış ve azınlıkların tarihsel geri kalmışlıklarını önleme yönünde çabalar ortaya çıkmıştır. Toprakları işgale uğramış Hawaii yerlileri, Alaska Eskimolar, Kızılderili kabileler gibi yerli hakların "yasal olarak tanınan toprak, dil ve belirli devlet organlarında daimi temsilcilikler bulundurma gibi geçmiş tarihte elde edilen özyönetim hakları"¹⁹⁵ ve Amish gibi belirli dinsel cemaatlerin zorunlu eğitim konusunda sahip oldukları özgürlüklere ilaveten dezavantajlı gruplar lehine pozitif ayrımcılık biçimleri gündeme gelmiştir. Bahsedilen pozitif ayrımcılık dahilinde dezavantajlı gruplar –çoğunlukla siyahlar, Asyalılar, Hispanik ve kadınlar- eğitim,¹⁹⁶ ekonomik hayata katılım gibi konularda otoriteler tarafından desteklenmektedir. Ayrıca çıkar temelli dezavantajlı gruplar da –çiftçiler- siyasal alanda temsil gücünü artırma yönünde seçim bölgelerinin yeniden çizilmesi gibi desteklere sahip olmaktadır.

Kanada, dünyanın yüzölçümü bakımında ikinci büyük ülkesi olması ve tıpkı ABD örneğinde olduğu gibi çoğunluğunu Avrupalıların oluşturduğu göçmenler tarafından kurulma şeklinde bir tarihselliği arz etmesi dolayısıyla birçok farklı kabile, etnisite ve inanç grubunu barındıran çokkültürlü bir yapıyı imlemektedir. Ülke,

---

¹⁹⁵ Will Kymlicka, age, s. 40.

¹⁹⁶ Sabbagh'ın belirttiği üzere Amerikan üniversitelerindeki pozitif ayrımcılık devletin aldığı kararlar sonrasında ortaya çıkmamıştır. Siyah ve Hispanik öğrencilerin üniversiteye girişini kolaylaştırmak amacıyla üniversite yönetimlerinin kendilerini bu politikaları uygulama kararı almışlardır. Bu sayede bugün en prestijli üniversitelere mensup olanların %6 ile %7'sini (ABD'de nüfusun %12'sini oluşturan) siyahlar oluşturmaktadır. Eğer başvurular sadece okul başarısı temelinde olsaydı bu oran akademik elitler açısından sosyo politik anlamda kabul edilemez bir oran olan %2 ile %3'e düşecekti. Doythceva, age, s. 112.

Michael Walzer'in belirttiği gibi, Aboriginal halklar ve Fransızlar olmak üzere çok sayıda azınlık ulusları olan bir göçmen toplumdur.¹⁹⁷ Bu bağlamda başta Quebec ve bazı yerli kabilelerden gelen talepler dahilinde çokkültürlü yurttaşlığa ilişkin siyasalar uygulanmaktadır.

Quebec ülkenin doğusunda çoğunluğunu Fransız göçmenlerin oluşturduğu bir bölgedir. Eyaletin frankafon bir kültüre sahip olması Quebecli'lerin muhafaza etme yönünde yoğunca vurguladığı bir durumu işaretlemektedir. Quebecililer için en önemli şey Fransız dili ile yaşamak artık kendilerinin başlıca ayırıcı işareti haline gelmiş olan bu dili var etmektedir.¹⁹⁸ "Ulusal bir azınlık hüviyetine sahip" Kanada'nın Quebec eyaletinde Mart 1982'de kabul edilen ve tüm vatandaşların aynı haklara sahip olduklarını, onların kültür ve dil çoğunculuğuna saygı gösterilmesi gerektiğini vurgulayan "Haklar ve Özgürlükler Temel Yasası"na dayanarak yürürlüğe konan son derece kapsamlı pozitif ayrımcılığa karşılık gelen uygulamalar vardır.¹⁹⁹

Buna göre Quebec'te yaşayanlar Fransızca konuşanlar ya da göçmenler çocuklarını İngilizce eğitim veren kurumlara göndermemekte, elliden fazla kişi çalıştıran şirketlerde kullanılacak dilin Fransızca olması zorunluluğu bulunmakta ve ticari sözleşmeler Fransızca'dan başka başka bir dille hazırlanamamaktadır. Quebec'e kültürel konularda tanınan haklara ek olarak eyalette Kanada'dan ayrılma; bağımsızlık yönünde yapılan referandumlar ayrı bir önem taşımaktadır. Kanada'nın ulaştığı demokratik olgunluğu gösterme açısından dikkate değer bir durumu ifade eden bu referandumların ilkinde -1980- "bölge halkının %59,5'i tercihlerini federal birlikte kalmaktan yana kullanmıştır." Doksanlı yılların sonunda yapılan ikinci referandum da ise, aynı şekilde Quebecililer birlikte kalmaktan yana olmuşlar ancak bu oran %50,39 gibi kritik bir seviyede olmuştur.

Ülkedeki çokkültürcü politikaları işaretleyen diğer bir durum Aborginal hakların sahip olduğu haklardır. Özyönetim hakları şeklinde kavranabilecek bu haklarda kabileler rezervlere sahip bulunmaktadır. Kymlicka'nın ifadesiyle, bu

¹⁹⁷ Michael Walzer, *Hoşgörü Üzerine*, Birinci basım, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 60.

¹⁹⁸ Walzer, age.

¹⁹⁹ Özhan, s. 94.

sistemde belli başlı güçler federal hükümetten alınarak her bir rezervi yöneten kabile/zümre/klan konseylerine devredilmiştir.²⁰⁰ “Kızılderili kabileler/klanlar sağlık, eğitim, aile hukuku, iç güvenlik, ceza hukuku ve kaynak kullanımları alanlarında giderek artan kontrol sağlamakta hem federal hem de eyalet yetkilerinden kopardıkları belli güçler toplamıyla üçüncü bir yönetim odağı haline gelmektedir.”²⁰¹ Böylelikle otonom yapı denebilecek bir durumu imleyen haklar yelpazesine sahip bulunmaktadır.

Son olarak, Kanada’daki çokkültürcü politikaları işaretleyen bir diğer husus dinsel cemaatlerdir. Ülkedeki çeşitli cemaatler spesifik kültürel süreçlerini yaşatmakta ve bu bağlamda üyeleri/mensupları üzerinde çeşitli haklara sahip olmaktadır. ABD’de yüzlerce yıllık bir Hıristiyan mezhebi olan Amishlerde gözleendiği gibi Kanada eskiye dayanan birçok Hıristiyan mezhebi çeşitli muafiyetlere sahiptir. Mennonitler, Doukhobourlar ve Hutteritler çocuklarını yasal yaş olan 16 yaşından önce okuldan çekebilme ve normal okul müfredatını uygulamama gibi haklara sahip bulunmaktadır.²⁰²

Çokkültürcülük uygulamaları bağlamında Fransa örneği ise kendine has –sui generis- bir nitelikte taşımaktadır. Fransa’da çokkültürcülük ne geniş bir kitleye hitap etmekte ne de hoş karşılanmaktadır. Kültürel farklılığın kurumsal olarak tanınmasının Fransız toplumunun tarihi değerlerine ters düştüğü düşünülmektedir. Çokkültürcülük çoğu kez cumhuriyet geleneğine yabancı, cemaatçi ve ayrılıkçı bir vizyona sahip anglo-saxon icade olarak görülmektedir.²⁰³ Bu bağlamda kültürel özerklik anlamında görece kısıtlı bir ortam bulunmakta, azınlıkların cumhuriyetçi değerler yönünde uyum sağlanmasını beklenmektedir.

Fransa örneğinin çokkültürlülük açısından görece kısıtlı bir durum sergilemesinin altında ülkenin sahip olduğu sosyo-politik tarihsellik yatmaktadır. Ülke 1789 Fransız İhtilali’nin ortaya çıkardığı fikirlerin tarihsel taşıyıcısı gibi bir konumda bulunmakta, yurttaşlık anlayışı da bu fikirlerin Fransız politik kültürünün

---

²⁰⁰ Kymlicka, age, s. 65.

²⁰¹ Age.

²⁰² Age, s. 81.

²⁰³ Milena Duythcheva, age, s. 12.

derinlerine sızmışlığından yoğunca etkilenmektedir. Bu bağlamda Fransız cumhuriyetçi anlayışına göre iyi yurttaş cumhuriyet ideallerini benimseyen kişidir. Dolayısıyla baskın politik kodlama paralelinde oluşan kimlik anlayışının dışındaki kültürel bağlılıklar eşit saygınlıkta bulunmamakta, çokkültürcülük açısından olumsuz bir durum oluşturmaktadır. Buna ek olarak, ülkenin merkezîyetçi bir devlet geleneğine sahip oluşu çokkültürcü siyasalar açısından sınırlı bir yapıyı imleyen bir diğer unsuru işaretlemektedir.

Fransa'da gözlenen kimlik politikaları kültürel konular bağlamında diğer çokkültürcü ülkelere nazaran geri kalmış olmasına rağmen sosyo ekonomik alanlarda çeşitli uygulamalara sahip bulunmaktadır. "Bölgesel pozitif ayrımcılık adıyla bilinen ZEP (öncelikli eğitim bölgesi) ve ZUS (Hassas Kentsel Bölgeler) gibi programlar"²⁰⁴, bu bağlamda, ortaya konmakta, azınlıklar desteklenmektedir.

Özetle, Fransa, tüm diğer Avrupa ülkelerinden çok daha fazla göçmen almasına rağmen temsilcisi olduğu devrimci tarihsellik bağlamında gelişen fikirlerle oluşan cumhuriyetçi yurttaşlık anlayışı dolayısıyla ülkesindeki azınlıklara kültürel konulardan ziyade sosyo ekonomik alanlarda haklar tanıyan bir siyasalar demetini barındırmaktadır.

---

²⁰⁴ Doythcheva, age, s. 77.

5. TÜRKİYE'DEKİ MİKRO DİNSEL FORMLAR VE KİMLİKSEL PROBLEMLERİ

İmparatorluk bakiyesi bir mirasa sahip olan Türkiye Cumhuriyeti çok dilli ve çok dinli bir toplumsal yapıya sahip bulunmaktadır. Kürtler, Araplar, Çerkezler, Lazlar, vd. gibi etnik gruplar, Ortodoksluk, Musevilik, Alevilik ve Müslümanlık gibi dinsel inanışlar ülkenin toplumsal kültürünü oluşturmaktadır. Sahip olduğu farklılıklarla Türkiye toplumu adeta bir mozaği andırmakta, çokkültürlü bir yapıyı vurgulamaktadır. Bununla beraber, söz konusu farklılıklar temsilcisi olduğu kimlikleri ifade etmekte ve kültürel süreçlerini gerçekleştirmede çeşitli problemler yaşamakta, verili bir özgürlük durumuyla baş başa kalmaktadır. Anadilde kamusal ifade ve eğitim olanakları kısıtlanmış, Lozan Antlaşması'yla azınlık olarak tanımlanmış dinsel grupların din adamı yetiştirme, kendi mülklerinde tasarrufta bulunabilme gibi bazı hakları sınırlandırılmış ve devlet aygıtının kimliksel kodlamasında bulunmayan dinsel inanış ve birimler tanınmamış ve yasaklanmıştır. Hatta bazı dinsel üniteler milli varlığı tehdit eden bölücü unsurlar olarak görülmüştür. Devlet aygıtınca üretilen kimliksel kodlamanın dışında kalan kültürel ünitelerin mensubu kişiler, böylelikle, kamusal alanda kendiliğini işaretleyen değerlerin taşıyıcılığını yapmaktan mahrum kalmıştır.

Farklılıkların temsili ve kendini gerçekleştirme bağlamında var olan bu problemler, her ne kadar bazı yumuşama dönemleri yaşanmış/yaşıyor olsa da, cumhuriyetin kuruluşundan günümüze dek süregelmiştir. İçerisinde bulunulan zamanda farklı kimliklerin varoluşunu sürdürme bağlamında çeşitli engeller mevcudiyetini sürdürmekte, bazı kimlikler görünmezliğe itilmektedir. Özellikle dinsel cemaatler bağlamında tezahür eden bu durum sonucu farklı mikro kültürel ünitelerin üyesi bireyler dinsel bağlılık kanallarını gizlemekte, kültürel pratiklerini özgürce gerçekleştirememektedir. Böylelikle kamusal olarak yanlış tanınma/tanınmama gibi durumlarla baş başa kalmaktadır. Günümüzde hiç de azımsanmayacak bir oranda ülke üzerinde mevcut bulunan baskın kimlik kodlamasının dışındaki tasavvufi tarikat üyeleri, gayrimüslim cemaatlerin mensupları ve Aleviler üzerinde toplumsal önyargılar bulunmaktadır.

Farklı dinsel kimliklere yönelik toplumun büyük kesiminde hakim olan bu sınırlı anlayışın ardında modernleşme sürecinde yönetici seçkinlerce inşa edilmeye çalışılan kimliksel kodlama yatıyor gözükmektedir. Batılılaşma ve modernleşme olarak anılan bu süreç; cumhuriyet iktidarınca din ve etnisite bağlamında radikal bir karaktere bürünerek kimliğe dair belirli niteliklerin toplumsal kabulünü zorunlu kılmıştır. Böylelikle kapsayıcı olmayan bir vatandaşlık anlayışı gelişmiş, bu anlayışı taşımayan kültürel ünitelerin mensupları da doğal olarak baskın kimliksel kodlamanın dışında kalmıştır.

Çokkültürlü yurttaşlık bağlamında mikro kültürel dinsel cemaatlerin kimlik problemlerini ortaya koymada “büyük ölçüde 1930’lardan sonra, ulusal bir Türk kültürü ve kimliği yaratma çabaları sonucu olarak Türk siyasal/toplumsal hayatının söz dağarcığına dahil olan laikliğin” gelişimin tasviri bu bağlamda önem taşımaktadır.²⁰⁵

A. TÜRKİYE’DE LAİKLİĞİN KİMLİKSEL BİR ARAÇ OLARAK GELİŞİMİ

Türkiye’de devlet iktidarınca desteklenen baskın kimlik kodlamasının oluşumunda laikliğin kimliksel bir araç olarak gelişimini betimlemeden önce söz konusu kavram ve ilgili olduğu bir diğer nosyon olan sekülerizm’den bahsetmek önem taşımaktadır.

Etimolojik olarak Latince’de ruhban sınıftan olmayan –clericus- yığınları vurgulamak amacıyla kullanılan bir tarihselliğe sahip olan laik –laicus- deyimini Aydınlanma Çağı ve sonrasında devletin din alanında taraf tutmaması/yansızlığı anlamını içeren bir ilke haline gelmiştir. “Laiklik özellikle 19. Yüzyıl Fransız anayasal pratiğinden ortaya çıkan ve devletin herhangi bir mezhep ve sınıfa dayanmamasını savunan bir kavram olmuştur.”²⁰⁶ Siyasal bir örgütlenme ilkesine dönüşen laiklik dinsel otoritenin toplumsal hayatı örgütleme ilkesine karşı çıkararak, dinsel görüş ve kurumları, siyasal otoritenin meşruiyet kaynağı ve toplumsal hayatı

²⁰⁵ Kemal Karpat, age, s. 239.

²⁰⁶ Şerif Mardin, *Türkiye’de Din ve Siyaset: Makaleler 3*, Onüçüncü. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 35.

düzenleyen kuralların referansı olmaktan çıkarmıştır. Dinsel düşüncenin politik meşruiyet zemininin dışına çıkışını imleyen laiklik, Toktamış Ateş'in ifadesiyle, yönetme yetkisini din dışı bir kaynaktan almaları ve yönetim ilkelerini belirlerken kutsal referanslara başvurmak yerine, insan aklına ve günün gereksinimlerine bakmaları gerekmektedir.²⁰⁷ Laiklik, aynı zamanda, Tekin'in belirttiği üzere, dünyevi ve ruhani alanın birbirlerinden tam anlamıyla ayrılmalarını, bu iki alanın hiçbir şekilde birbirleriyle egemenlik mücadelesine girmemelerini ifade etmektedir. Mümtaz'er Türköne ise laikliği, sekülerizm kavramıyla birlikte düşünüldüğünde felsefi, sosyolojik ve siyasi-hukuki olarak üç alanda ele alınabileceğinden bahsetmektedir. Felsefi anlamda laiklik metafizik ve teolojik inanış ve varsayımları rasyonel bilgiden ayırarak bilginin referansının tanrısal olmaktan çıkartılıp, tamamen beşeri-rasyonel bir temele oturtulması ve beşeri sorunları çözmekte ikincisinin üstün görülmesiyle ilgilidir. Laikliğin sosyolojik bakımdan tanımlanışı ise sekülerizm terimiyle yakından alakalı olup, dinin toplumsal hayattaki etkisinin en aza indirilmesini toplumun büyük ölçüde dünyevileşmesini ifade etmektedir. Üçüncü olarak siyasi ve hukuki anlamda laiklik, egemenliğin kaynağının tanrısallığını yitirmesini siyasal iktidarın meşruluğunun dünyevi bir temele dayanmasını ve devletin pozitif hukukun dini kurallar yerine akli esaslara göre düzenlenmesini ifade eder.²⁰⁸

Özetle, laiklik, tarihsel kökenlerini Batı düşünce ve uygarlığının gelişim sürecinden alan siyasal toplumun örgütlenmesine yol gösterici bir ilkedir.²⁰⁹ Toplumsal biraradalık bağlamında siyasa üretim sürecinde dinsel referansların etkisinin görünürlüğünü sınırlayan bir yapı teşkil etmektedir. Laikliğin doğasının betimlenmesi bağlamında onun ilintili olduğu kavramsal çiftten bahsetmek önem taşımaktadır. Laiklikle bağları olan ancak laikliğin kendisi olmayan bu kavramlar laisisizm ve sekülerizmdir. Tarihsel karşılığını sırasıyla Fransa ve İngiltere'de bulan laisisizm ve sekülerizm din ve toplumsal hayat ilişkisini vurgulayan ve bu bağlamda devlet yönetimine dair bir ilke olan laiklikten ayrılan yaklaşımlardır. Toplumsal yaşamın dünyevileşmesi ana fikri altında iki farklı yönelimi ifade eden bu

²⁰⁷ Toktamış Ateş, "Laiklik ve Aydınlanma", 75. *Yılda Düşünceler, Tartışmalar*, İstanbul Tarih Vakfı Yayınları, 1999, s. 177.

²⁰⁸ Mümtazer Türköne, *Siyaset*, İkinci Basım, Lotus Yayınevi, Ankara, 2005, s. 534-536.

²⁰⁹ Mümtazer Türköne, *age*, s. 540.

yaklaşımlardan ilki olan laisizm, dinin toplumsal hayattan ayrılmasını çeşitli müdahaleler yoluyla gerçekleştirilmesini savunurken, sekülerizm toplumsal hayatın dünyevileşmesini zamana yayma amacı gütmektedir. Laisizm Fransız İhtilali ve ardındaki süreçte dinin toplumdan sert uygulamalarla dışlanması şeklinde bir tarihselliği imlerken, sekülerizm Anglosakson ülkelerde görüldüğü üzere, maddi gelişim paralelinde işleyen tedrici bir süreç sonunda dinin toplumdan soyutlanacağı biçiminde bir tarihselliği barındırmaktadır. Bu bağlamda her ne kadar birbiriyle etimolojik/semantik bağıntılar taşıyor olsa da günümüzde oldukça karıştırılan laiklik kavramı laisizm ve sekülerizmden farklı anlamlar taşımaktadır.

Moderniteye has bir olgu olan laikliğin Türkiye'deki tarihsel gelişimi Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı karşısındaki toprak kayıplarını önlemek ve maddi geriliğini gidermek amacıyla giriştiği alafranga reformizasyon süreciyle yakından ilintilidir. İmparatorluğun çöküşünün durdurulması için III. Selim İktidarıyla başlayan Batı temelli reform çabaları ülke bürokrasisinin/yönetici elitlerin zihinsel bir dönüşüm geçirmesini sağlamıştır. Bu süreç, çoğunlukla, modern batı bilim ve tekniğine dayanarak oluşturulan okulların öğretim faaliyetleriyle gerçekleşmiştir. Batılı tarzda müfredatla eğitim yapan kurumlardaki öğrenciler vahiyssel bilginin yerine akli bilgiyi koyan, varlığı belirli düzenlilikler arz eden teorilerle algılayan, insan aklına yoğun güven duyan bir kavrayışa sahip modern düşünceyle yoğrularak sekülerleşmiştir. Dünyevileşme, Şerif Mardin'in de belirttiği üzere, Tıbbiye (1827), Harbiye'nin (1834-1846) kurulmasıyla yüksek öğretim kurumlarında başlamıştır.²¹⁰ Modern bilimleri ülkeyi çöküşten kurtarmak amacıyla öğrencilerine benimseten eğitim sistemi geleceğin yönetici seçkinlerini oluşturacak gençlerin yalnızca uzmanlık alanı olan branşı değil, aynı zamanda Batı kültürü ve felsefesini de benimsemesine yol açmıştır. Böylelikle, aydınlanmacı ve rasyonalist düşünce Osmanlı aydınlarında da, gecikmeli de olsa, gözükmeğe başlamıştır.²¹¹ Şinasi (1826-1871) İsviçreli hukukçu Wattel'in seküler/rasyonel temellere dayalı tabi hukuk üzerine yazmış olduğu kitabı, bölümler halinde Tasvir-i Efkar Gazetesi'nde

---

²¹⁰ Şerif Mardin , age, s. 44.

²¹¹ Onur Tekin, age, s. 39.

yayınlanmış,²¹² Ali Suavi (1839-1878) halifeliği reddederken, dinin devlet yönetiminden uzaklaştırılmasını ve ibadet dilinin Türkçeleştirilmesini savunmuş, Tevfik Fikret (1867-1915) insanlık dini şeklinde bir düşünceyi benimsemiş, Abdullah Cevdet ve arkadaşları din ve devlet ayrılığının, sistemli bir batılılaşmanın kararlı savunucuları olmuştur.²¹³

Osmanlı devlet adamı ve aydınının, bahsedilen, seküler, zihinsel dönüşümü ülkenin laikleşme sürecine girmesine yol açmıştır. Bu sürecin gelişiminde 1839 Tanzimat ve 1856 Islahat fermanları da önemli yapı taşları olmuştur. Bu belgelerin şeriata dayalı hukuk yerine dünyevi temelli kodeks olması, tebaalıktan vatandaşlığa – vatandaş-i Osmani- geçişi öngörmesi, vatandaşlar arasında dinsel statü farklarını kaldırması devletin dini karakterini zayıflatmış, her ne kadar ilerleyen yıllarda Sultan II. Abdülhamid iktidarında İslamcı bir retoriğe dönülecek olsa da, sekülerleşme yönünde atılan sosyo-politik ve felsefi adımları desteklemiştir.

Laikleşme süreci 19. Yüzyılın ortasından itibaren yalnızca devlet kurumları içinde görülmemiş, aynı zamanda imparatorluktaki farklı dinsel cemaatler içerisinde de tezahür ederek cemaat iç yönetimlerinin yapısını değiştirmiştir. Cemaatler içerisindeki seküler kesim gücünü arttırarak o zamana değin dini hiyerarşinin uhdesinde bulunan görevlerin çoğuna halk meclisleri aracılığıyla sahip olmuştur.²¹⁴ 25 Nisan 1861’de (13 Şevval 1377) Rum Patrikliği Nizamnamesi yayınlanarak Ortodoks milletin yönetimi ve patriklik makamına gelecek kişinin seçiminde patriklikteki dinsel hiyerarşinin –ruhani meclis- yanında avamdan oluşan muhtelit ve karma meclislere de söz hakkı verilmiştir. Aynı şekilde, Ermenilerin yönetiminde de cemaat içersindeki seküler kesim tarafından gelen baskılar sonucu Patrik tarafından 1847’de hem ayan hem de zanaatkarlardan oluşan laik bir meclis kurulmuş, 18 Mart 1863 (26 Ramazan 1379) tarihinde de padişah tarafından bir nizamname yayınlanarak patriklik ve milletin yönetiminde, tıpkı Ortodoks patrikliğinde olduğu

²¹² Şerif Mardin, “Yeni Osmanlı Düşüncesi”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Cilt 1, Cumhuriyeti Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi*, Beşinci Basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

²¹³ Onur Tekin, age, s. 39.

²¹⁴ Şerif Mardin, age, s. 44.

gibi, cismani ve umumi meclise söz hakkı verilmiştir.²¹⁵ Özellikle gayrimüslim cemaatlerde gözüken bu durumun oluşturulmasında laikleşme yönünde adımlar atan devlet yanında söz konusu cemaat mensuplarının birçoğunun imparatorluğun Batılı ülkelerle komşu Avrupa topraklarında yaşaması sebebiyle çeşitli sosyal iletişim kanalları sayesinde modernist fikirlerle tanışması etkili olmuştur. Türkiye'nin batılılaşma süreci Jön Türk iktidarı döneminde Tanzimat döneminde görülen laik uygulamalardan farklılık arz eden bir karaktere bürünmüştür. Bu tarihsel kesitte yönetici elit tarafından laik uygulamalar daha bilinçli bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Jön Türk iktidarının, Tanzimat ricalinin ülkenin öncelikle toprak bütünlüğünü koruma amacıyla gerçekleştirdiği seküler reformlardan farklı olarak, laikleşme yönündeki siyasaları, bu siyasaların toplumsal örgütlenmenin temeli olması gerektiği şeklinde bilimsel-ütopyacı bir görüşü olan inançtan kaynaklanmıştır.²¹⁶ Aynı şekilde, bilimsel ütopyacı inanca ek olarak söz konusu zamanda özellikle çokuluslu devletlerdeki azınlıkları bağımsızlık yönünde kasıp kavuran bir doktrin olan milliyetçiliğin etkileri de dinden farklı olarak yeni bir bağlılık kanalı yaratma noktasında laik uygulamaları destekleyen bir unsur olmuştur.

Jön Türklerin laikleşme hamlelerinin ikinci boyutu da bu dönemdeki uygulamaların gün geçtikçe artan bir oranda pozitivist niteliğe bürünmüş olmasıdır. Bilimsel ütopyacı inanışın temel oluşturduğu bu yönelim inşa edilmek istenen toplumsal yapının karakteri bağlamında önemli bir ipucu sunmaktadır. "Ziya Gökalp'in -hiçbir zaman tamamlanmamış bir teklif olarak ortaya çıkmamış olan- Türk milletinin gizli fakat yaşayan kültürünü ortaya çıkarmak, o temel üzerinde bir Türk devleti kurmak ve İslam'ı vicdani bir mesele, şahsi bir inanca dönüştürmek tasarımını işaretlediği bu dönüşüm amacı ileriki yıllarda uygulanacak olan siyasaların düşünsel altyapısını özetlemektedir.

İnşa edilmek istenen toplumda dinin milli bir karakter taşıması gerektiği algısı da laikleşme girişimlerinin bir diğer boyutunu oluşturmaktadır. Buna göre, din, yeni rejimin ilerleme -Batılılaşma- amacına uygun hale getirilmek istenmekte, millilik algısının dışındaki farklı bağlılık kanallarından uzaklaşmaya

²¹⁵Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, Birinci Basım, Risale Yayınları, İstanbul, 1990, s. 114-118.

²¹⁶Şerif Mardin, age, s. 59.

çalışılmaktaydı. Dolayısıyla oluşturulmak istenen Türk milletinin önünde ümmetçiliğe dayanan bir kimlik algısının kalkması ve maddi gelişimin engellenmemesi açısından din olabildiğince millileşmeli, Türkçeleşmeliydi. Bu bağlamda Gökâlîp'in şu mısraları anlamlıdır:

“Bir ÷lke ki camiinde Türkçe ezan okunur
Köylü anlar manasını namazdaki duanın
Bir ÷lke ki mektebinde Türkçe Kur'an okunur
Küçük büyük herkes bilir buyruğunu Hüda'nın
Ey Türk oğlu işte senin orasıdır vatanın.”²¹⁷

Laikleşme yönünde süregelen çabalar cumhuriyet rejimin kurulmasının ardından otoriter bir karakter kazanmıştır. Mustafa Kemal'in önderliğindeki yeni rejim meşruiyetinin güvence altında olacağı²¹⁸ bir toplumsal yapı oluşturma projesinde din'i, Gökâlîp'in ideoloğunu yaptığı tasarım paralelinde, çeşitli dışsal tezahürlerinden uzaklaşması ve dolayısıyla kişinin vicdanına ait olması gereken bir olgu olarak görmüştür. Her ne kadar Milli Mücadele esnasında yoğun bir dini retoriğe sahip olunmuşsa da cumhuriyetin konsolidasyonunun ardından bu söylem terk edilmiş, laisist politikalar uygulamaya koyulmuştur. Bu doğrultuda 1924'te hilafet kaldırılmış, tevhid-i tedrisatla eğitim tümüyle devlet iktidarının denetimine girmiş, medreseler kapatılmış, din işleri ve vakıfların yönetimi başbakanlığa bağlanmış, şer-i mahkemeler lağvedilmiş, 1925'te tarikatlar yasaklanmış, 1926'da İsviçre medeni hukuku kabul edilmiş, 1928'de İslam'ı hala devlet dini olarak zikreden madde iptal edilmiş ve Latin harfleri kabul edilmiştir.²¹⁹ Böylelikle, laikleşme hamleleri yalnızca devletin karakterine dair hukuki-siyasal boyutta kalmamış, aynı zamanda yüzyıllardır varlığını sürdüren kurumları ortadan kaldıracak kadar toplumsal alana da yansımıştır. Erken dönem cumhuriyet rejiminin laisist eğilimlerinin betimleme açısından Lewis'in şu pasajı anlamlıdır:

²¹⁷ Ziya Gökâlîp, *Yeni Hayat*, 1918: Aktaran: Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Arkadaş Yayınları, Ankara 2009, 3. Baskı, s. 560.

²¹⁸ Levent Köker, *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, Onuncu Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 161-166.

²¹⁹ Age, s. 64.

“1930’lar esnasında Türkiye’deki laikleşme baskısı (sekülerleşme) gerçekten son derece şiddetliydi. Rejim İslam karşıtı bir politikayı asla açıkça benimsememiş olsa da, teşkilatlı bir İslam gücünü sona erdirmeye ve Türk halkının kalbindeki ve zihnindeki gücünü kırma konusundaki arzusu son derece açıktı. Dinsel eğitimin yasaklanması, camilerin laik amaçlara döndürülmesi, hukuki ve toplumsal reformlardan çıkan dersleri pekiştiriyordu. Hızla büyüyen yeni başkente hiçbir yeni cami yapılmadı. En çarpıcı ve sembolik olanı da İstanbul’daki muhteşem Ayasofya Bazilikası’nın kaderiydi. Bizans İmparatorluğu’na karşı kazandığı zafer anında, Fatih Sultan Mehmet Ayasofya’yı camiye çevirmiş, cumhuriyet rejimi ise onu müze yapmıştı.”²²⁰

Türkiye’nin laisizasyon sürecinde dikkat çeken bir nokta laiklik ilkesinin, çoğunlukla, Avrupa’daki tarihsel gelişiminde farklı olarak, farklı inançlar arasındaki gerilimi engellemek dolayısıyla toplumsal barışı tesis etmek amacıyla inanışlar karşısında devletin yansız olmasını değil, oluşturulmak istenen yeni toplumu biçimlendirmek için bir araç olarak görülmesidir. Laikleşme girişimlerinin ideolojik bir hal alarak toplumsal dönüşüm sağlama amacı gütmemesinin ardında yatan anlam Kemalist rejimin politik meşruluk ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Buna göre, cumhuriyet iktidarı, meşruiyetini, geçmişin Osmanlı’ya karşılık gelen toplumsal düzeninden değil, otoritesini daha rahatça kurduğu yeni bir sosyal nizamdan sağlayabileceği anlayışını taşımaktaydı. Yeni rejim, iktidarını sağlama alacak yeni bir sosyal düzen inşa etmek amacındaydı. Dolayısıyla, laiklik ilkesi olmaksızın meşruiyetini bina edeceği zeminden yolsun olacaktı. Çünkü toplumun dinsel öğelerle tanımlanması halinde, bahsedilen tarihsel kesitte toplumun kimlik algısına paralel olarak, halifelik kurumu alternatif bir iktidar odağı olarak tehdidini devam ettirecekti. Böylelikle, yeni rejim, mevcudiyetinin sarsılacağı bir konuma düşecek, istikrarını kaybedecekti. Söz konusu algı paralelinde cumhuriyet rejimi laikleşme hamlelerini batılı ülkelerde görüldüğü üzere, devletin din’den ayrılması şeklinde gerçekleştirilmeyip, aksine, onun üstünde bir iktidar odağı olarak yeni bir toplumsal kimlik inşa etme aracı biçiminde uygulamıştır. Bu bağlamda, uygulanan siyasalar ideolojik bir boyut içeren otoriter bir yapı teşkil etmiştir.²²¹

²²⁰ Lewis, age, s. 561.

²²¹ Levent Köker, age, s. 162-164.

Türkiye Cumhuriyeti'nin laikleşme hamlelerinde Kemalist rejimin otoriter, dönüşümcü eğilimlere sahip olması (Lozan Antlaşması'nda tanınan gayrimüslim cemaatler haricinde) çeşitli dinsel cemaatlere üyelik bağlamında farklı kimliklerin temsilini illegalize etmiştir. Yüzlerce yıllık bir geçmişe sahip olan tarikatlar ve onların kültürel tezahürleri oluşturulmak istenen toplumsal kimlik paralelinde dışlanmıştır. Manevi ilerlemede bir rehber olduğuna inanılan müridlik kurumu yerine kişilerin pozitif bilimlere inanmasının doğru olduğu kodlanmıştır. Modern bilimlerin geçmişin irrasyonel anlayışlarının yerine geçmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bu bağlamda, Mustafa Kemal'in Ağustos 1925'te Kastamonu ve İnebolu ziyaretlerinde bahsettikleri yeni rejimin tarikatlara ve onların içerdiği değerlere bakışını gösterme açısından anlamlıdır:

“...Yaptığımız ve yapmakta olduğumuz inkılapların gayesi Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamen asri ve bütün mana ve eşkaliyle medeni toplum haline getirmektir. İnkılabımızın asıl hedefi budur. Bu hakikati kabul edemeyen zihniyetleri tarumar etmek zaruridir. Şimdiye kadar milletin dimağını paslandıran, uyuşturan bu zihniyette bulunanlar olmuştur. Her halde zihniyetlerde mevcut hurafeler tamamen atılacaktır. Onlar çıkarılmadıkça dimağa hakikat ışığını getirmek imkansızdır... Ölülerden yardım ummak medeni bir toplum için ayıptır... Mevcut tarikatların gayesi kendilerine tabi olan kimselerin dünyevi ve manevi olan hayatta saadete eriştirmekten başka ne olabilir? Bugün ilmin, fennin her bakımdan medeniyetin ışık saçan varlığında filan ya da falan şeyhin irşadiyle maddi ve manevi mutluluk arayacak kadar iptidai insanların Türkiye'nin medeni toplumunda mevcut olduğunu asla kabul etmiyorum. Efendiler ve ey millet! İyi biliniz ki Türkiye Cumhuriyeti şeyhler, dervişler, müritler, mensuplar memleketi olamaz. En doğru en hakiki tarikat, medeniyet tarikatıdır. Medeniyetin emir ve talep ettiğini yapmak insan olmak için kafidir. Tarikat reisleri bu dediğim hakikati bütün açıklığıyla idrak edecek ve kendiliklerinden derhal tekkelerini kapatacak, müritlerinin artık rüşde erdiklerini elbette kabul edeceklerdir...”²²²

---

²²² Lewis, age, s. 360-363.

Ülkenin laikleşme ve medenileşmesi yönünde atılan adımların bir kısmı da kılık kıyafet konusunu ilgilendirmektedir. Buna göre, yeni rejim, dini kıyafetlerin dini mekanlar dışında giyilmesini yasaklamış, erkeklerin sayıca azımsanmayacak bir kısmınca kullanılan fesi gayri medeni bularak, yerine şapka giyilmesini zorunlu kılmıştır. Bu bağlamda, Mustafa Kemal'in yine aynı gezi esnasında dile getirdikleri dikkate değerdir:

“ Efendiler, Türkiye Cumhuriyeti’ni tesis eden Türk halkı medenidir. Tarihte medenidir, hakikatte medenidir. Fakat ben sizin özkardeşiniz, arkadaşınız, babanız gibi medeniyim diye Türkiye Cumhuriyeti halkı, fikriyle, zihniyetiyle medeni olduğunu ispat ve izhar etme mecburiyetindedir. Medeniyim diyen Türkiye Cumhuriyeti halkı aile hayatıyla, yaşayış tarzıyla medeni olduğunu göstermek mecburiyetindedir. Velhasıl medeniyim diyen Türkiye’nin hakikaten medeni olan halkı... dış görünüşüyle dahi medeni ve olgun insanlar olduğunu fiilen göstermeye mecburdur. Bu son sözlerimi açıkça izah etmeliyim ki bütün memleket ve dünya ne demek istediğimi kolayca anlasın. Bu izahatımı size soru şeklide yöneltmek istiyorum. Bizim kıyafetimiz milli midir? (Hayır sesleri) Bizim kıyafetimiz medeni ve beynelmilel midir? (Hayır, hayır sesleri)

Size katılıyorum. Tabirimi mazur görünüz. Altı kaval üstü şişhane diye ifade olunabilecek bir kıyafet ne millidir ne de beynelmileldir. Arkadaşlar, Turan kıyafetini araştırıp ihya eylemeye gerek yoktur. Medeni ve beynelmilel kıyafet bizim için çok cevherli, milletimize layık bir kıyafettir. Onu giyeceğiz. Ayakta iskarpin ve ya fotin, bacadta pantolon, yelek, gömlek, kravat, yakalık, ceket ve tabi bunları tamamlayan başta güneşlik siperi olan bir serpuş. Bunu açık söylemek isterim. Bu serpuşa şapka denir... ”²²³

Buna ilaveten, çeşitli dini simgeler barındıran kıyafetlerin ibadet yerleri dışında giyilmesi yasaklanmış, türbeler kapatılmış, fertlerin birbirine beyefendi-hanımfendi şeklinde hitap etmesine izin verilmemiştir. Gayrimüslim cemaatler kimi anlarda bir tehdit unsuru olarak görülmüş, Alevilik yıllarca gizlenmesi gereken bir kimlik olmuş, Yezidilik ve Bahailik günümüzde de devam ettiği üzere tanınmamıştır.

²²³ Lewis, age, s. 360-363.

Bununla birlikte erken cumhuriyet döneminde çeşitli kültürel formların kamusal dışlanması yalnız dinsel boyutla sınırlı kalmamıştır. Seküler bir kimliğin temsilciliğini yapan Türk Ocaklarının kapatılma vakasında görüldüğü üzere Kemalist rejim farklı otorite odaklarına müsamaha göstermemiştir.

Özetle, otoriter bir yapı arzeden laikleşme çabaları Kemalist rejimin selefi Jön Türk ideolojisinin, Mardin'in belirttiği üzere, bilimsel-ütopyacı toplumsal hedeflerinin temellendirdiği elitist tercihlerinin devamı doğrultusunda yeni bir kimlik kodlamasının radikal bir karaktere bürünen aracı olmuştur. Rejimin meşruiyetini dayandıracığı bir toplum inşa etme amacı, bu bağlamda, belirli bir kimlik algısını ahlakileştirirken farklı kimlikleri dışlamıştır.²²⁴ Böylelikle devlet aygıtınca üretilen kimliğe dair baskın söylemin dışındaki kültürel anlayışın mensupları kimliği imleyen özgünlüklerin kamusal temsilinden mahrum kalarak ikinci sınıflığa itilmiştir.

Erken dönem cumhuriyet rejimince temelleri atılan kimlik anlayışı 6-7 Eylül olayları, 1980 askeri darbesi ve 28 Şubat sürecinde gözlemlendiği üzere bazı konjonktürel değişimler gösterse de, günümüz Türkiye'sinin kamusalığında etkin olmaktadır. Farklı kültürlerin üyesi kişiler kimliğini oluşturan özgün değerlerin temsilciliğini yapmaktan yasal ve psikolojik engeller nedeniyle yoksun kalmaktadır. Ayrıca, kimliğe dair devlet iktidarınca üretilen/desteklenen söylemin kamusal kültüre sirayet etmiş olması farklı toplumsal gruplar arasında hiyerarşik kategorizasyonlara yol açarak sosyo-politik gerilimlere neden olmaktadır. Bu bağlamda baskın kimliksel söylemin dışında kalmış kültürel ünitelerin mensupları kendilerini eşit yurttaşlar olarak hissetmemektedir.

B. TÜRKİYE'DE MİKRO KÜLTÜREL DİNSEL CEMAATLERİN SORUNLARI

Modern demokratik Türkiye'nin ötekisi sayılan farklı dinsel kimlikler özgün varoluşlarını gerçekleştirme ve kendilerini ifade etme yönünde çeşitli problemlerle karşılaşmaktadır. Kamusal iktidarın onayladığı kimliğin dışında kalan dinsel

---

²²⁴ Menderes Çınar, "Kemalist Cumhuriyetçilik İslamcı Kemalizm", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslamcılık*, İkinci Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 157.

formların mensupları kendilerine ait değerleri/simgeleri vurgulayamamakta, kimi anlarda ise kimliğini bir sır gibi saklamak zorunda kalmaktadır. Yasal-hukuki, sosyo-psikolojik başlıkları altında ifade edilebilecek bu engeller mikrokültürel dinsel kimliklerin toplumsal görünürlüğünün önündeki en büyük engelleri teşkil etmektedir.

Farklı dinsel kimliklerin görünürlüğünü kısıtlayan yasal-hukuki engeller, inşa edilen kimlik anlayışı paralelinde, amaçsal bir yönelim taşıyarak kimi kültürel formları illegalize etmekte, kimi inanç birimlerini tanınamakta, kimi inançlar arasında da tarafsız olmayıp eşitsizce davranma biçiminde siyasalar uygulayan devlet iktidarının kimlik politikalarında araçsal bir konum teşkil etmektedir. Bu bağlamda yüzlerce yıllık tarihi barındıran kurumlar yasaklanmış, anayasanın değişmez hükümleri arasında yer alan laiklik farklı inançlar arasında devletin tarafsızlığını sağlayan bir ilke yerine din üzerinde denetim kuran bir karakter taşımış (Diyanet İşleri Başkanlığı), gayrimüslim insanların hakları dış politikanın mütakabiliyet ilkesinin nesnesi olmuş bir durumdadır.²²⁵

Ülke üzerinde baskın kimliksel söylemin farklı dini kimliklerin görünürlüğünü kısıtlama yönünde varolan yasal/hukuki engellerden biri tarikatların fiziki yüzü olan tekke ve zaviyelerin kapatılmasına dair kanundur. “Hicri takvime göre ikinci asrın ortalarında ortaya çıkan ve insanın ruhi olarak kemale ermesini temin eden bir vasıta olduğu düşünülen tasavvuf anlayışından”²²⁶ türeyen ekoller olan tarikatların fiziki mekanları tekke ve zaviyeler yüzyıllar boyunca spesifik kültürel süreçleriyle toplumsal kültürü etkileyen kurumlar olmuştur. Kişinin İslami esaslar dahilinde nefsinden uzaklaşarak tanrıya yaklaşmasını öngören bir anlayışı haiz tarikatlar, Nakşibendilik, Mevlevilik, Kadirilik, Rufailik, Halvetilik gibi bir çok farklı ekolle Anadolu, Balkan, Orta Asya ve Afrika coğrafyasındaki insanların hayatını derinden etkileyerek oluşturduğu kültürel alanlarla toplumsal hayatı çoğulcılaştıran bir işleve sahip olmuştur. Bu bağlamda edebiyat, şiir, musiki, hat, ebru ve diğer dallarda sanatsal eserlerden, kişilerin konuşma biçimlerine mutfak kültürlerine değin etkilerde bulunmuşlardır. Tarikatların fiziki mekanları tekkeler

²²⁵ Gayrimüslim kişilerin haklarına dair Türkiye bürokrasisi ve siyasetinde önemli görevler üstlenmiş bir şahıs olan Onur Öymen’in vakıflar yasa tasarısı hakkında TBMM Genel Kurulunda söylemiş oldukları manidardır: Kendi ülkelerinde olmayan hakları sizden istiyorlar. Niçin? Çünkü İstanbul’daki azınlık onu istiyor da ondan... www.onuroymen.com/index.php?p=4

²²⁶ Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, Sekizinci Basım, İfav Yayınları, İstanbul, 2008, s. 34-35.

dini seremonilerin ve kültürel etkinliklerin icra edildiği bir çok farklı sanat eserini barındıran yerler olmuştur. Herhangi bir kategorik ayırım olmaksızın bir çok toplumsal gruptan insan entelektüel gelişimini bu mekanlarda gerçekleştirmiştir. Aynı zamanda bazı tekke ve zaviyelerde politik faaliyetlerde de bulunmuş siyasal hayata çeşitli biçimlerde müdahil olunmuştur. Bu durum erken dönem cumhuriyet rejimince, inşa edilmek istenen kimlik ve devlet otoritesinin tesisi amacı paralelinde hoş karşılanmamıştır. “Şeyh Sait İsyanı akabinde Şark İstiklal Mahkemesi tekke ve zaviyelerin fitne ve fesat yuvası haline geldiğini belirterek görev bölgesi dahilindeki tüm tekke ve zaviyeleri kapatma kararı almıştır. Cumhuriyet rejimi bu kararı tüm ülke sathına yaymıştır.” 30 Kasım 1925 tarihinde “Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklarla Birtakım Unvanların Men ve İlgasına Dair 677 sayılı kanun” çıkarılarak bahsedilen kurumlar ülke genelinde yasaklanmıştır. Buna ilaveten 1938’de kabul edilen Cemiyetler kanunuyla da herhangi bir mezhebe dayanan tarikat kurulması yasaklanmıştır. Ayrıca herhangi bir din kurumundan destek alan ya da dini akımlardan partilerin kurulması da yasaklanmıştır.²²⁷ Yüzlerce yıl boyunca Anadolu coğrafyasında etkili olan tarikatlerin görünür yüzü tekke ve zaviyelerin kapatılması neticesinde ülke genelinde yüzlerce tekke, içersindeki bir çok sanat eseriyle birlikte bakımsızlık harap olmuş veya yıkılmıştır. Günümüzde de özellikle İstanbul gibi payetahtlık yapmış şehirlerin tarihi semtlerinde görüldüğü üzere bir çok tekke içinde bulunduğu arazide harap olmuş ya da fiziksel mekan farklı kullanımlara tahsis edilmiş bir biçimde bulunmaktadır. Bununla beraber tekke ve zaviyelerin kapatılmasının etkileri asıl olarak insani boyutta cereyan etmiştir. Belirli tarikatlara mensup kişiler kimliklerini biçimlendiren kültürel pratiklerden kopmak zorunda kalmış, toplu halde yapılan bazı dinsel seremonileri gerçekleştirememiştir. Böylelikle kimliklerini sürdürmekten mahrum kalmış, özgün değerlerini gelecek kuşaklara, gizli de olsa, aktarmada zorluklar yaşamışlardır.

Tekke ve zaviyelerin kapatılmasının toplumsal hayatı etkileyen boyutları da olmuştur. Yüzyıllar boyunca farklı “ratio”ların üretildiği, toplumla dolaysızca buluşulan bu ünitelerin kapatılması anlamsal bir boşluğa neden olmuştur. Hayatı anlamlandırmaya dair tasavvufi bakış açıları toplumsallaşamamış, edebi ve musiki

---

²²⁷ Onur Tekin, age. s. 110.

gelenek sürdürülemez bir noktaya gelmiştir.²²⁸ Ayrıca gündelik hayata dair özgün davranış kalıpları halktan kopmuştur. Bununla beraber tarikatlar her ne kadar erken cumhuriyet rejimince temelleri atılan kimlik anlayışı ve laikleşme girişimleri paralelinde yasaklanmış olsa da oldukça sınırlı sayıda üyesiyle kültürlerini günümüze kadar getirebilmişlerdir. Mensuplarının kimliklerini saklamak zorunda kaldığı büyük bir gizlilik içinde gerçekleşen bu süreç günümüzde sufilerin kendilerini ifade etme imkanından yoksun kalması dinsel seremonilerini gerçekleştirmede zorluk yaşamaları şeklinde sirayet etmektedir. Bu bağlamda tarikat mensupları toplumsal bir tanınmamam/yanlış tanınma durumuyla karşılaşmakta kimliklerini gerçekleştirmeye yönelik yasal/hukuki engellere ek olarak sosyo-psikolojik problemler yaşamaktadır.

Ülke üzerinde hakim olan kimlik söyleminin dışında kalan farklı dinsel cemaat üyelerine yönelik yasal hukuki engellerin bir diğeri, Alevi ve gayrimüslimlerin kimliklerini özgürce yaşamalarını kısıtlayan, laikliğin yorumlanış biçimidir. Genel olarak ortaya çıktığı Avrupa ülkelerinde devletin farklı inançlar arasında tarafsız olması, herhangi bir dinsel anlayışa hukuki olarak dayanmaması ve vatandaşlarının din ve vicdan özgürlüğünü garanti altına alması şeklinde yasal hukuki bir anlam barındıran laiklik ilkesi cumhuriyet rejimince kimliksel bir dönüşüm ve devlet otoritesinin tüm alanlar üzerinde hakimiyet kurma aracı olarak kullanılmıştır. Dinsel inanışların kimliksel ifadeleri kişinin vicdanıyla sınırlandırılmaya çalışılmış, merkezileşen devlet aygıtının otoritesi aracı toplumsal yapıları tanımaksızın tüm toplum üzerinde tesis edilmeye çalışılmıştır. Devletin kimliksel dönüşüm ve din üzerinde denetim kurma çabası Diyanet İşleri Başkanlığı aracılığıyla gerçekleşmiştir. 3 Mart 1924'te Şeriye ve Evkaf Vekaleti'nin kaldırılıp, yerine 429 sayılı kanunla Başvekalet bütçesine dahil ve Başvekalete bağlı olarak kurulan Diyanet İşleri Başkanlığı belirli bir din anlayışının temsilciliğini –sünni İslam- yapmakta, din adamlarının özlük işlerinden camilerde okunan hutbeye kadar

---

²²⁸ Erken dönem cumhuriyet rejiminin geleneksel edebi ve musiki kültüre bakış açısını gösterme bağlamında, Kara'nın aktardığı üzere, Bursa valisinin Dahiliye Vekaleti'nin "eski şark musikisinin ortadan kaldırılması için evrensel (Batılı) müziğin kökleştirilmesini emreden yazısını tamim eden 30.01.1935 tarihli yazısındaki şu ifade dikkate değerdir: ... Vilayetlerde musiki cemiyetleri ve buna mumasil teşekküllerle musikiye aşına muallimlerden istifade edilmesi ve bunlara konserler verdirilmek suretiyle halkın musiki ihtiyacının karşılanarak evrensel musikinin kökleştirilmesi ve bu suretle yakın zamanda eski şark musikisinin ortadan kaldırılmasının teminini dilerim..." Aktaran: İsmail Kara, Cumhuriyet Türkiye'sinde Bir Mesele Olarak İslam, Dergah Yayınları, 3. Baskı, Mart 2009, İstanbul, s. 39.

dini konular üzerinde etkin olmaktadır. Bununla beraber, belirli bir dinselîi temsil eden Diyanet İşleri Başkanlığı'nın içlerinde inançsız, gayrimüslim ve farklı inanışlardan kişilerinde olduğu vatandaşların vergileriyle finanse edilmesi devletin laik karakteriyle çelişiyor gözükmeğdir. Farklı inanışlar karşısında eşit mesafede olması gereken devlet belirli bir dinsel anlayış üzerinden kurumsallaşarak diğeri inançlara mensup kişilerden uzaklaşmakta, aynı zamanda, kurumsallaştığı dinselîin üzerinde de denetim kurmaktadır. Bu bağlamda farklı inanışlar arasında eşitsiz bir ilişki doğmakta, denetmenliğini yaptığı dini anlayış da resmi bir karakter kazanarak bürokratikleşmektedir.

Devletin bahsi geçen laiklik anlayışının eşitlikçi olmayan karakteri nedeniyle ötekileşen dinsel kimlikler arasında Alevilik ve Ortodoksluk, Gregoryan Ermenilik, Yahudilik gibi gayrimüslim inanışlar bulunmaktadır. Toplumun çoğunluğuna nazaran az sayıda kişiden oluşması nedeniyle doğal olarak azınlık durumunda bulunan bu inanışların üyelerin devletin belirli bir dinselîik üzerinde kurumsallaşması sonucu kamusal tanınmadan mahrum kalarak ötekileşmiştir.

Tarihsel nedenlerden ötürü bazı dinlere özgü toplumsal farklılaşma ve uzmanlaşmayı yaşamamış, merkezi bir örgütlenme tarafından da birleştirilip yapılandırılmamış hem din, hem kültür hem de kendine ait kuralları olan bir topluluğai aidiyet anlamına gelen Alevilik,²²⁹ Osmanlı Safevi politik çekişmesi bağlamında ortaya çıkan konumlanışına paralel bir şekilde bahsi geçen laiklik yorumu ve kurumsal sonuçları nedeniyle kamusal olarak geri planda bulunmakta, bir tanınmama sorunuyla yüzleşmektedir. Kimliklerinin İslamiyet'ten farklılıklar içeren ya da İslam'dan tamamıyla ayrı bir yapı vurgulayan Aleviler farklılıklarının kamusal kabulünü talep etmektedir. Bu bağlamda okullardaki zorunlu din kültürü ve ahlak bilgisi derslerinin sınırlı içeriğinin değışmesinden, cemevlerinin ibadet yerleri olarak tanınmasına ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nda Aleviliğini de temsil edilmesini içeren bir skalada çeşitli isteklerde bulunmaktadır. Aleviler/Alevilik, her ne kadar cumhuriyet döneminde devletin laikleşmesiyle beraber görelî bir rahatlama yaşamış olsa da günümüzde kamusal gündemi meşgul eden problemler yaşamaktadır.

---

²²⁹ Elise Massicard, *Türkiye'den Avrupa'ya Alevi Hareketinin Siyasallaşması*, Birinci Basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 19.

Devletin Alevilerin kimliklerini gerçekleştirmeye yönelik bahsi geçen taleplerine verdiği cevap ise bir müzakere süreci biçiminde olmaktadır. Kendini dinsel/kültürel alanda farklı hisseden insanların eşit tanınma yönünde istekleri, laiklik ilkesiyle çelişir biçimde, bir pazarlığı çağrıştıran süreç içerisinde çözülmek istenmektedir. Devlet belirli bir inancın kurumsal temsilcisi imajını sergilemektedir. Bu durum farklı kimliklerde ve dolayısıyla Alevilerde bir uzaklaşma/yabancılaşma hissine neden olmaktadır.

Anadolu topraklarında yüzyıllardır yaşamını sürdüren Ortodoks Rum, Gregoryen Ermeni ve Yahudi cemaatlerinin mensupları kimliklerini gerçekleştirme yönündeki yasal-hukuki engeller nedeniyle çeşitli problemlerle karşılaşmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu boyunca, diğer modern öncesi politik yapılara kıyasla, idari ve dinsel anlamda geniş özgürlüklere sahip, kamusal görünürlük bağlamında ise kılık kıyafet gibi çeşitli kısıtlamalara maruz kalan gayrimüslim cemaatler, her ne kadar Lozan Antlaşmasıyla garanti altına alınmış çeşitli haklara sahip olmalarına rağmen, laiklik ilkesinin mevcut yorumu ve devletin merkezîyetçi yapısı bağlamında kültürlerini yaşatma açısından zorluklar yaşamaktadır. Osmanlı'nın çözülüş sürecinde göstermiş oldukları tavrın devlet katında yol açtığı güvensizlik nedeniyle bürokratik şüpheleri üzerine çeken bu cemaatler uzun yıllar boyunca kamusal hayatın dışında tutulmuştur. Devlet tarafından, biçimsel olarak Lozan Antlaşması'yla tanımlanan azınlık statüleri paralelinde, ana toplumun dışındaki birimler olarak muamele görmüşlerdir. Bu bağlamda kültürlerini sürdürmeye yönelik talepleri çoğunlukla görmezden gelinmiştir. Din adamlarının yetiştirilmesi, cemaat vakıflarının sahip olduğu taşınmazların tasarrufu²³⁰ konusunda çeşitli engeller yaşamaktadırlar. Ayrıca devlet kademelerinde cumhuriyet tarihi boyunca neredeyse hiç denilebilecek bir oranda temsil edilmesi cemaat mensuplarının eşit yurttaşlık açısından içerisinde bulunduğu durumu göstermesi bakımından anlamlıdır. Bu bağlamda, Baskın Oran'ın belirttiği üzere, gayrimüslim cemaat mensuplarına yapılan baskıların bazıları kronolojik olarak şu şekilde sıralanabilir:

---

²³⁰ Gayrimüslim cemaat vakıflarının taşınmazları 60. Hükümetin 2011 yılında aldığı bir kararla 1936 yılı beyannamelerine göre aynı veya nakdi olarak sahiplerine iade edilecektir.

“ - 1924'te çıkarılan Avukatlık Kanunu uyarınca (...) Rum avukatların %75'inin, Ermenilerin ise %73'ünün mesleğe devam edemeyeceğine karar verilmiştir.

- 1920 ve 1930'larda yarı resmi Türk Ocakları liderliğinde “Vatandaş, Türkçe Konuş!” kampanyaları düzenlenmiştir. Sokaklarda gayrimüslimlere müdahale edilmiştir.

- Şubat 1925'ten 1932'ye kadar süren idari bir yasakla, gayrimüslimlerin İstanbul İl sınırları dışına izinsiz çıkması engellenmiştir.

- Medeni Kanunu'nun yapılması üzerine İstanbul'un bütün gayrimüslimleri Lozan'ın 42/1. Maddesiyle kendilerine tanınmış “gelenek ve görenek” ayrıcalıklarından vazgeçmeye zorlanmışlardır.

- 1926'da yabancı şirketler personellerinin %75'inin Müslüman-Türk olması için idari baskıya maruz kalmış, 788 sayılı Memurin Kanunu'yla memur olmak için Türk olmak şartı getirilmiştir.

- 1927'de (...) İmroz ve Bozcaada'daki Rum okullarında Rumca tedrisat yasaklanmıştır.

- 1929'da çıkarılan 1447 sayılı Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları Kanunu'na göre borsa acentesi ve çalışanlarının Türk vatandaşı değil Türk olması gerekmektedir.

- 1934'te Trakya illerindeki Yahudiler tek parti CHP'nin il örgütlerinin desteğinde tehditlere ve tecavüzlere uğramışlar, evlerini ve işyerlerini terk ederek İstanbul'a sığınmışlardır.

- Mayıs 1941-Temmuz 1942 arasında İstanbul ve Trakya'daki gayrimüslim erkeklerin 18-45 yaş arasında olanları, askerliğini yapmış olanlar dahil, askere alınmıştır.

- 11 Kasım 1942'de çıkarılan Varlık Vergisi gayrimüslimlere en büyük darbeyi vurmuştur. (...) Fahiş ve eşitsiz vergileri ödeyemeyen tümü İstanbullu gayrimüslimlerden oluşan ilk kafile 1943'te Erzurum Aşkale'de taş kırmaya doğru yola çıkmıştır.

- Selanik'teki Atatürk Evi'nin bahçesine (...) atılan ses bombası (...) bütün gayrimüslim evlerinin, işyerlerinin, kiliselerinin hatta mezarlarınının 6-7 Eylül 1955'te tahrip edilmesi ve yağmalanmasıyla sonuçlanmıştır.

- Aralık 1962'de gizli bir kararname ile " Azınlık Tali Komisyonu" kurulmuştur. (...) Kasım 1964'de 3885 sayılı genelge çıkartılarak Rum okullarında sabah duası yasaklanmıştır. (...) 1971'de Fener'e bağlı Heybeliada İlahiyat Okulu "özel üniversite kurulamaz" gerekçesiyle kapatılmıştır.

- Ekim 1993'te Ermeni okullarında müfredat dili olarak Ermenice Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yasaklanmış, din dersinin bile Türkçe okutulması istenmiştir. (...) 1998'de Ermeni Patriği seçimleri aylarca engellenmiştir.

- 1960'ların sonlarından itibaren devlet gayrimüslim azınlık vakıflarına bedel ödemeksizin el koymaya başlamıştır. (...) Vakıfların mahkemeye başvurusu üzerine Yargıtay Hukuk Genel Kurulu kesin karar çıkarmıştır: "Görülüyor ki, Türk olmayanların meydana getirdikleri tüzel kişiliklerin mal edinmeleri yasaklanmıştır."

- (...) 2000'li yıllarda çıkartılan AB Uyum Paketlerine rağmen Fener üzerinde çeşitli baskılar devam etmiştir. (...) Patrik gayrimeşru çocuk sahibi olmakla, Bulgar Kilisesine müdahale etmek istemekle suçlanmıştır.²³¹

Mikrokültürel dinsel cemaatler hukuki metinler ve uygulamalarda kendine yer bulan kimliklerini gerçekleştirilmeye yönelik yasal-hukuki engellere ek olarak çoğunlukla toplum katında meydana gelen sosyo-psikolojik problemlerle karşılaşmaktadır. Devlet aygıtının derinliklerine işlemiş kapsayıcı olmayan kimliksel tercihin söylemsel iktidarının toplumsal yapılara sirayet etmişliğinin neden olduğu bu durumla azınlık niteliği taşıyan mikro dinsellikler ötekileştirilmekte, kültürel süreçlerin kamusal aşağılamalara ve hatta bazı uç örneklerde görüldüğü üzere nefret söylemine maruz kalmaktadır.

Mikro dinsellikler açısından yasal-hukuki engellerden, gündelik hayatta karşılaşılan sorunları kapsaması nedeniyle daha büyük bir etkiye sahip olan sosyo-psikolojik problemler bahsi geçen kültürel ünite mensuplarının tedirgin bir psikolojiye bürünmesine neden olmakta, böylelikle kimliklerinin ayırt edici niteliklerinin kamusal temsilini engellemektedir. Rumlar, Ermeniler, Museviler, Aleviler ve tarikat mensupları taşıyıcısı olduğu kimlikleri toplumsal hayatta kolayca vurgulayamamaktadır. Mikro dinselliklerin kimliklerinin gerçekleştirilmesini

²³¹ Baskın Oran, *Türkiyeli Gayrimüslimler Üzerine Yazılar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 19-26.

sınırlayan sosyo-psikolojik problemlerin başında siyasetçisinden bürokratına ve sıradan insanına kadar geniş bir toplumsal yelpazede etkin olan dışlayıcı söylem gelmektedir. Zaman zaman gelişmiş demokrasilerde bir suç niteliği taşıyan nefret söylemi gibi radikal bir karaktere dahi bürünebilen bu dil farklı kimlikleri yabancılaştırmakta, hatta son birkaç yıldır işlenen rahip cinayetlerinde görüldüğü üzere, bir şiddet nesnesi haline dönüştürmektedir. Bu bağlamda söz konusu kimlikler küçümseyici bir dille karşılaşmakta, milli varlığa karşı bir tehdit unsuru haline getirilmek istenmektedir.

Sosyo-psikolojik problemler paralelinde farklılıklara yönelik dışlayıcı kamusal söylemin yayılımında basın yayın kuruluşları ve eğitsel kuruluşlar/programlar önemli bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda bazı gazetelerin farklılıklarla ilgili haberleri sunuş biçimi ve aday devlet memurlarına verilen temel eğitim müfredatı anlamlıdır: “Papaz Bartho’nun iştahı iyice kabardı”²³², “İsveç’teki Ermeni kırması Kürtçü faşist”²³³, “Barbar Rum saldırdı”²³⁴, “Tertemiz alını Arap’a öptürdü”²³⁵, “Örtülüler! Okuyun da gerçekleri görün”²³⁶ şeklinde nefretsel söylem içeren birçok haber/köşe yazısı çıkmıştır. Kamu sektöründe çalışmaya başlayan aday devlet memurlarına temel mesleki eğitim programı milli güvenlik dersinde tarikat ve dini akımlar Türkiye’nin başlıca güvenlik problemleri içerisinde tanımlanmaktadır. Söz konusu bölümde tarikat ve dini akımlar ulusal güvenliği tehdit edici unsurlar olarak tanımlandıktan sonra karakterlerinin milli güvenliği tehdit eden bir diğer unsur olan radikal dini gruplardan farklılık arz ettiği belirtilmektedir.²³⁷

Basın yayın kuruluşlarının bazıları ve memur eğitiminde devletin farklı dinselcilere yönelik zaman zaman nefret söylemine bürünen bakış açısından birkaç örnek verdikten sonra toplumun temsilcisi siyasetçilerin bazı beyanatlarına değinmek yerinde olacaktır. Buna göre, tıpkı Türkiye toplumun büyü çoğunluğunda olduğu gibi, politikacıların da önemli bir kısmı mikrokültürel dinsel kimliklere yönelik bir

²³² Yeniçağ Gazetesi, 25.10.2011, s. 9.

²³³ Yeniçağ Gazetesi, 18.03.2010, s. 7.

²³⁴ Habertürk Gazetesi, 22.12.2010, s. 1.

²³⁵ Sözcü Gazetesi, 18.09.2010, s. 1.

²³⁶ Emin Çölaşan, Sözcü Gazetesi, 13.04.2011, s. 5.

²³⁷ Başbakanlık Devlet Personel Başkanlığı, *Aday Memurların Temel Eğitim ve Ders Notları (2)*, 9. Baskı, Ankara, 2010, s. 126.

tanımama/yanlış tanıma durumunda bulunmakta ya da bu kimlikler arasında eşitlikçi olmayan bir tavır sergilemektedir. Genel olarak muhafazakar milliyetçi parti temsilcileri tarikatları kategorik olarak reddetmeyip politikayla ilgili olanlarıyla ilişki kurmaya çabalarken gayrimüslim cemaatlere karşı mesafeli bir tutum sergilemekte, hatta MHP sempatanlarının her yıl Haliç'e haç atma yortusunu protestolarında gözlemlendiği üzere, katı bir tavır almaktadır. Sol siyasetin temsilcileri ise genel olarak tarikat yapılarını gerici unsurlar olarak görüp reddederken milliyetçilik skalasındaki konumlanışlarına göre gayrimüslim cemaatlere yönelik tutum sergilemektedir. Buna göre ulusalcı eğilimleri ağır basan politikacıların yoğunca bulunduğu CHP'nin genel olarak, Ortodoks Rum Patrikliği'ne yönelik bazı açıklamalarının özetlediği üzere, gayrimüslim cemaatlere mesafeli bir tutum aldığı gözlenmektedir.

Politikacıların genel anlamda farklı dinsel kimliklere yönelik tanımama/yanlış tanıma durumu içerisinde bulunduğunu göstermesi açısından CHP Kars İl Başkanlığı görevini yürütmüş bir kişinin toplumsal hedefleri olan popüler bir cemaat ile geleneksel tarikat formunu ayırt etmeden Kars'ta 300 tarikat evinin bulunduğunu vurgulayarak verdiği şu beyan dikkat çekicidir: "... Kars laikliğin ve aydınlığın kalesidir. Şariatçıların bütün hedefi Türkiye'nin Avrupa ve Kafkaslar kalesi olan Kars'ı düşürmektir. Kars'ın düşmesi tüm Türkiye'nin düşmesi demektir."²³⁸

Son olarak, mikro dinselliklere yönelik toplumsal planda tezahür eden söylemsel yapıdan bahsetmek önem arz etmektedir. Devlet aygıtınca desteklenen baskın kimlik kodlamasının çoğulcu bir yapıyı imleyen Türkiye toplumundaki yansıması, genel olarak, azınlıkta kalanların ötekileşmesine yol açan dışlayıcı bir kamusalığın var oluşu şeklinde olmaktadır. Bu bağlamda farklılıklar ve dolayısıyla çalışmanın konusunu teşkil eden mikro dinsel kimlikler inşa edilen kimliğin normatif karakterinin dışından kaldığından toplumsal ön yargıların ve yanlış tanıma durumunun nesnesi olmaktadır. Aleviler garip adetleri olan bir grup, tarikat mensupları orta çağ karanlığının temsilcisi ve gayrimüslim kişiler ise küresel komplo teorilerinin şüpheli aracısı şeklinde toplum içinde hiçte azımsanmayacak bir ölçüde karalamalara maruz kalmaktadır.

²³⁸ www.karsmanset.com/haber-yorumla.php/haber=no=204&kat=4, (7 Şubat 2011).

Bahsi geçen problemlerle birlikte AB sürecinde atılan demokratikleşme adımlarının, çoğunlukla dolaylı yoldan olsa da, mikro dinsel cemaatlere kimliklerini gerçekleştirmeye yönelik bir rahatlama sağladığından bahsetmek önem taşımaktadır. Ekim 2001 anayasa reformu, Mayıs 2004 tarihli anayasa reformu ve yedi adet AB uyum paketiyle demokratikleşme ve özgürleşme açısından önemli adımlar atılmıştır. Avrupa Birliği'ne üyelik yönünde gerçekleştirilen bu reformlar bireysel özgürlük bağlamında çeşitli ilerlemeler sağlamıştır. Bununla birlikte, atılan adımların pek azı söz konusu dinsel ünitelerin içerisinde bulunduğu mağduriyetleri doğrudan giderici bir nitelikte olmuştur. Ayrıca yapılan yasak değişikliklerin uygulamaya konulmasındaki bürokratik dirençler atılan adımların sınırlı kalmasına yol açmıştır. Bunun yanı sıra, demokratikleşme girişimlerinin sağladığı en önemli gelişme farklı toplumsal grupların hak ve özgürlük isteklerini ifade etmede karşılaşılan yasal/hukuki engellerin azalması yönünde olmuş gözükmektedir. Günümüzde tanınma ve kolektif hak talepleri kamusal olarak geçmişe kıyasla daha rahat ifade edilebilmektedir.

C. MİKRO DİNSEL KİMLİKLERİN TEPKİLERİ

Mikro dinsel cemaatlerin çokkültürlü yurttaşlık bağlamında yasal-hukuki engeller ve sosyo-psikolojik problemler ekseninde konsolide olan sınırlı ortama tepkileri özellikle son yıllarda gerçekleşen demokratikleşme hamleleri ile birlikte daha rahat ifade imkanı bulmuştur. Geçmişte oldukça sınırlı bir alan içerisinde dile getirilen eleştiriler, hak ve taleplerden günümüzde kamusal alanda bahsedilebilmektedir. Bununla beraber söz konusu ifade imkanı tüm yurttaşlar için aynı ölçüde olmamakta, beyanda bulunan şahsın kimliği, toplumsal statüsü önem taşımaktadır. Her ne kadar ifade özgürlüğü açısından sınırlı bir ortam mevcudiyetini sürdürüyorsa da farklı kültürel kimliklerin tanınma ve hak talepleri çeşitli iletişim kanallarıyla toplumsallaşma imkanına kavuşuyor görünmektedir. Mikro dinsel cemaatler genel olarak, çokkültürlü yurttaşlık bağlamında, istek ve beklentilerini ifade edebilmektedir.

Mikro dinsel cemaat mensuplarının cumhuriyet rejiminin kimlik politikaları sonucunda içerisinde bulunduğu durumu anlamlandırması benzer özellikler taşıyor gözükmektedir. Farklı inançların taşıyıcısı olsalar da söz konusu kimlikler bir dışlanmışlık, ikinci sınıflık hissini yaşamışlardır. Maruz kaldıkları ötekileştirilme durumu mikro dinsel ünite mensuplarını kimliklerini gizleme yoluna sevk etmiştir. Bu bağlamda gayrimüslim cemaat üyeleri çocuklarına Türkçe isimler vermiş, Aleviler ve tarikat mensupları kimliklerini ve kültürel süreçlerini gizlemiştir. Bununla beraber karşılaşılan bu zorluklara anlamlı bir muhalefet gösterilmemiştir. İsmail Kara'nın belirttiği üzere 1925 yılında "Tekkeler ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklar ile Birtakım Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun" ile taşıyıcısı oldukları kültürün zarar görmesi karşısında, Kara'dan mülhem, tarikat mensuplarının vermiş olduğu beyanlar anlamlıdır:

"Tekirdağlı Mustafa Feyzi (1851-1928, Nakşi, Gümüşhanevi Dergahı Şeyhi):

(...) "Tekkeler kapatıldı diye hayıflanmayınız; kapatılan bir binanın kapısıdır, kapatılamayan gönül kapısı ve ilahi aşk yoludur. Bu yolumuz ve kapımız açık olsun."

Abdülhakim Arsavi (1865-1943, Nakşi, Kaşgari Tekkesi Son Şeyhi) :

"Hükümet tekkeleri kapatmadı; onlar zaten kendi kendilerini kapatmışlardı. Hükümet boş mekanları kapattı."

Kenan Rifai (Büyükaksoy, 1867-1950, Rifai, Ümmü Kenan Tekkesi son şeyhi):

"Evvelce zahir tekkesinde demsaz idik; şimdi kalb tekkesinde dilsasız. Allah böyle istemiş, böyle yapmış. Madem ki ondan geliyor, hepsi hoş."²³⁹

Görüldüğü üzere, tekke ve zaviyelerin kapatıldığı esnada postnişinlik makamında bulunan birçok kişi alınan kararı tevekkül içerisinde karşılamıştır. Uygulamaya konan önlemlere karşı tarikat mensupları arasında anlamlı bir muhalefet

²³⁹ İsmail Kara, age, s. 257-259.

oluşmamıştır. Bununla beraber, yapılan değişikliklerle ortaya çıkan manzara, Kara'nın ifadesiyle, bu alıntılardaki gibi rahat ve problemsiz olmamıştır.²⁴⁰ Toplumsal hayata çeşitli kanallarla dahil olan kurumların ortadan kaldırılması büyük bir boşluk doğurmuş gözükmetedir. Yaşamın anlamlandırılmasına dair tasavvufi bakış açıları toplumsallaşamamış, edebiyattan musikiye değin yüzyıllardır devam eden sanatsal gelenek kaybolmaya yüz tutmuştur.

Tekke ve zaviyelerin toplumsal konumlanışına ilişkin günümüz bakış açısını gösterme bağlamında muhafazakar kesimin önde gelen temsilcilerinden biri olan Ali Bulaç'ın yazılarına da değinmek yerinde olacaktır. "Tasavvuf ve Tarikat" ve Tarikat ve Cemaat" başlıklı yazılar kaleme almış olan Bulaç, söz konusu makalelerde tasavvuf ve tarikatın İslam dini içerisinde önemli bir kurum olduğunu, aynı zamanda modern toplumun problemlerinin çözümünde önemli bir rol oynayabilecek potansiyel taşıdığını vurgulamaktadır. Bu bağlamda, yazarın tarikatların varlığının gerekli olduğunu düşündüğü anlaşılmaktadır:

*"Tasavvufun tam olarak tarikat adı altında kurumsallaşması Selçuklularda başlar, gelişir ve Osmanlılarda deyim yerindeyse zirveye ulaşır. Tarikatların Osmanlı sosyal, siyasi, iktisadi, ve kültürel hayatında ne büyük rol oynadığı hala yeterince araştırılmış ve anlaşılmış değil. Eğer bu toplumun tarihsel geleneğinde ve hatta aktüel dokusunda sivil bir damar aranacaksa tarikat ve tasavvufun farklı boyutları ve fonksiyonları konusunda da farklı bir telakkiye sahip olmak gerekir. Tarikatların devletle olan ilişki biçimleri, onları toplumsal olarak gördükleri çok fonksiyonları dolayısıyla birer sivil kurum olmaktan çıkarmaz. Tam aksine nihilizme ve anarşizme karşı olduğu kadar siyasi otoriteye tam teslimiyet düşüncesine de karşı olan bu kurumların bugün için de ufuk açıcı özellikleri var. Tarikat ve tasavvufun geçmişte kaldığını söyleyenler tıpkı dinin de geçmişte kaldığını söyleyenler gibi bugün derin bir mahcubiyet içindedirler..."*²⁴¹

"Tarikat ve cemaat, tarikat ve tasavvuf tarihi gerçekliklerdir. Bizim tarihimiz ve bugünkü toplum gerçeğimiz eğer yakından ve doğru olarak anlaşılacaksa bu iki

²⁴⁰ Kara, age, s. 262.

²⁴¹ <http://www.zaman.com.tr/yazar.do?yazino=-1014>, (08.02.2012).

kavramın dominant değer ve etkileri görmezden gelinemez. Birey ve toplumun hayatında dinin çok çeşitli tezahürleri var. Dinin tek boyutta ve sadece insanın özel ve manevi hayatında –salt vicdani bir mesele olarak- belli bir etkiye sahip olup, toplumsal ve kamusal hiçbir etkiye sahip olmaması gerektiği düşüncesi modernlik sonrası telakkinin dinle ilgili yanlış ve eksik bir ürünüdür. (...) bu anlamda, tasavvuf dinin sadece manevi hayatta değil, bunun yanında ferdi ve beşeri/sosyal tezahür etmesidir. (...) dün olduğu gibi bugün de tarikat ve tasavvufa veya daha genel bir ifade ile geniş cemaat hayatına büyük bir ihtiyaç var. Çünkü büyük şehir hayatında insanların cemaat hayatı yaşaması orta küme bir kimlik şemsiyesi altında toplanması ancak bu sayede ve halen etkileri süren tarihsel kurumlar aracılığıyla mümkün olabilmektedir. Nitekim tarikat ve cemaat yapıları sosyal göç sonucunda sanki bir avuç toprağın zerrecikleri gibi dört bir yana savrulan insanları bir araya getiriyor, mekanda yönünü şaşırılmış insan kitlelerine istikamet kazandırıyor, bir sosyal çevreye ait kılıyor, kısaca toplumu harmanlıyorlar. (...) Denebilir ki eğer tasavvufun tarikat dolayımında bize sunduğu cemaat olma ve cemaatleşme imkanları olmasaydı Türkiye çok daha karmaşık ve sorunlu olurdu...”²⁴²

Mikro dinsel cemaat mensuplarının çokkültürlü yurttaşlık bağlamında içerisinde bulunulan sosyo-politik durumu değerlendirmesinde gayrimüslim cemaat mensuplarının yazılarından da yararlanmak önem taşımaktadır. Buna göre, Etyen Mahçupyan'ın TESEV Demokratikleşme Program Direktörü olarak “Türkiye’de Gayrimüslim Cemaatlerin Sorunları ve Vatandaş Olamama Durumu Üzerine” başlıklı çalışmasında ifade ettiği hususlar anlamlıdır:

“(...) Cumhuriyet’in başına gelindiğinde gayrimüslim azınlık cemaatlerinin İmparatorluk boyunca yaşanmış olan ortak tarihleri toplumsal hafızadan sanki “silinerek” yerine Lozan Anlaşmasının yaptırımları konmuştu. Diğer bir deyişle, gayrimüslimler artık toplumsal tasavvurun otantik öğeleri değil, devlete uluslararası hukuk yoluyla bağlanmış “ek” unsurlardı. Ne var ki Lozan esas olarak insan hakları perspektifine oturmakta ve gayrimüslim cemaatlere tüm vatandaşlık haklarının verilmesini ima etmekteydi. Dolayısıyla da Lozan Türk devlet anlayışı içerisinde ikircikli bir anlam ifade etti. Çünkü bu anlaşma hem Türkiye Cumhuriyeti’nin

²⁴² <http://www.zaman.com.tr/yazar.do?yazino=-1041>, (08.02.2012).

varlığının ve bekasının uluslararası garantisiydi; hem de ülkeyi kuranlar tarafından geliştirilen vatandaş tanımını zafiyete uğratmaktaydı. (...) Devlette billurlaşmış olan bekaya ve iktidar korkusuna ilişkin korkular, dindar Müslümanlar karşısında laikliğin, gayrimüslimler karşısında ise Müslümanlığın bir ölçüt alınmasıyla sonuçlandı. (...) Türkiye Cumhuriyeti bürokrasisi gayrimüslim cemaatlere, bugün halen “vatani yabancı unsurlardan temizleme” misyonu içinde yaklaşıyor. Bu nedenle, devlet hem her fırsatta Lozan’a sahip çıkmakta; hem de Lozan’ın en işlevsel maddelerini açıkça ve sistematik olarak ihlal etmekte...”²⁴³

Etyen Mahcupyan’ın gayrimüslim cemaatlerin cumhuriyet ideolojisince konumlanan yerinin tasvirinin ardından Ortodoks inancının ruhani temsilcisi Rum Ortodoks Kilisesi Patriği Bartholemeos’un beyanatları dikkat çekicidir. Turkish Policy Quarterly dergisinin 2011 yılı bahar sayısı için yapılan mülakatta patrik gayrimüslim cemaatlerle ilgili olarak şu hususları ifade etmiştir:

“(...) Bugün, geçmişte yaşanmış çok haksız ve adaletsiz uygulamalar hakkında rahatlıkla konuşulmakta ve bunların sadece gayrimüslimlere değil, tüm ülkeye zarar verdiği konusunda görüş birliğine varılabilmektedir. Tabii, bunlarınsomut meyvelerini verebilmesi ve kökleşmesi için zamana ihtiyaç vardır. (...) (Heybeliada Ruhban Okulu ile ilgili bir soruya cevaben) Episkopos tarafından takdis edilmiş bir papaz olmadan sadece vaftiz, düğün cenaze değil, sıradan ayin bile ifa edilemez. İki din arasındaki bu farklılık iyi kavranılmadığı için din adamı yetiştiren bir kuruma duyduğumuz yoğun ihtiyaç da tam olarak anlaşılammaktadır. (...) Avrupa Birliği sürecinin sadece Rum cemaatini değil tüm azınlıkları olumlu yönde etkilediğine inanmaktayız.(...) Gözlemleyebildiğimiz kadarıyla cemaatimiz yaşanan gelişmeleri müspet karşılamaktadır...”²⁴⁴

D. MİKRO DİNSEL CEMAAT ÜYELERİYLE YAPILAN GÖRÜŞMELER

Mikro dinsel cemaatlerin kamusal alanda etkin konumda bulunan mensuplarının düşüncelerini ortaya koyduktan sonra araştırma boyunca iletişim

²⁴³ http://www.tesev.org.tr/UD_OBJS/PDF/DEMP/EMahcupyanYorum17062004.pdf, (07.02.2012).

²⁴⁴ <https://turkishpolicy.com/dosyalar/files/Patrik%20Mulakati.pdf>, (07.02.2012).

kurulan cemaat üyelerinden edinilen izlenimden bahsetmek önem taşımaktadır. Çalışmanın ek kısmında sunulan anketi uygulama amacıyla yapılan görüşmelerde mikro dinsel kimliklerin konumlanması genellikle kimliklerinin ayırt edici niteliklerini vurgulamamak, kültürlerine dair kamusal seremonilerden kaçınmak şeklinde tezahür etmektedir. Bu durum mikro dinselliklerin toplumdan uzaklaşmasına yol açıyor gözükmektedir. Çalışma boyunca iletişim kurulan kimlik temsilcilerinin isteksizliğinin gösterdiği üzerine mikro dinsel kimlikler bir güvensizlik hali içerisinde dirler. Bu bağlamda araştırmanın konusunu teşkil eden baskın kimlik söyleminin dışında kalan dinsel kimlikleri anlama bağlamında yapılan anketi uygulama sürecinde yaşananlar mikro dinsel cemaatlerin durumunu göstermesi bakımından anlamlıdır.

Araştırma boyunca mikro dinsel olarak tanımlanan kimlikleri tanıma ve bu kimliklerin çokkültürlü yurttaşlığa bakışını ortaya koyma amacıyla oluşturulan anket Alevi, Rum - Ortodoks, Musevi, Ermeni ve çeşitli Tarikatlara mensup kişilere uygulanmak istenmiştir. Bu bağlamda söz konusu kimliklerle hem mülakat yapmak hem de anketi uygulamak için öncelikle Ortodoks Rum ve Ermeni Patrikhanelerine gidilmiş, her ne kadar yasaklı olsa da gizlice toplanıp çeşitli dinsel ayinler icra eden tarikat mensupları, Musevi ve Alevi yurttaşlarla iletişim kurulmuştur.

Hazırlanan anketi hedef kitle olan mikro dinsel kimliklere sunma sürecinde çeşitli zorluklarla yaşanmıştır. Araştırmada iddia edilen tezi destekler bir biçimde karşılaşılan bu zorluklar mikro dinsel kimlik mensuplarının araştırma dolayısıyla yapılmak istenen görüşme taleplerini reddetme ve anketi doldurmaktan kaçınma gibi alanlarda olmuştur.

Heybeliada Ruhban Okulu'nun açılması gibi uluslararası kamuoyunun dikkatle izlediği sorunlar yaşayan Ortodoks – Rum cemaatinin çokkültürlü yurttaşlık bağlamında duruşunu ortaya koyma amacıyla Fener Rum –Ortodoks Patrikhanesine gidilmiştir. Patrikhanenin alt düzeyli çalışanlarınca ılımla bir karşılamadan sonra yapılmak istenen araştırmadan bahsedilmiş ve Ortodoks cemaatinin mensuplarının söz konusu anketi patrikhane aracılığı ile doldurup doldurmayacağı sorulmuştur. Bunun üzerine ilk karşılamayı yapan patrikhane çalışanlarınca vekil ünvanlı kişiye

haber verilmiştir. Kısa bir bekleme sürecinin ardından vekil, misafir edilen yere gelerek araştırmamanın ne üzerine olduğunu ve hangi taleplerde bulunduğu sormuştur. Araştırmanın konusu ve uygulanması talep edilen anket çalışması anlatıldıktan sonra vekil şu cevabı vermiştir: “burasının Türkiye olduğunu unutuyorsunuz... Bize bilgi alma amaçlı yıldan yıla sadece istatistik enstitüsünden gelirler... Ben size bu anketi yapmak üzere gelsem siz yaparmıydınız?... “

Anket çalışmasını uygulama amacıyla bir diğer mikro dinsel kimlik grubunu oluşturan Ermeni cemaatinin dini merkezi Kumkapı'daki Ermeni Patrikliğine gidildiğinde Fener Rum Patrikhanesinde yaşanan duruma benzer bir hal yaşanmıştır. Çekingen bir ifade taşıyan görevlilere görüşme ve anket talebi arz edildiğinde bu taleplerin ancak üniversiteden alınmış resmi bir yazı ile değerlendirilebileceği belirtilmiştir.

Çokkültürlü yurttaşlık bağlamında mikro dinsel kimliklerin problemlerini anlama araştırma sürecinde en detaylı görüşme imkanı bir tarikat postnişini ve Musevi bir yurttaşla bulunmuştur. Tarikat mensubu şahıs kimliklerini imleyen kültürel süreçleri gerçekleştirmede büyük zorluklar yaşadıklarını belirterek devletçe tanınan Konya'daki Mevlevi Asitanesi gibi bir iki yerin dışında tarikatların kamu görevlilerince yakalanma/dağılma riskini taşıdığını anlatmıştır. Görüşme yapılan mikro dinsel kimliklerden uzun yıllardır tanınan Musevi yurttaş ise Gayri Müslim cemaatlerin son yıllarda çeşitli gelişmeler yaşanmakla birlikte kendilerini çoğunlukla ikinci sınıf vatandaş gibi hissettikleri bir durum içerisinde bulunduğunu belirtmiştir. Bununla beraber, Avrupa birliğine üyelik sürecinde gerçekleştirilen liberalleşme hamlelerinin Musevi cemaatinin Türkiye toplumuna aidiyet hissini güçlendirdiğini vurgulamıştır.

Görüşme yapılan son mikro dinsel kimlik ise Alevi inanisından bir yurttaş olmuştur. Uzun yıllardır tanınan bir kişi olmasına rağmen çokkültürlü yurttaşlık üzerine görüşme ve anketi doldurma talebini “beni bu tarz işlere karıştırmasan” şeklinde bir cümle ile reddetmiştir. Bunun üzerine bir başka Alevi tanıdıktan randevu talep edilmiştir. Yapılan görüşmede Aleviliğin tarih boyunca süre gelen kenarda kalmışlığının etkisi ile söz konusu kimliğin temsilcilerinde bir güvensizlik hali

sezilmiştir. Görüşmede Alevi kimliğinin dışlanmışlığı ve bu bağlamda ortaya çıkan olumsuzluklar vurgulanmıştır. Devletin laik karakteri ve demokratikleşmenin Aleviler açısından oldukça önemli olduğundan bahsedilmiştir.

Özetle, mikro dinsel kimliklere mensup kişilerle yapılan görüşmelerde söz konusu kimliklerin içerisinde bulunan sosyo-politik ortamdan, genel olarak, memnun olmadığı, kimliklerini özgürce gerçekleştiremedikleri şeklinde bir durum ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, araştırma sürecinde anketi uygulama konusunda gösterilen çekinceler ve anketin sınırlı sayıda kişiye uygulanabilmesi mikro dinsel kimliklerin duyduğu güvensizlik çokkültürlü yurttaşlık noktasında Türkiye'deki mevcut durumun gelişmiş bir seviyede olduğunu göstermiştir.

6. SONUÇ

Çokkültürlü yurttaşlık bağlamında Türkiye'deki mikro dinsel kimliklerin karşılaştığı problemleri ortaya koyma amacını taşıyan bu çalışmada kültür, kimlik, çokkültürlü yurttaşlık başlıkları altında tanımlanan genel ve Türkiye'deki mikro dinsel cemaatler başlığı altında ifade edilen özgün konular araştırılmıştır. "Devlet iktidarınca üretilen kimliksel söylemin dışında kalan mikro dinsel ünite mensuplarının yaşadığı sorunlar nelerdir?" problemine dayanan araştırmada ele alınan konularla Türkiye sosyo-politik ikliminin kültürel çeşitlilik bağlamında teşkil ettiği konum karşılaştırmalı bir şekilde ortaya konmak istenmiştir. Böylelikle, mikro dinsel kimliklerin karşılaştığı problemlerin daha net olarak görüleceği düşünülmüştür.

Çalışma boyunca ele alınan konuların bahsi geçen kimliklerin içerisinde bulunduğu ortamı belirleme yönünde çeşitli özellikler sergilediği gözlemlenmiştir. Günümüzün kimliğe dair mevcut anlayışına yoğun etkilerde bulunan bu konular çalışmada küresel ve yerel bağlamdaki etkileri gösterilerek ortaya konmaya çalışılmıştır. Buna göre araştırma boyunca ele alınan konular küreselden –genel-yerele –özel- doğru bir gidişat sergilemektedir.

Tarih boyunca bireysel ve toplumsal yaşamın ana güdüleyicilerinden biri olan kimlik üzerine yapılan sosyo-politik vurgunun postmodern zamanlardaki demokratik karşılığı çokkültürlü yurttaşlıktır. Çokkültürlü yurttaşlığın Türkiye'deki mikro dinsel kimlikler bağlamında yansımaları dünya çapında meydana gelen dönüşümler açısından küresel ve Türkiye coğrafyasında tezahür eden sosyo-politik değişimler paralelinde de yerel faktörlerden yoğunca etkilenmiştir.

İnsan varoluşunun temsilcisi olan kimliğin modernlik, kapitalist ekonomi, bilimsel ve teknolojik gelişmeler bağlamında geçmişin hiyerarşik ilişkiler ağından sıyrılıp eşitlikçi bir kavrayışa oturmasının temel oluşturduğu küresel dönüşüm vatandaşlık kurumunu ortaya çıkartmış, belirli bir siyasi coğrafyada yaşayan fertleri verili bir hukuki alanın paydaşları kılmıştır. Kişiler yasal olarak eşitlikçi bir yapının parçası şeklinde tanımlanmış, temel insansılığıyla ele alınmıştır. Bununla beraber,

her ne kadar fertleri temel insansılığıyla tanımlama yönünde bir değişim yaşanmışsa da, söz konusu tanımlamalar belirli etnik, dinsel ve ideolojik tercihler üzerinden yapılmıştır. Belirli bir siyasi coğrafyada yaşayan bireyler o coğrafyada baskın olan kültürel, dinsel ve ahlaki kodlamaları kabul etmek zorunda bırakılmıştır. Kişiler, içine doğduğu içtimai ünitenin önsel – a priori – olarak benimsediği normlarının ya da daha sonra içselleştirdiği kültürel değerlerin kamusal temsilinden mahrum kalmıştır. Deri rengi farklı insanlar kızıl derili kabileler, ulusal azınlıklar, etnik gruplar, dinsel cemaatler gibi toplumsal üniteler içersinde bulunduğu büyük toplumdaki sosyo-politik ve kültürel konumlanışları paralelinde çoğunlukla dar kapsamlı bir kültürel özgürlüğe sahip olmuştur. Bu bağlamda kendiliklerini imleyen özgün değerleri gerçekleştirememişlerdir. Çoğunlukla, teritoryasında baskın olan kültürün dışında farklı kültürel gruplar barındıran gelişkin demokratik rejimlerin bahsi geçen kimliksel paralelinde ortaya çıkan sosyo-politik problemlere cevabı ise çok kültürcülük ya da çokkültürlü yurttaşlık olarak adlandırılan siyasalar olmuştur.

Belirli bir ülke içersindeki farklı kimlilerin toplumsal biraradalığını sağlama yönünde uygulanan siyasalar demeti şeklinde tanımlanabilecek çokkültürcülük sayesinde azınlıklar uzun yıllardır maruz kaldıkları tekçi – monist- kültürel uygulamalardan sıyrılmış, farklılıklarıyla kabul görmüştür. Kişileri yalnız temel insansılığıyla ele alan eşit vatandaşlık anlayışının değişerek bireyin sahip olduğu farklılıklarla birlikte gerçekten eşit olabileceği şeklinde bir düşünceye dayanmasının etkin olduğu bu dönüşümde günümüzde baskın kültürel yapıların dışından kalan farklı kimlikler, farklı demokratik ülkelerde değişik biçimlerde gözlenen pozitif ayrımcılık uygulamalarına sahip olmaktadır. Gelişmiş liberal demokrasiler barındırdığı farklılıklara gün geçtikçe daha çok haklar tanımakta, kültürel çeşitliliği sürdürülebilir kılmaya çalışmaktadır. Ulusal ve etnik azınlıklar özyönetim hakları, dinsel gruplar özgün kültürel değerlerini yaşatmaya ilişkin haklar elde etmektedir. Bu bağlamda, kamusal alanda daha fazla temsil imkanına sahip bulunmaktadır. Böylelikle özgün var oluşlarını gerçekleştirebileceği sosyo-politik bir yoksunluktan azade olmaktadır.

Çokkültürlü yurttaşlığı Türkiye'deki mikro dinsel kimlikler bağlamında yansımalarını etkileyen yerel faktörler ise Osmanlı devletinin maddi geriliğini

gidermek amacıyla III. Selim iktidarıyla başlatılan alafranga modernizasyon sürecinden cumhuriyet rejiminin kültüre dair radikal uygulamalarına değin süregelen değişimin ardında yatmaktadır. Buna göre Osmanlının toprak kayıplarını önlemek için çoğunlukla askeri alana yönelik olarak başlattığı reformlar ülkedeki askeri/bürokratik tabakanın yalnız teknik konularla kalmayıp batılı seküler düşünceyle de tanışmasını sağlamıştır. Modernleşme girişimleri ülkenin ancak batılaşma ile içerisinde bulunduğu durumdan kurtulabileceğini düşünen seküler bir kitle ortaya çıkarmıştır. Bu kitle ilerlemenin yolunun geçmişin köhne toplumsal yapısından uzaklaşmaya bağlı olduğuna dair bir anlayışın taşıyıcılığını yapmıştır. Osmanlı devletinin çöküşünün ardından ise bu kitle cumhuriyet rejimini kurarak, bahsi geçen anlayışı paralelinde, radikal siyasalar uygulamaya koymuştur. Bu bağlamda yeni rejimin meşruiyetini dayandıracığı yeni bir kimlik inşasına girişmiştir. İnşa edilemeye çalışılan kimlik meşruiyet sağlayıcı bir araç konumunda bulunması dolayısıyla sınırlı bir anlayışa dayanmıştır. Bu anlayış yeni rejimin batıcı-seküler ideolojik tercihleri doğrultusunda, ulus devlet kurgusuna uyumlu bir şekilde, Türk kimliği üzerinden temellenerek modern öncesi cemaatsel bağlılık kanallarını dışlamış, farklı kimlikleri türdeşleştirmeye çalışmıştır. Böylelikle, günümüzde sıklıkla görüldüğü üzere, fiziksel şiddete dahi bürünebilen bir skalada kimlik problemleri yaşanmıştır.

Araştırma sürecinde, incelenen konuların sergilediği özelliklerin tespitine ek olarak, elde edilen bulguları gösterme açısından farklı dinsel kimliklerin içerisinde bulunduğu ortamın tasviri de önemli bir yer tutmaktadır. Çalışmada, Türkiye’de devlet iktidarınca üretilen kapsayıcı olmayan kimlik kodlaması nedeniyle sayıca ya da kamusal etkinlik bağlamında azınlık olarak nitelendirilebilecek farklı dinsel ünite mensupları özgün kimliklerini özgürce yaşayamadığı, kültürel değerlerinin temsilciliğini yapamadığı görülmüştür. Politik ilişki kanallarının uzağında duran tarikat mensupları, Aleviler ve gayrimüslim cemaatlerin üyeleri ülke üzerindeki baskın anlayış sonucu oluşan yasal – hukuki engeller ve sosyo-psikolojik problemlere maruz kaldığı anlaşılmıştır.

Bahsi geçen yasal-hukuki engeller ve sosyo-psikolojik problemler yasal olarak yok sayılma, kimliği ifade edememe, özgün kültürel süreçlerin

küçümsenmesi, nefret söylemlerinin nesnesi olma gibi olumsuzluklar biçiminde tezahür etmekte, mikro dinsel ünitelerin üyelerini zor durumda bırakmaktadır. Mikro dinsel kimlikler devlet iktidarınca amaçlanan kimliksel dönüşüm paralelinde ortaya çıkan bu engel ve problemleri cumhuriyetin kuruluşundan günümüze değin aynı yoğunlukta yaşamamıştır. İç ve dış konjonktürel gelişmeler devletin mikro dinselliklere yönelik politikalarında sertleşme ve yumuşamalar yaşanmasına yol açmıştır. Bununla beraber, genel olarak, Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından küresel çapta meydana gelen kimliksel canlanış ve neo-liberal politikalar sonucu dinin yükselişi mikro dinsel kimliklere yönelik siyasalarda günümüzde görüldüğü üzere bir yumuşama sürecine girilmesini sağlamıştır. Ayrıca, AGİT ve Avrupa Birliği gibi uluslararası ve ulusüstü kuruluşların demokratikleşme yönündeki baskıları farklı kimliklerin çokkültürlü yurttaşlık açısından kamusal temsiline olanak tanıyan süreci hızlandıran bir etkide bulunmaktadır. Ancak, bahsi geçen etkilerle kimlik politikalarında meydana gelen küresel çaptaki yumuşama, her ne kadar geçmişe kıyasla daha ileri bir noktada olsa da, hala Batılı bir demokrasinin bulunduğu seviyeden uzakta gözükmektedir. Dolayısıyla, mikro dinsel cemaatlerin sahip olduğu özgül kimliğe dair problemleri devam etmektedir. Aleviler, tarikat mensupları ve gayrimüslim cemaat üyeleri araştırmanın odaklandığı zaman boyutu olan günümüzde geçmişten gelen sıkıntılarını, farklı boyutlarda olsa da, yaşamaya devam etmektedir.

Araştırmada mikro dinsel kimliklerin her ne kadar farklı inançların mensupları olsa da birbirine oldukça benzer olan zorluklar yaşadığı görülmüştür. Bu kişiler kamusal olarak görmezden gelindiklerine, dışlandıklarına ve hatta fişlendiklerine inanmaktadır. Bu bağlamda, karşılaştığı problemler karşısında mikro dinsel kimliklerin, genel olarak, tedirgin ve umutsuz bir psikolojik durumda oldukları gözlenmiştir.

Çokkültürlü yurttaşlık bağlamında Türkiye'de baskın bulunan sosyo-politik ortam Tzvetan Todorov'un kavramsallaştırdığı üzere, "bireyin özgülce insani var oluşumuna girişini sağlayan faktör olan takdir"²⁴⁵ mekanizmasını içermemesinden dolayı benliğinde bahsi geçen dini anlayışları barındıran insanların psikolojik

²⁴⁵ Tzvetan Todorov, *Ortak Hayat*, Birinci Baskı, Dost Yayınları, Ankara, 2008, s. 81.

sorunlar yaşamasına yol açabilecek, yabancılaşmasına neden olabilecek bir potansiyel taşıdığı görülmüştür. Bu bağlamda, Anton C. Zijderveld'in modernliğin doğasına ilişkin olarak insan toplumlarının şizofrenik bir psikolojiye büründüğü şeklindeki önermesine paralel bir biçimde, Türkiye'deki mikro dinsel kimliklerin, olduklarından başka birisi olmaya zorlanma yönünde uygulamalara maruz kaldığından dolayı, patolojik bir ruh haline itildikleri anlaşılmıştır.²⁴⁶

Özetle, bu çalışmada, her ne kadar Avrupa Birliği'ne üyelik süreci paralelinde gerçekleştirilen demokratik reformlarla belirli oranda ilerleme sağlansa da, Türkiye'de mikro dinsel cemaatlerin farklı kimliklerin toplumsal biraradılığına dair barışçıl siyasalar demeti olan çokkültürlü yurttaşlık bağlamında yasal-hukuki ve sosyo-psikolojik engeller sebebiyle kimliklerini özgürce gerçekleştiremediği görülmüştür. Hayata dair farklı kavrayışların sürdürülebilirliğini kısıtlayan bu durum toplumsal hayatı tek düzeliğe indirgeme yönünde etkilerde bulunuyor gözükmektedir.

İmparatorluk bakiyesi çok etnisiteli, çok dinli yapıya sahip bir ülkenin farklılıkların biraradılığına dair teşkil ettiği sınırlı ortamın ardında yatan sosyo-ekonomik anlam ise ayrı bir çalışmada ele alınmayı hak etmektedir.

---

²⁴⁶ Anton C.Zijderveld, *Soyut toplum*, İkinci Basım, Pınar Yayınları, İstanbul, 2001, muhtelif yerler.

7. EKLER

EK-1 ANKET SORULARI

1. Cinsiyetiniz?
Bay
Bayan
2. Yaşınız?
15-25
46-55
26-35
56-65
36-45
66 ve üzeri
3. Medeni durumunuz?
Evli
Bekar
4. Eğitim durumunuz?
İlk öğretim
Ön lisans
Orta öğretim
Lisans
Yüksek lisans ve üzeri
5. Aylık ortalama geliriniz?
500-1000
2001-2500
1001-1500
2501-3000
1501-2000

3001 ve üzeri

6. Ana diliniz nedir?
7. Etnik kimliğiniz nedir?
8. Kendinizi nasıl tanımlarsınız? (sizin için hangisi daha önce gelir)
Bir insan olarak
Mensubu olduğunuz etnik kimlikle
İnandığımız din ile
Ailevi rolünüz ile
Mesleki statünüz ile
Mensubu olduğunuz cemaat ile
Diğer
9. Üyesi bulunduğunuz dinsel cemaate girişiniz özgür iradenizle mi gerçekleşti?
Evet
Hayır
10. Ailenizde/akrabalarınızda bağlı olduğunuz cemaate mensup başka kişiler varmı?
Evet
Hayır
11. Cevabınız evet ise bu kişilerle yakınlık dereceniz nedir?
Eşim
I.dereceden akrabalarım (anne, baba, kardeş)
Çocuklarım
II.dereceden akrabalarım

12. Aileniz ve akrabalarınız arasındaki kişilerin sizinle aynı dinsel cemaate mensup olmasında kişisel bir rolünüz oldu mu?

Evet

Hayır

13. Sizce devlet, şahsınıza sahibi olduğunuz özgün kimlik bağlamında mı hitap etmeli midir?

Evet

Hayır

14. Devletin, sahibi olduğunuz özgün dinsel kimliği hukuki olarak ya da fiili olarak tanımasını ister misiniz?

Evet

Hayır

15. Devletin sahibi olduğunuz özgün dinsel kimliği yaşatmanıza ve geliştirmenize yönelik destek vermesini ister misiniz?

Evet

Hayır

16. Cevabınız evet ise devletin kimliğinizi yaşatmanızda ve geliştirmenizde ne çeşit yardımlarda bulunmasını istersiniz?

Devlet, sahip olduğum kimliği ifade edebilmem ve geliştirme bilmem için mevcut hukuki ve fiili engelleri kaldırmalıdır.

Devlet, kimliğimin kamusal olarak çeşitli kültürel faaliyetlerle (konser, gösteri, konferans v s.) ifade edilmesine ve geliştirilmesine katkıda bulunabilir

Devlet, kimliğimi ifade etmem ve geliştirmeme yönelik doğrudan ekonomik yardımda bulunabilir

17. Sizce devlet destek politikalarını bütün kimliklere eşit bir şekilde mi uygulamalıdır?

Devlet destek politikalarını yalnız sahip olduğum kimliğe yönelik uygulamalı

Devlet destek politikalarını ağırlıklı bir şekilde kendi kimliğime olmak üzere diğer mikro kültürel kimliklere yönelikte belirli ölçüde uygulamalı

Devlet destek politikalarını bütün mikro kültürel kimliklere eşit olarak uygulamalı

EK-2 ANKET SONUÇLARI

1. Cinsiyetiniz?

Bay = %52.1 Bayan = %47.9

Soru 1	Frekans	Oran	Geçerli Oran	Toplam Oran
Geçerli bay	61	52,1	52,1	52,1
bayan	56	47,9	47,9	100,0
Toplam	117	100,0	100,0	

2. Yaşınız?

15-25 = % 43.6

46-55 = % 19.7

26-35 = % 14.5

56-65 = % 17.1

36-45 = % 4.3

66 ve üzeri = % 0.9

Soru 2	Frekans	Oran	Geçerli Oran	Toplam Oran
Geçerli 15-25	51	43,6	43,6	43,6
26-35	23	19,7	19,7	63,2
36-45	17	14,5	14,5	77,8
46-55	20	17,1	17,1	94,9
55-65	5	4,3	4,3	99,1
66-99	1	,9	,9	100,0
Toplam	117	100,0	100,0	

3. Medeni durumunuz?

Evli = % 47 Bekar = % 53

Soru 3	Frekans	Oran	Geçerli Oran	Toplam Oran
Geçerli Evli	54	46,2	47,0	47,0
Bekar	61	52,1	53,0	100,0
Toplam	115	98,3	100,0	

4. Eğitim durumunuz?

İlk öğretim = % 19

Ön lisans = % 36.2

Orta öğretim = % 6.9

Lisans = % 27.6

Yüksek lisans ve üzeri = % 10.3

Soru 4	Frekans	Oran	Geçerli Oran	Toplam Oran
Geçerli İlkokul	22	18,8	19,0	19,0
Ortaokul	42	35,9	36,2	55,2
Önlisans	8	6,8	6,9	62,1
Lisans	32	27,4	27,6	89,7
Yüksek lisans	10	8,5	8,6	98,3
Üzeri	2	1,7	1,7	100,0
Toplam	116	99,1	100,0	

5. Aylık ortalama geliriniz?

500-1000 = % 47.2

2001-2500 = % 20.2

1001-1500 = % 6.7

2501-3000 = % 14.6

1501-2000 = % 5.6

3001 ve üzeri = %5.6

Soru 5	Frekans	Oran	Geçerli Oran	Toplam Oran
Geçerli 500-1000	42	35,9	47,2	47,2
1001-1500	18	15,4	20,2	67,4
1501-2000	6	5,1	6,7	74,2
2001-2500	13	11,1	14,6	88,8
3001-10000	5	4,3	5,6	94,4
Üzeri	5	4,3	5,6	100,0
Toplam	89	76,1	100,0	

6. Ana diliniz nedir?

Türkçe = % 94

Kürtçe = % 1.7

Yunanca = % 0.9

Diğer = % 3.4

Soru 6		Frekans	Oran	Geçerli Oran	Toplam Oran
Geçerli	Türkçe	109	93,2	94,0	94,0
	Kürtçe	2	1,7	1,7	95,7
	Diğer	4	3,4	3,4	99,1
	Yunanca	1	0,9	0,9	100,0
	Toplam	116	99,1	100,0	

7. Etnik kimliğiniz nedir?

Türk = % 70.6

Kürt = % 6.4

Musevi = % 9.2

Müslüman = % 9

Alevi = % 4.6

Ermeni = % 5.5

Hristiyan = % 1.8

Rum = % 9

Soru 7		Frekans	Oran	Geçerli Oran	Toplam Oran
Geçerli	Türk	77	65,8	70,6	70,6
	Alevi	5	4,3	4,6	75,2
	Kürt	7	6,0	6,4	81,7
	Ermeni	6	5,1	5,5	87,2
	Musevi	10	8,5	9,2	96,3
	Hristiyan	2	1,7	1,8	98,2
	Müslüman	1	0,9	0,9	99,1
	Rum	1	0,9	0,9	100,0
	Toplam	109	93,2	100,0	

8. Kendinizi nasıl tanımlarsınız? (sizin için hangisi daha önce gelir)

Bir insan olarak = % 74.4

Mensubu olduğunuz etnik kimlikle = % 6.8

İnanduğunuz din ile = % 9.4

Ailevi rolünüz ile = % 1.7

Mesleki statünüz ile = % 4.3

Mensubu olduğunuz cemaat ile = % 1.7

Diğer = % 1.7

Soru 8	Frekans	Oran	Geçerli Oran	Toplam Oran
Geçerli Bir insan olarak	87	74,4	74,4	74,4
Mensubu olduğunuz etnik kimlikle	8	6,8	6,8	81,2
İnanduğunuz din ile	11	9,4	9,4	90,6
Ailevi rolünüz ile	2	1,7	1,7	92,3
Mesleki statünüz ile	5	4,3	4,3	96,6
Mensubu olduğunuz cemaat ile	2	1,7	1,7	98,3
Diğer	2	1,7	1,7	100,0
Toplam	117	100,0	100,0	

9. Üyesi bulunduğunuz dinsel cemaate girişiniz özgür iradenizle mi gerçekleşti?

Evet = % 70.2

Hayır = % 29.8

Soru 9	Frekans	Oran	Geçerli Oran	Toplam Oran
Geçerli Evet	80	68,4	70,2	70,2
Hayır	34	29,1	29,8	100,0
Toplam	114	97,4	100,0	

10. Ailenizde/akrabalarınızda bağılı olduğunuz cemaate mensup başka kişiler var mı?

Evet = % 84.5

Hayır = % 15.5

Soru 10	Frekans	Oran	Geçerli Oran	Toplam Oran
Geçerli Evet	98	83,8	84,5	84,5
Hayır	18	15,4	15,5	100,0
Toplam	116	99,1	100,0	

11. Cevabınız evet ise bu kişilerle yakınlık dereceniz nedir?

Eşim = % 5.2

I.dereceden akrabalarım (anne, baba, kardeş) = % 78.4

Çocuklarım = % 2.1

II.dereceden akrabalarım = % 14.4

Soru 11	Frekans	Oran	Geçerli Oran	Toplam Oran
Geçerli Eşim	5	4,3	5,2	5,2
çocuklarım	2	1,7	2,1	7,2
1. dereceden akrabalarım	76	65,0	78,4	85,6
2. dereceden akrabalarım	14	12,0	14,4	100,0
Toplam	97	82,9	100,0	

12. Aileniz ve akrabalarınız arasındaki kişilerin sizinle aynı dinsel cemaate mensup olmasında kişisel bir rolünüz oldu mu?

Evet = % 12.6

Hayır = % 87.4

Soru 12	Frekans	Oran	Geçerli Oran	Toplam Oran
Geçerli Evet	14	12,0	12,6	12,6
Hayır	97	82,9	87,4	100,0
Toplam	111	94,9	100,0	

13. Sizce devlet, şahsınıza sahibi olduğunuz özgün kimlik bağlamında mı hitap etmeli midir?

Evet = % 55.9

Hayır = % 44.1

Soru 13	Frekans	Oran	Geçerli Oran	Toplam Oran
Geçerli Evet	62	53,0	55,9	55,9
Hayır	49	41,9	44,1	100,0
Toplam	111	94,9	100,0	

14. Devletin, sahibi olduğunuz özgün dinsel kimliği hukuki olarak ya da fiili olarak tanınmasını ister misiniz?

Evet = % 81.6

Hayır = % 18.4

Soru 14	Frekans	Oran	Geçerli Oran	Toplam Oran
Geçerli Evet	93	79,5	81,6	81,6
Hayır	21	17,9	18,4	100,0
Toplam	114	97,4	100,0	

15. Devletin sahibi olduğunuz özgün dinsel kimliği yaşatmanıza ve geliştirmenize yönelik destek vermesini ister misiniz?

Evet = % 73,3

Hayır = % 26,7

Soru 15	Frekans	Oran	Geçerli Oran	Toplam Oran
Geçerli Evet	85	72,6	73,3	73,3
Hayır	31	26,5	26,7	100,0
Toplam	116	99,1	100,0	

16. Cevabınız evet ise devletin kimliğinizi yaşatmanızda ve geliştirmenizde ne çeşit yardımlarda bulunmasını istersiniz?

Devlet, sahip olduğum kimliği ifade edebilmem ve geliştirme bilmem için mevcut hukuki ve fiili engelleri kaldırmalıdır. = % 76.7

Devlet, kimliğimin kamusal olarak çeşitli kültürel faaliyetlerle (konser, gösteri, konferans vs.) ifade edilmesine ve geliştirilmesine katkıda bulunabilir. = % 22.11

Devlet, kimliğimi ifade etmem ve geliştirmeme yönelik doğrudan ekonomik yardımda bulunabilir. = % 1.2

Soru 16	Frekans	Oran	Geçerli Oran	Toplam Oran
Geçerli Devlet, sahip olduğum kimliği ifade edebilmem ve geliştirmem için mevcut hukuki ve fiili engelleri kaldırmalı	66	56,4	76,7	76,7
Devlet, kimliğimin kamusal olarak çeşitli kültürel faaliyetlerle	19	16,2	22,1	98,8
Devleti kimliğimi ifade etmem ve geliştirmeme yönelik doğrudan ekonomik yardımda bulunabilir	1	0,9	1,2	100,0
Toplam	86	73,5	100,0	

17. Sizce devlet destek politikalarını bütün kimliklere eşit bir şekilde mi uygulamalıdır?

Devlet destek politikalarını yalnız sahip olduğum kimliğe yönelik uygulamalı = % 8.9

Devlet destek politikalarını ağırlıklı bir şekilde kendi kimliğime olmak üzere diğer mikro kültürel kimliklere yönelikte belirli ölçüde uygulamalı = %13.4

Devlet destek politikalarını bütün mikro kültürel kimliklere eşit olarak uygulamalı = % 77.7

Soru 17	Frekans	Oran	Geçerli Oran	Toplam Oran
Geçerli Devlet destek politikalarını yalnız sahip olduğum kimliğe yönelik uygulamalı	10	8,5	8,9	8,9
Devlet destek politikalarının ağırlıklı bir şekilde kendi kimliğe olmak üzere	15	12,8	13,4	22,3
Diğer Mikrokültürel kimliklere yönelikte belirli ölçüde uygulamalı	87	74,4	77,7	100,0
Toplam	112	95,7	100,0	

KAYNAKÇA

Ağaoğulları, Mehmet Ali, *Kent Devletinden İmparatorluğa*, Dördüncü Basım, İmge Kitabevi, Ankara, 2004.

Althusser, Louis, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, İkinci Basım, İthaki Yayınları, İstanbul, 2006.

Anderson, Benedict, *Hayali Cemaatler*, İkinci Basım, Metis Yayınları, İstanbul, 1995.

Arendt, Hannah, *Şiddet Üzerine*, Birinci Basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.

Arendt, Hannah, *Totalitarizmin Kaynakları-2 emperyalizm*, Birinci Basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.

Ateş, Toktamış, "Laiklik ve Aydınlanma", *75. Yılda Düşünceler, Tartışmalar*, İstanbul Tarih Vakfı Yayınları, 1999.

Başbakanlık Devlet Personel Başkanlığı, *Aday Memurların Temel Eğitim ve Ders Notları (2)*, Dokuzuncu Baskı, Ankara, 2010.

Bauman, Zygmunt, *Küreselleşme Toplumsal Sonuçları*, İkinci Baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2006.

Bennett, John W., "Culture", Encyclopedia International, by Grolier of Canada Limited, Printed in U. S.A, 1968, Volume 5.

Berger, Peter L., Luckmann Thomas, *Gerçekliğin Sosyal İnşası*, Paradigma Yayınları, 2008.

Bilgin, Nuri, "Çokkültürlülük ve Ulusal Kimlik", *Türkiye Günlüğü Dergisi*, 80. Sayı, Bahar 2005.

Bingöl, Yılmaz, “Kimlik Tartışmaları Işığında Türk Dil Politikaları”, Ankara Üniversitesi, SBF Dergisi, cilt 59, sayı 1, Ocak-Mart 2004.

Bowen, Ralph H., “Thirty Year’s War”, Encyclopedia International, Volume 18.

Bowles, Samuel, Gintis Herbert, *Demokrasi Kapitalizm: Mülkiyet, Cemaat ve Modern Toplumsal Düşüncenin Çelişkileri*, Birinci basım, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1996.

Bozkurt, Nejat, “Katkısız Aklın Eleştirisi”, “Pratik Aklın Eleştirisi”, “Yargı Gücünün Eleştirisi”, “Ahlak Metafiziğini Temellendirme”, “Sürekli Barış Üstüne Felsefi Bir Deneme” ,*Fikir Mimarileri-2 Kant*, İkinci basım, Say Yayınları.

Kara, İsmail, “*Cumhuriyet Türkiyesi’nde Bir Melese Olarak İslam*”, Üçüncü Basım, Dergah Yayınları, İstanbul, Mart 2009.

Lewis, Bernard, “*Modern Türkiye’nin Doğuşu*”, Üçüncü Basım, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2009.

Mardin, Şerif, “*Yeni Osmanlı Düşüncesi*”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Cilt 1, Cumhuriyeti Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi, Beşinci Basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

Mardin, Şerif, *Türkiye’de Din ve Siyaset: Makaleler 3*, Onüçüncü. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.

Massicard, Elise, *Türkiye’den Avrupa’ya Alevi Hareketinin Siyasallaşması*, Birinci Basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.

Meşe, Gülgün, “Çeşitli Sosyo-Kültürel Gruplarda Kültürel veya Soysal Kimlik Olgusunun incelenmesi”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1991).

Minarlı, Mustafa Ali, “Fatih: Simgesel Siyasetin Kutbu”, *Özgün Düşünce Dergisi*, Yıl:2, Sayı:5, Ocak-Mart 2010.

Oran, Baskın, “*Türkiye’de Azınlıklar Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İctihat, Uygulama*”, Altıncı Basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

Oran, Baskın, “*Türkiyeli Gayrimüslimler Üzerine Yazılar*”, Birinci Basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.

Özdemir, Şennur, *Müsiad: Anadolu Sermayesinin Dönüşümü Ve Türk Modernleşmesinin Derinleşmesi*, Birinci basım, Vadi Yayınları, Ankara, 2006.

Özhan, İmran, “Farklılaşmanın Özel Görünümleri Olarak Çokkültürlülük ve Çokkültürcülük,” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006).

Özkırmılı, Umut *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış*, İkinci Baskı, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2008.

Parekh, Bikhu, *Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek Kültürel Çeşitlilik Ve Siyasi Teori*, Birinci Basım, Phoenix Yayınları, Ankara, 2002.

Polanyi, Karl, *Büyük Dönüşüm*, Yedinci Basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

Rockefeller, Steven C. , “Yorum”, Charles Taylor, *Çokkültürcülük: Tanınma Politikası*, Üçüncü Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010.

Rousseau, Jean Jacques, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin kaynağı*, Say Yayınları, İstanbul, 2010.

Smith, Anthony D., *Milli Kimlik*, İkinci Basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.

Sözcü Gazetesi, 18.09.2010.

Şenel, Alâeddin, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, Onbirinci kısaltılmış Basım, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2004.

Şimşek, Sefa, “Günümüzün Kimlik Sorunu ve Bu Sorunun Yaşandığı Temel Çatışma Eksenini”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl:3, Sayı:3, 2002.

Taylor, Charles, *Çokkültürcülük: Tanınma Politikası*, Üçüncü Basım, YKY Yayınları, İstanbul, 2010.

Todorov, Tzvetan, *Ortak Hayat*, Birinci Baskı, Dost Yayınları, Ankara, 2008.

Tönnies, Ferdinand, “Gemeinschaft ve Gesellschaft” içinden *Şehir ve Cemiyet*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2000.

Türköne, Mümtaz’Er, *Siyaset*, İkinci Basım, Lotus Yayınevi, Ankara, 2005.

Üstel Füsün, *Yurttaşlık ve Demokrasi*, Birinci basım, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 1999.

Walzer, Michael, *Hoşgörü Üzerine*, Birinci basım, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998.

Weber, Max, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, Altıncı Basım, Ayraç Yayınevi, Ankara, 2010.

Weber, Max, *Şehir*, Dokuzuncu Basım, Yarın Yayınları, İstanbul, 2010.

www.karsmanset.com/haber-yorumla.php/haber=no=204&kat=4

www.onuroymen.com/index.php?p=4

www.tdk.gov.tr

www.unesco.org.tr/index.php?gitid=1

Yayla, Atilla, "Liberalizm ve Demokrasi: Mükemmel Olmayan Birliktelik, Tahammülü Güç Ayrılık", *Sosyal ve Siyasi Teori*, İkinci Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1999.

Yeniçağ Gazetesi, 18.03.2010.

Yeniçağ Gazetesi, 25.10.2011.

Zijderveld, Anton C., *Soyut toplum*, İkinci Basım, Pınar Yayınları, İstanbul, 2001.

Zuckerman, Phil, *Din Sosyolojisine Giriş*, Birleşik Yayınevi, Ankara, 2009.

ÖZGEÇMİŞ

07.04.1985 yılında İstanbul Fatih İlçesi'nde doğdum. Babam ve annem emekli, üniversite öğrencisi iki erkek kardeşim bulunmaktadır. İstanbul İli Fatih İlçesi'nde ikamet etmekteyim.

İskenderpaşa İlkokulu'nu (1996), Çapa Ortaokulu'nu (1999), Pertevniyal Anadolu Lisesi'ni (2003), Kocaeli Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi bölümünü (2008) bitirdim. Aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset ve Sosyal Bilimler Programı yüksek lisans tez aşaması öğrencisiyim. Tez aşaması esnasında İtalya Genova Üniversitesi'nde değişim öğrencisi olarak bulundum.